

Olga Merkienė

A-Olga, Juozo žmona

Olga Merkienė

A-Olga, Juozo žmona

Vilnius Mintis

UDK 888. 2-94
Me-199

Sudarytoja
Rytė Merkytė

Viršelio dailininkas
Romas Dubonis

ISBN 5-417-00898-2

© Olga Merkienė, 2006
© Rytė Merkytė, sudarymas,
2006
© „Minties“ leidykla, 2006

Pratarmė

Tai knyga apie mano motinos mokytojos Olgos Merkienės (1906–1989) gyvenimą.

Mama pradėjo mokytis dar rusų mokykloje, vėliau baigė Panevėžio gimnaziją, Vytauto Didžiojo universitetą, mokytojavo Zarasuose, Kaišiadoryse, Panevėžyje.

Ji šiltai aprašo jaunystės metus, gyvenime jai padėjusius ir ją globojusius žmones.

Ji pasakoja apie mylimą vyrą, puikią šeimą ir laimingą gyvenimą. Ir apie nuožmią kovą tremtyje, kad išsaugotų savo ir vaikų gyvybes.

Mama kalba apie viską labai atvirai, nieko neslėpdama, nuoširdžiai bendraudama su skaitytoju. Manau, kiekvienas, perskaitęs šią knygą, pasijus pažinęs tą labai stiprios dvasios energingą ir ryžtingą moterį.

R. Merkytė

Pirma dalis

Jaunystė. Sviesieji metai

Vaikystė

Prisimenu kai kuriuos epizodus iš vaikystės.

Ėjau ketvirtus metukus, kai visa mūsų šeima nuėjome nusifotografuoti. Vyresnė sesutė Vandutė buvo penkerių metukų, o ant Mamytės kelių sėdėjo kelių mėnesių sesutė Genutė. Fotografas liepė žiūrėti į vieną „tašką“, iš kurio išlėksias paukščiukas. Nuotraukoje ir esu tokia mažytė, kiek nustebusi, belaukianti to paukščiuko.

Nuotrauka daryta 1910 metais Rietave. Čia mano Tėveliai Antanas ir Stefanija Januševičiai susituokė, susilaukė vaikučių. Tėvelis dirbo vargonininku.

Mes lankydavomės pas ponus Butkevičius, kurie turėjo didelį gražų namą su parketinėmis grindimis. Jų sūnus Česlovas, kiek vyresnis už mane, mėgdavo su manim pažaisti. O vyresnioji duktė ėmė mokyti mane abėcėlės ir „silabizuoti“: ba, be, bi, bo, bu, ca, ce, ci, co, cu ir t. t. Labai jau man tie mokslai nesisėkė, ir ji dažnai klupdydavo mane salone ant to parketo. Jaučiausi labai pažeminta, ypač dėl to, kad mane klūpinčią matydavo Česlovas. Tad ėmiau prašyti Mamos, kad mane leistų į tikrą mokyklą, drauge su Vandute.

Jauna mokytoja sutiko, kad atečiau pasėdėti klasėje. Buvau mažo ūgio, nepatogu buvo suole, bet vis vien džiaugiausi, kad esu mokykloje. Sykį mokyklą applan-kė generalgubernatorius. Pamatęs mane, kažką pasakė mokytojai. Bijodama, kad manęs neišprašytų, drąsiai atsistojau ir neprašyta ėmiau sakyti eilėrašį:

Antanas Januševičius su žmona Stefanija ir dukrelėmis. Iš kairės: Vanda, Genutė, Olga. Rietavas, 1910 (Merkių šeimos archyvas).

Rano utrom poutru pastušok tu-ru-ru,
A korovki v riad emu otvečiajut mu-mu-mu.
(Ankstų rytą rytelį piemenėlis tū rū rū,
o karvutės jam atsako mū mū mū).

Svečias priėjo, paglostė man galvutę ir paliko ramybėje.
Taip prasidėjo mano mokslai Rietavo pradžios mokykloje.

Mamytės brolis Aleksandras Mikutavičius, tuo laiku dirbęs ūkvedžiu Lavenos dvare, pranešė, jog Pumpėnų vargonininkas išvyksta ir jo vieta laisva. Gavęs pakvietimą, Tėvelis tuoj išvažiavo į Pumpėnus.

Po kurio laiko išsiruošė ir Mamytė su vaikais. Turėjo me jau ir broliuką, ketverių metų Stepuką.

Buvo 1914 metų žiema, šalta ir snieguota. Visus mus įsupo į didžiulius kailinius ir susodino į plačias plačias roges. Taip mes nuvažiavome į Kuršėnų geležinkelio stotį, kur apsilė laukėm atvykstančio traukinio.

Nepaprastą išpūdį padarė mums visiems didžiulis garvežys su dviem ugninėmis akimis – didelėmis didelėmis. Tik štai iš vieno vagono išlipa mūsų mylimas Tėvelis, visus išbučiuoja ir sodina į vagoną. O iš Panevėžio tą šaltą žvarbų vakarą vėl važiavome rogėmis 24 kilometrus į Pumpėnus. Ten, klebonijoje, mūsų laukė karšta vakarienė ir šiltas patalas.

Apsigyvenome nedideliame namuke su „gonkeliu“. Du maži kambariai, didelis koridorius ir virtuvė, kieme keli vaismedžiai.

Mudvi su sesute nuėjome į mokyklą. Čia mergaitės su ilgom suknelėm, berniukai su ilgom kelnėm. O mūsų suknelės trumpos, auliniai batukai, kalbam žemaičiuodamos, ir vardai mūsų keisti. Iš pradžių mokiniai nustebę į mus žiūrėjo, vėliau įsidrąsinę apšaukė „gandriukais“, ėmė pamėgdžioti „kap“, „tap“. Vėliau apsiprato.

Man ir pačiai mano vardas Olga nepatiko. Paklausėm Tėvelių, kodėl išrinko mums tokius neįprastus vardus. Tada Mamytė ir papasakojo. Kai mūsų Tėvelis mokėsi Rietave kunigaikščio Bogdano Oginskio muzikos mokykloje, dėl kuklumo, takto bei išvaizdos patraukė kunigaikščio dėmesį bei simpatiją. Kai vėliau, paskirtas Rietavo bažnyčios vargonininku, vedė ir susilaukė dukrelės, kunigaikščių pora pasisiūlė būti jos krikštatėviais ir išrinko jai vardą. O vėliau ir man vardą išrinko – kunigaikščio motinos.

Prasidėjo karas. Bijodami vokiečių kai kurie Pumpėnų gyventojai pasitraukė Rusijos gilumon. Ir mūsų Mamytė galvojo bėgti, tačiau Tėvelis užprotestavo, ir mes likom.

Pasirodę vokiečiai buvo apsirengę keistom uniformom, kalbėjo nesuprantama kalba. Dalis jų apsigyveno klebonijoje ir šalia jos, tačiau mūsų neskriaudė.

Bėgo metai. Mes, vaikai, paaugom, reikėjo galvoti, kur jiems mokytis. Sklido kalbos, kad Lietuva būsianti laisva ir kad Panevėžyje būsianti atidaryta lietuvių mergaičių gimnazija. Į Pumpėnus, baigusi Rygos gimnaziją, atvyko panelė Seredinskaitė, kuri mokė savo sesers vaikus. Mamytė paprašė, kad ir mudvi su Vandute už atlyginimą paruoštų į gimnaziją. Mūsų grupėje dar mokėsi gerokai vyresnė už mus mergaitė Onutė Rajeckaitė. Ši mūsų mokyklėlė veikė nelegaliai, eidamos mokytis knygas slėpdavom, kad vokiečiai nepamatytų.

Pasklido gandas, kad lietuviškasis judėjimas smarkiai pagyvėjo, kad siekiama atsiskirti nuo Rusijos imperijos ir paskelbti Lietuvą nepriklausoma valstybe. Onutė pasiūlė pasiūti lietuvišką tautišką vėliavą. Girdi, ateina lietuvių kariai ir mes turėtume juos pagarbiai sutikti.

Vandutė ir kiti bendramoksliai atsisakė prie tokio sumanymo prisidėti. Tad mudvi su Onute, kažkur gavusios gabalą baltos naminės drobės, sukarpėm jį juostomis ir nudažėm jas geltonai, žaliai ir raudonai. Iš jų pasiuvome vėliavą. Prisibijojome, kad vokiečiai nesužinotų. Tačiau jie netrukus kažkur išsidangino. Mes veikėm toliau. Padarėm dvi mažas vėliavėles, nupynėm vieną didelę ir du mažus vainikėlius.

Išgirdusios, kad vienas kariuomenės dalinys jau atžygiuoja iš Panevėžio, pasikvietėm dvi nedideles mergaites ir du berniukus ir išėjome pasitikti.

Už miestelio išsirikiavome. Aš nešiau didįjį vainiką, abipusėjo berniukai su vėliavėlėmis, antroje eilėje Onutė su vėliava ir mergytės su vainikėliais. Susirinko daug žmonių. Vieni iš mūsų juokėsi, kiti susikaupe stebėjo ir laukė.

Ir koks buvo mūsų nusivylimas, kai paaiškėjo, kad tvarkingai atžygiuojantis dalinys buvo ne lietuvių, o vokiečių. Kažkas mus padrąsino, atseit vokiečiai neprotestuoja prieš Lietuvos nepriklausomybę. Tad mes juos kaip mokėdami pasveikinome. Jaunas leitenantas truputį susijaudino ir atidavė mums pagarbą, taip pat pagerbė mus ir mažas jo dalinys.

Dar kurį laiką vokiečiai čia šeiminkavo, kol pagaliau suvis išvyko.

Greit sužinojom, kad Lietuva paskelbta nepriklausoma. Buvo 1918 metų pavasaris.

Po Velykų visa mūsų grupė laikė egzaminus Panevėžyje. Visi pagal žinias buvom priimti į įvairias klases, mudvi su Vandute įstojom į trečią gimnazijos klasę.

Gimnazijoje

Rudenį prasidėjo mokslas. Pradžioj mes gyvenome pas šeimininkę, po metų ir visa šeima persikraustė į Panevėžį.

Mudvi su Vandute jautėmės laimingos.

Iš pradžių mokėmės mediniame name Ramygalos gatvėje, vėliau mergaičių klasės buvo perkeltos į vyrų gimnazijos patalpas Respublikos gatvėje. Mokėmės atskirai, tačiau kartu su berniukais lankėme būrelius, rengėme vakarus, gegužines.

Pradžia buvo sunki. Nebuvo vadovėlių – mokėmės iš užrašų. Trūko mokslo priemonių, neturėjome įrengtų kabinetų. Bet po metų kitų viskas susitvarkė.

Turėjom puikius mokytojus. Gimnazijos direktorius buvo Jonas Yčas.

Direktorius dėstė mums Lietuvos istoriją, mokytoja Marija Giedraitienė – Europos ir kitų tautų istoriją, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė – pasaulinę literatūrą, Matas Grigonis – lietuvių kalbą ir literatūrą, Jonas Kalkis – matematiką, kunigas rašytojas Julijonas Lindė-Dobilas – logiką ir psichologiją, Jurgis Elisonas – gamtos mokslus, Jonas Sokolovas – lotynų kalbą, skulptorius Juozas Zikaras – piešimą, Mykolas Karka – muziką ir dainavimą. Prancūzų kalbą dėstė mokytoja Antanina Šukevičiūtė (mademoiselle Antoinete).

Visi mūsų mokytojai buvo tikri šviesuoliai, puikūs pedagogai. Jie gerai išmanė savo dėstomąjį dalyką, mokėjo mus sudominti, praplėsti mūsų akiratį.

Labai įdomiai dėstė J. Yčas. Dar ir šiandien girdžiu, kaip jis pasakoja apie kunigaikščių Algirdo ir Kęstučio sutarimą ir nuoširdžią draugystę.

Laukdavome mokytojos M. Giedraitienės pamokų. Ji mus žavėjo grožiu ir elegancija. Iš kitų mokytojų skyrė-

Panevėžio valstybinės
gimnazijos direktorius
Jonas Yčas (Panevėžio
kraštotyros muziejaus rin-
kinys).

Panevėžio valstybinės
gimnazijos mokytojas
Jurgis Elisonas (Panevėžio
kraštotyros muziejaus rin-
kinys).

si tuo, kad į pamokas visada ateidavo vilkėdama juoda suknele balta apykakle, ant rankos aukso laikrodėlis su aukso apyranke, už kurios užkišta balta mezginiais apsiūta nosinaitė.

G. Petkevičaitė-Bitė daug pasakodavo apie tautinį judėjimą caro laikais, jo dalyvius. Dėstydamą indų kultūrą pasakojo apie vyrų ir moterų santykius, mergaičių bei moterų dorą.

Mokytojas J. Kalkis rūpestingai dėstė matematiką, ir atrodė, kad mums neblogai sekasi. Bet kai mes trys, aš ir artimos mano draugės Barbutė Šegamogaitė ir Katrytė Masiliūnaitė, pradėjome Kaune studijuoti matematiką Vytauto Didžiojo universitete, pajutome, kad mums, baigusioms klasikinę gimnaziją, labai sunku mokytis drauge su vyrais, baigusiais realinę. Norėdamas mums padėti mokytojas J. Kalkis padovanojo man Posse vadovėlį „Diferencialnoe i integralnoe iščislenije“ („Diferencialinis ir integralinis skaičiavimas“), kuris labai pravertė.

Griežtas ir reiklus buvo lotynistas J. Sokolovas. Nemažai tekstų turėjome išmokti atmintinai. Kai, jau grįžusi iš tremties 1956 metais, lankiausi Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Vilniuje, sugebėjau išversti daug lotyniškų užrašų. Ogi žiūriu –mokytojas Sokolovas bejeinas į bažnyčią. Apšidžiaugiau jį pamačiusi ir padėkojau už gautas žinias.

Piešimą dėstė skulptorius J. Zikaras, jis buvo ramus, malonus, nuoširdus. Mes jį labai gerbėm. Jis mokė mus suprasti meną, demonstruodavo mums savo kūrinius „Motina“, „Mąstytojas“, „Knygnešys“ ir kitus. Mes piešdavome įvairius jo atneštus daiktus, gipsinius modelius, piešdavom ir laisva tema.

Pavasariais būdavo rengiamos mokinių darbų parodos. Parodų atidarymas būdavo tikra šventė: ateidavo tėvai ir miesto inteligentai, direktorius pasakydavo kalbą,

dainuodavo choras.

Aš nebuvo gabi piešimui, bet sykį ir mano piešinys pateko į parodą: jauna grėbėjėlė, persimetusi per petį grėblį, linksmai grįžta namo.

Mokytojas M. Karka dėstė muziką ir vadovavo chorui bei sekstetui. Jis buvo gabus, išradingas, labai mylėjo mokinius, mėgo savo darbą.

Literatūros būrelio nariai išvertė Kraševskio romaną „Pirkia už kaimo“ ir pritaikė scenai. Pavadino „Čigonė Aza“. Mokytojas M. Karka parašė dainų tekstus, pritaikė muziką, paruošė chorą. Dramos būrelis tą vaidinimą puikiai suvaidino, pagrindiniam vaidmeniui ypač tiko gimnazistė Alfa Indriulaitytė. Mokinių padaryti kostiumai buvo spalvingi, buvo daug dainuojama ir šokama, ir spektaklis turėjo didelį pasisekimą. Jis buvo atliekamas gimnazijoje daug kartų, susirinkdavo žiūrovų ne tik iš Panevėžio, atvažiuodavo net ir iš kitų miestų.

Statė ir daugiau spektaklių, pamenu „Karpatų kalnuose“, mokinių sukurta „Miškelio pasaką“ ir kitus.

Mūsų prancūzų kalbos mokytoja Mademoiselle Antoinete, su mumis kalbėdavusi tik prancūziškai, paruošdavo nedideles sceneles prancūzų kalba. Jas kartais suvaidindavom ir gimnazijos vakaruose.

O vakarai būdavo beveik kiekvieną šeštadienį. Koks nors įdomus literatūros būrelio pranešimas, po to deklamavimas, baleto numeriai, „gyvieji paveikslai“ ir kitkas. Po programos – šokiai.

Kiekvieną pavasarį ir rudenį buvo ruošiamos gegužinės. Tuomet iš gimnazijos išsirikiavę klasėmis su orkestru priešakyje žygiuodavome į iš anksto paruoštą vietą. Ten veikdavo bufetas, loterija, mes šokdavome grojant orkestrui. Be to, žaisdavome įvairius žaidimus, sukdavome ratelius, daug dainuodavom.

Ypač mėgo klausyti mūsų dainų mokytojas J. Lindė-Dobilas. Jis labai mylėjo jaunimą, idealizavo gražią meilę. „Padainuokit Vienažindį“, – vis sakydavo. Ir mes traukdavom tas dainas be galo.

Šis tas apie mūsų šeimą

Panevėžyje buvo trys bažnyčios ir trys vargonininkai, todėl mano Tėvelis pagal specialybę darbo negavo. Tik retkarčiais tekdavo kurį vargonininką pavaduoti. Tėveliui buvo labai skaudu, kad, neturėdamas kitos specialybės, gavo imtis bet kokio darbo. Yra dirbęs „Panevėžio balso“ laikraščio administracijoje, parduotuvėje pardavėju. Vienu metu dirbo intendantūroje,¹ ten su keliais kareiviais važinėjo po apskritį ir rinko iš ūkininkų duoklę. Tėvelis kantriai stengėsi gerai atlikti savo darbą. Juk turėjo išlaikyti nemažą šeimą.

Laimei, Mamytė buvo labai darbšti. Pati siuvo mums rūbelius, mezgė, dažė, persiuvinėjo. Atsimenu, karo metu net karšė, verpė, audė. Mes, vaikai, tada nemokėjome įvertinti, kokius nuostabius Tėvus turėjome. Žinoma, maistas buvo kuklus, tačiau alkani nebuvom. Ir dabar prisimenu, kaip dažnai Tėvelis atsisakydavo antros sriubos lėkštės, kad mums daugiau liktų.

Mamytė buvo sumani, galvojo apie mūsų ateitį. Juk namuose nuo gimimo kalbėjome lenkų kalba, tačiau Mamytė leido mus mokytis į lietuvių gimnaziją.

Mes visi keturi vaikai tapom tikrais susipratusiais lietuviais ir labai nenorėjome namie kalbėti lenkiškai.

¹ Intendantūra – įstaiga, tvarkanti kariuomenės ūkio reikalus.

Jaunieji Januševičiai. Iš kairės: Genutė, Olga, Stepas, Vanda. Panevėžys, 1925 (Merkių šeimos archyvas).

Tačiau kaipgi neklausysi Mamytės? Tik gerokai vėliau, kai aš, būdama pirmo kurso studentė, Kalėdų atostogų parvažiavau namo, mano Mamytė pasiskundė, kad šeimos nariai nebekalba su ja lenkiškai. Aš tada vienintelė kalbėjau su ja ta kalba. Tačiau parvažiavusi Velykų atostogų radau visus kalbančius lietuviškai.

Ir dar prisimenu, kaip kadaise, jau daug vėliau, su Mamyte išgirdom kaimynę su dukrelėm kalbančias lenkiškai. Mamytė ir sako: „Atsirado mat lenkės“. Sakau: „Mamyte, juk ir Jūs su mumis ta kalba kalbėjote“. Mamytė ir sako: „Norėjau, kad įvairiomis kalbomis mokėtumėte susikalbėti“.

Kai mūsų gimnazijoje buvo organizuojami neprivalomi lenkų ir rusų kalbų kursai, Mamytė liepė mums tų kalbų mokytis, nors mes taip nenorėjom pasilikti po pamokų.

Ir tikrai, įgytos žinios ateity man labai pravertė, nes teko dėstyti matematiką ir rusų, ir lenkų kalbomis.

Mūsų Mamytė sekė mūsų mokslą ir elgesį, lankydavo tėvų susirinkimus, ir dažnai mokytojai bei auklėtoja rodydavo ją pavyzdžiu kitiems.

Aš buvau labai gyvo būdo, smarkuolė, visada su šypsena. Prisimenu, kaip kartą mokytojas J. Elisonas paklausė Vandutės, ar aš ir namuose tokia pat. Deja, ne tokia. Mat susikaupusios manyje energijos nebuvo kur išseikvoti. Juk tada mokykloje nebuvo jokių sporto būrelių. Užtat mokykloje per pertraukas mūsų klasės mergaitės žaisdavo tokį žaidimą su sviediniu, vadinamą „lapta“. Ir mūsų būrelį praminė „laptušninkėmis“.

Ekskursijos

Mūsų auklėtojai stengėsi supažindinti mus su mūsų puikia jauna Tėvyne, organizavo ekskursijas į Palangą, Klaipėdą, Kauną.

Vienos ekskursijos metu Palangoje sutikau poniją Braždienę, jos dukrelę Kostę aš mokiau matematikos, ir ji mane su Vandute pakvietė į savo nuomojamą vasarnamį, kur paskyrė mudviem kambarį ir maitino mus. Iš tos vasaros nedaug ką teprisimenu. Būriais bėgiojome po parką, prie jūros, daug maudėmės. Kostės brolis Antanas norėjo surasti ir parodyti mums kažkokius slaptus urvus, taip jų ir nesuradome. Buvom dar tokios vaikiškos.

Klaipėdoje atsitiktinai sutikome pusbrolių Zenoną, kuris užleido mudviem su Vandute savo liuksusinį kambarį

viešbutyje. Mudvi pasikvietėme dar keturias drauges ir puikiai įsitaisėme. Lankėmės mugėje, Zenonas mus linksmino įvairiais atrakcionais.

O kai baigėme septynias klases, mokytoja Gabrielė Petkevičaitė kartu su Pernaravos pradžios mokyklos mokytoja Jadvyga Juškyte nuvežė mus drauge su baigusiomis gimnaziją mergaitėmis į Kauną.

Mūsų ekskursijos dalyvės įkurdino Lukšio gatvėje, Liaudies namų salėje. Ten mes gulėjome, rodos, ant grindų, ant šiaudų. Mokytojos apsistojo kambaryje. Kaip mums buvo smagu! Scenoje mes „vaidinome“, šokome ir ilgai negalėjome užmigti.

Kitą dieną klasės draugės Nastutės Račiūnaitės dėdė, kanauninkas Stakauskas, pasikvietė ją pas save į butą ir paskyrė jai kambarį. Nastutė pakvietė ir mane su Vandute, dar ir mano artimiausias drauges Barbutę Šegamogaite ir Saliutę Kaupaite. Ten mes nakvodavom, o atsikėlusios skubėdavom pas drauges. Nebeatmenu, kur mes maitinomės, bet argi tai svarbu. Mūsų mokytojos vedė mus pas žymiausius asmenis, kovojusius už tautinį susipratimą, už lietuviybę ir atkūrusius Nepriklausomybę. Tad mes apsilankėme pas prezidentą Antaną Smetoną, Maironį, Jakštą ir kitus. Mūsų vadovės tikslas buvo parodyti jiems jaunąją laisvos Tėvynės kartą. Mes sustodavom pusračiu ir dainuodavom lietuviškas dainas: „Lietuva brangi, mano tėvyne“, „Užtrauksim naują giesmę, broliai“, „Tam garbė, kursai gyvena ant žemelės Lietuvos“, „Ramios, malonios vasaros naktys“ ir daug kitų, ir matydavom, kaip mūsų tautos patriarchai graudenosi, dažnai išvydavom ašaras jų akyse: džiaugėsi savo darbo vaisiais – lietuvišku jaunimu, ateities viltimi.

Aplankėme Kauno pilies liekanas, Perkūno namus ir kitas žymias vietas.

Olga (viduryje) paskutinėje klasėje su artimiausiomis draugėmis Saliute Kaupaite (kairėje) ir Barbute Šegamogaite. Panevėžys, 1924 (Merkių šeimos archyvas).

Prisimenu, Kaunas dar tik tvarkėsi. Kai kurie šali-gatviai buvo mediniai. Būdavo, stojame ant lentos, o jos kitas galas pakyla. Rodos, dar buvo susisiekimio prie-monė „konkė“ – arklio traukiamas vagonėlis, per bėgius riedėjęs dabartine Laisvės alėja.

Žinoma, Kaunas mums padarė didelį išpūdį. Juk tai mūsų sostinė, nors ir laikinoji.

Vėliau garlaiviu plaukėm Nemunu iki Jurbarko. Pakely lankėme Raudonės, Veliuonos pilis. Mums pa-pasakojo tų pilių įkūrimo aplinkybes, istoriją. Nemune leido pasimaudyti. Tada mes neturėjom nė maudymosi kostiumėlių, maudėmės su baltinukais.

Jurbarke susitikom su vietiniais mokiniais, pabendra-vome su jais. Jie suruošė vakarėlį, tačiau mūsų vadovės anksti grąžino mus į garlaivį, kur, įsitaisiusios ant suolų, stalų, grindų, be jokių patogumų, kietai miegojome.

Buvom labai laimingos ir dėkingos savo vadovėms, kad tiek daug sužinojom ir patyrėm tiek malonių išpūdžių.

Į Panevėžį grįžom išsigijusios daug naujų žinių.

Gal per smulkiai viską aprašinėjau. Tačiau senatvėje tie prisiminimai gražina į praeitį, į laimingas dienas. Kita vertus, jei kas skaitys tuos prisiminimus, manau, matys, koks tada buvo jaunimas, kokie šilti buvo mokytojų ir mokinių santykiai.

Aš mokytojauju

Bet gyvenime buvo ne vien tik pramogos. Reikėjo mokytis. Mokiausi gana gerai. Padėdavau mamytei ruošti namuose. Be to, turėjau privačių pamokų. Žiemą pamokų mažiau, bet baisu būdavo grįžti vakarais namo blogai apšviestomis gatvėmis. O vasarą abi su Vandute, beje, kaip ir daugelis kitų gabesnių mokinių, turėdavom daug pamokų, dažniausiai mokėm žydų tautybės jaunimą lietuvių kalbos.

„Mokytojauti“ pradėjau labai anksti. Dar Pumpėnuose mokiau jaunesnius už save. Atsimenu, kas sviestu, kas kokiais kitais produktais atsilygindavo. Vasarą tekdavo išvažiuoti ir į kaimą.

Pirmą kartą bene keturiolikmetė nuvažiavau į Ramygalos valsčiaus Pavermenės dvarą pas baroną Brunofą mokyti matematikos jo dukrelę Jadziulką, kuri mokėsi lenkų mokykloje ir turėjo pataisą. Baronas ją pripažino dukra, bet jos motinos, ūkio ekonomės, vesti nenorėjo. Jadziulka buvo už mane metais jaunesnė. Kai mudvi baigdavom pamokas, turėdamos daug laisvo laiko bėgio-

davom po parką, laipiodavom po medžius. Dažnai prie mūsų prisidėdavo ir baronas, kuris išgalvodavo įvairių žaidimų. Pavyzdžiui, pastatom seną puodą ir mėtom į jį kankorėžius. Mažiausiai pataikęs turėdavo vakare gliaudyti riešutus. Arba užrišdavom baronui skarele akis, o mudvi bėgiodavom po verandą ir slėpdavomės. Vežėjas mus veždavo į mišką medžioti, – baronas paimdavo šautuvą, bet iš tikrųjų žvėrelių niekad nešaudė.

Man buvo paskirtas didžiulis, erdvus, gražiai apstatytas kambarys su langais į parką. Mane aptarnavo kaip kokią damą. Valgydavome trise. Mane, keturiolikmetę „mokytoją“, pasodino prie stalo garbingiausioje vietoje. Ak, kokių skanėstų mums virėja pagamindavo! Kiekvieną vakarą baronas papasakodavo mums įdomių istorijų iš gyvenimo arba garsiai skaitydavom. Ne, niekad daugiau negyvenau supama tokios prabangos ir nebuvau taip lepinama.

O kaip aš pasiilgau namų, Mamytės, Tėvelio, sesučių ir broliuko! Juk turėjau išbūti du mėnesius.

Kai grįžau iš šių didelių rūmų, mūsų butukas – tie keli kambarėliai – pasirodė tokie mažičiai. O kokia laiminga aš juose jaučiausi!

Jau paskutinėse klasėse dvi vasaras mokiau keletą lietuvio dvarininko Zilnio vaikų. Čia jau visiška priešingybė. Zilnių buvo bene aštuoni vaikai. Vyresnieji sūnus ir dukra buvo vedę ir gyveno atskirai. Kitos dvi dukros buvo, rodos, ir pradžios mokyklos nebaigusios, joms tėvas ir išteketi neleido – jos dirbo ūkyje. Keturis jaunesnius leido į mokyklą, juos aš ir mokiau.

Buvo sunku žiūrėti į netvarkingą, nedarną tos šeimos gyvenimą. Tėvas visvaldys. Žmoną niekino, į vaikus žiūrėjo nevienodai: vienus skriaudė, kitus mylėjo. Vaikai tarp savęs irgi nesutarė. Maniau, tokių šeimų buvo maža.

Darbščiausia buvo Helė, tačiau tėvas jos nemėgo, neleido ištekti už turtingo ūkininko – tokia darbininkė reikalinga namuose. Konstancijos „jaunikio“ tėvas taip pat nemėgo. Tačiau būdama mažiau užsiėmusi ji sugebėdavo su juo susitikinėti slapčia. Mergaitės tarp savęs irgi nesugyveno. Kai išvažiavo iš miesto vyriausiasis brolis, tai seserys mane įspėjo, kad paslėpčiau viską, ką turiu vertingesnio. Atseit jis turįs ilgus pirštus, vis iš namų ką nors „išsivežąs“.

Aš su Hele gyvenau viename kambary, mane ji ypač pamilo – pasiguosdavo, pasitikėdavo, nes aš ją atjausdavau, dažnai prieš tėvą užstodavau.

Ten man bebūnant, atsimenu, vieną vasarą kokias tris savaites beveik be pertraukos lijo ir lijo. Turėjau nusivežusi per mažai knygų skaitymui. Buvo be galo nejauku visą tą laiką žiūrėti į tokį nedarnų, netvarkingą tos šeimos gyvenimą..

Pirmoji meilė

Gamtos mokslus mums įdomiai dėstė mokytojas J. Elisonas. Jo rūpesčiu buvo įrengtas turtingas kabinetas, jis pats vadovavo gamtininkų būreliui.

Jis ypač rūpinosi manimi ir globojo. Per išvykas į gamtą man duodavo žiūronus, jei eidavome gaudyti gyvačių, pavesdavo kuriam nors iš vyresnių mokinių mane pagloboti. Rūpinosi mano išsilavinimu – duodavo man skaityti Lermontovo, Puškino, Šekspyro kūrinių, paskui aptardavome. Net matematikos uždavinius man ir Vandutei kartais padėdavo išspręsti. Ir aš buvau pripratusi prie didelio dėmesio, ir man rodėsi, kad kitaip ir būti negalėjo.

O kai į mūsų aštuntą klasę atėjo Ona Kunskaitė, persėdusi iš šeštos, štai kas įvyko.

Per pamoką mokytojas ne man pirmai, o Onai padavė pavartyti iliustruotą knygą. Nesupratau, kas man pasidarė. Pasijutau pažeminta, man pasidarė negera, pasiprašiau išleidžiama iš klasės. Matyt, tikrai atrodžiau nesveika, ir mokytojas davė Vandutei pinigų, kad, pasamdžius vežiką, mane parvežtų namo. Tik daug vėliau supratau, kad tai buvo pavydas, įžeista savimeilė. Nuo to karto aš laikiausi mokytojo atžvilgiu šaltai, niekad jam nesišypsojau.

Vėliau mokytojas J. Elisonas vedė Oną.

Tik praėjus šešeriems metams, jau mokytojaudama Zarasuose, daugiau sužinojau apie mokytojo J. Elisono pasirinkimą. Jis sakęs mokytojui M. Grigoniui, kad norėjęs išsirinkti vieną mokinę ir jai pasipiršti. Jam labiausiai patikusi Olga, tačiau jai pasipiršti jis nediršęs, nes toji tik išjuoktų jį prieš visą gimnaziją.

Žinoma, taip ir būtų įvykę. Aš buvau labai jauna ir aštrialiežuvi. Be to, jau brendo pirmoji meilė.

Paralelinėje vyrų klasėje mokėsi Jonas Okuličius. Jis buvo aukštas, gražus, gerai išauklėtas, labai draugiškas, šiek tiek užsikirsdavo kalbėdamas. Jis gerai šoko, mudu beveik visada būdavome pirmoji pora. Jonas buvo dvejas ar trejas metais vyresnis už mane. Per pertraukas, išėjusi į koridorių, dairydavausi aukšto, truputį pakumpusio jo silueto. Ir kai prieidavo, visi kartu su mano draugėmis Barbute, Saliute ar Katryte kalbėdavomės. Ir jaučiausi laiminga.

Sekmadieniais eidavom į bažnyčią išklaudyti mokinių šv. Mišių, o gegužės mėnesį – į gegužines pamaldas. Čia giedodavo mokyklos sekstetas, na, ir mes visi. Joną auklėjusi motina į bažnyčią neidavo, o Jonas, norėdamas

Mokslo draugas Jonas Okuličius. Panevėžys, 1924 (Panevėžio kraštotyros muziejaus rinkinys).

man įtikti, – eidavo. Po gegužinių pamaldų mūsų artimesnių draugų būrys, keliolika mokinių, eidavome pasivaikščioti už miesto, į Kaizerlingo miškų pusę. Eidami kalbėdavomės, juokaudavome, dainuodavome gražias liaudies dainas. Visa mūsų draugija eidavo kartu, poros neatsiskirdavo. Jonas dažnai būdavo greta manęs, kalbėdavo apie gamtos grožį, paukščių gyvenimą. Panevėžio apylinkės buvo neįdomios. Ir aš buvau patenkinta, kad turiu tokį įdomų draugą.

Prisimenu, kartą klasės draugė Palmyra Šurnaitė pakvietė pas save į Naujamiestį keletą mūsų klasės draugų, – mudvi su Vandute, dar kai ką iš mergaičių, Joną Okuličių, Mečį Jameikį, Joną Graičiūną ir kitus.

Tuomet Mečys draugavo su Palmyra, tai buvo jos pirmoji meilė. Po dviejų dienų grįžom į Panevėžį.

Kitą sykį abi mūsų abiturientų klasės buvom pakviestos per Parcinkulio atlaidus, rugpjūčio antrą dieną, pas Okuličių. Jis gyveno Latavėnų dvare drauge su savo motina. Buvo pakviesta ir kaimo kapela.

Mūsų buvo gal keturiasdešimt. Mus, mergaites, apnakvydino klėtyje, o vyrus – daržinėje. Jono motina pasiūlė man su sesute kambarį dvare, tačiau aš atsisakiau, nenorėjau skirtis nuo kitų, ir atrodė kažkaip nepatogu. Atsimenu, kaip mes besiruošdamos vakarui ilgai užtruksim, o mūsų vyrai vis ateidavo į prieklėtį ir mus skubindavo. Muzika grojo, mes šokome, dainavome. Vakaras buvo šviesus, šiltas, tolumoje griaudė ir žaibavo. Parke ant suolo aš pirmą kartą nuoširdžiai pasikalbėjau su Mečiu. Jis aukštas, mėlynakis, jo toks malonus balso tembras, nenuostabu, kad juo taip žavisi mergaitės. Dėl jo nepastovumo aš jį buvau praminusi „Juoduojų“, nebeatmenu iš kokio veikalo, ir sakydavau Palmyrai, kad jis ją apvils. Dabar jis man aiškinosi, įtikinėjo, kad aš klystanti, jis gali ir rimtai pamilti.

Kai priėjo Jonas, Mečys mudu paliko. Jonas labai dėkojo man, kad atvažiauvau, sakė labai manęs pasiilgęs. Ir švelniai pabučiavo mano plaukus. Ir aš pajutau tokį ypatingą laimingumą, švelnumą jam.

Dar prisimenu, kad kai kurie iš mūsų dviem tokiais dideliais vežimais (rodos, „karais“ vadinamais) važiavome į Troškūnus, į pamaldas. Palmyra irgi jautėsi labai laiminga ir man pasakė: „Olgute, manau, mes abi panašiai jaučiamės“.

Deja, Mečys vėliau tikrai ją paliko, ir ji išliedavo man visą savo širdies skausmą.

Taigi gimnazijos laikais buvau laiminga.

Ir ne vien dėl to, kad gyvenau darnioje šeimoje, turėjau daug draugų, bet ir dėl to, kad kūrėsi nepriklausoma Lietuva. Buvau dar jaunutė, nesubrendusi, tačiau matydama Lietuvos kūrimąsi, jaučiau džiaugsmą, kad esame laisvi. Kaip malonu ir kartu graudu buvo stebėti tas lietuviškas sueigas, kariuomenės paradus, jausti gerovės kilimą.

Panevėžio valstybinės gimnazijos mergaičių II ir vyrų V laida.
1924 (Panevėžio kraštotyros muziejaus rinkinys).

Nors mūsų šeima vertėsi gana sunkiai, to nejutau. Mamytė apie viską galvojo, visais rūpinosi, mus labai gražiai auklėjo, dailiai rengė. Atsimenu, kokios mudvi su Vandute buvom laimingos, kai mums įtaisė išėigines gimnazijos uniformas ir, kad būtų puošniau, apykaklaite išsiuvinėjo rūtelėm. Tais laikais į gimnazijos vakarus visi eidavome su uniformomis, visi buvome labai draugiški, šokom, dainavom, linksminomės. Aš su Jonu šokdavau pirmoj poroj, jis vadovavo šokiams. Ir mums buvo labai gera. Mudvi su Vandute visi pažino. Aš buvau gyvo būdo ir labai linksma, Vandutė – labai graži. Mokytojų buvome mėgstamos, draugų mylimos. Greitai bėgo laimingi jaunystės metai.

Gimnazijos baigimo proga buvo surengtas balius. Tai buvo 1924 metų birželio 24 dieną. Visos buvome su kukliomis markizetinėmis suknelėmis, tik kelios su krepdešino. Baliuje dalyvavo ir mokytojai. Direktorius pasveikino visus baigusius gimnaziją, palinkėjo ir toliau mums visiems taip gražiai bendrauti. Tarp kita ko pasakė: „Būčiau patenkintas, jei kai kurie baigusieji vėliau sudarytų šeimą“. Visi manė, kad turėjo galvoje mane ir Joną. Man kažkodėl buvo nepatogu tatau girdėti. Mes tada buvom taip auklėjamos, kad būtumėm kuklios, doros. Man ir į galvą nebuvo atėję, kad noriu ištekėti. Draugauti gražiai – tai taip.

Užgrojo orkestras ir vėl sukosi poros, bet kartu buvo ir liūdna, kad nutrūksta ryšys su gimnazija, su mokytojais, su draugais.

Pasirinkau matematiką

Bebaigiant gimnaziją buvo daug svarstyta, kur toliau mokytis. Aš buvau gabi kalboms, na, ir matematikai. Tuo metu man dideliu autoritetu buvo tapęs mano bendraklasis Vincas Rastenis. Jis buvo išimylėjęs Barbutę ir vis norėjo apie ją kalbėti. Kadangi gyveno netoli mūsų, dažnai pas mus lankėsi ir vis pasakojo apie savo meilę Barbutei, apie ilgesį, skaitydavo dienoraštį. Jis tiesiog dievino tą Barbutę ir buvo patenkintas, kad turi klausytoją. Taip tarp mūsų užsimezgė labai draugiškas ryšys.

Vincas buvo keleriais metais vyresnis ir galvojo praktiškiau. Todėl jo patarimai man buvo svarbūs. Jis patarė studijuoti matematiką, nes tai sunkus mokslas, stojančių bus mažiau ir ateityje nebus tokios konkurencijos. Taigi aš, Barbutė ir Katrytė nutarėm studijuoti matematiką. Kartu ruošėsi stoti ir Vincas.

Tačiau kai mudvi su Vandute baigėm gimnaziją, Mamytė mums pasakė, kad toliau mums mokytis neturi lėšų. Visiems vaikams ji tegali padėti įsigyti vidurinę mokslo.

Vandutė baigė Panevėžio mokytojų seminariją ir buvo paskirta pradžios mokyklos mokytoja iš pradžių kaime, vėliau Panevėžyje. O aš nusprendžiau savo jėgomis mokytis universitete.

Mamytė pasiuvo man tamsiai mėlyną sijonuką ir priderintų spalvų languotą „bliuzelę“, – taip apsirengusi eidavau į paskaitas. Ir dar įtaisė man smėlio spalvos krepdešino suknelę su raukinukais. Visus studijų metus teturėjau tik tokią aprangą. Žieminis paltukas labai kuklus, nešiltas. Taip išruošta išvažiavau į Kauną. Barbutė ir Katrytė taip pat įstojo į matematikos fakultetą, Saliutė pasirinko mediciną ir gyveno pas savo dėdę Julijų Kaupą, tuometinį Lietuvos banko direktorių.

Iš pradžių bendrabučio dar nebuvo, kambarį teko nuomotis privačiai. Stipendijos negavau, pusę stipendijos (75 Lt) pradėjau gauti tik nuo antro semestro. Teko vėl griebtis privačių pamokų. Bet baisiausia buvo tai, kad mes, mergaitės, iš pradžių visai nesupratom paskaitų. Mat universiteto kursas buvo pritaikytas prie realinių gimnazijų matematikos kurso, o mergaičių gimnazijoje buvo dėstoma pagal daug siauresnę programą. Išsigandusios jau buvom besiruošiančios bėgti į kitus fakultetus, bet mūsų kurso draugai, apsvarstę padėtį, priskyrė kiekvienai po kelis „mokytojus“, spragos buvo užlygintos, ir jau galėjome mokytis savarankiškai. Pinigų klausimas irgi išsisprendė. Vincas Rastenis suorganizavo dešimt studentų ir surado darbą Liaudies namuose. Čia vykdavo įvairūs renginiai, dažniausiai žydų bendruomenė statydavo spektaklius. Mūsų pareigos buvo tikrinti bilietus, palaikyti tvarką, aptarnauti rūbinėje. Po spektaklių būdavo šokiai ir dažnai mes būdavome laisvi tik apie ketvirtą – penktą valandą ryto. Už renginį gaudavom nevienodai, dažniausiai kiek daugiau nei 10 Lt, bet kelis kartus esame gavę ir po 19 Lt. Tai buvo didelė paspirtis, nors darbas buvo nemalonus ir sunkus.

Gyvenau Ukmergės gatvėje, autobusai nevažinėjo, ir aš, iš prigimties bailė, visą kelią drebedama eidavau pėsčia. Jonas, mano mylimas draugas, dažnai keldavosi tomis ankstyvomis valandomis, kad palydėtų mane namo.

Po Naujųjų metų tapo lengviau, nes apsigyvenau studentų bendrabutyje. Pačios viską susiorganizavome, universitetas tik finansavo. Išsinuomojome šešis ar septynis kambarius paprastame name Daukanto ir Kęstučio gatvių sankryžoje, pačios juos ir apstatėm. Nebuvo nei centrinio šildymo, nei karšto vandens, bet mes buvom

Vytauto Didžiojo universiteto prof. Petras Leonas Juodakis.

Vytauto Didžiojo universiteto prof. Zigmas Žemaitis (Žemaičių šeimos archyvas).

laimingos, kad gyvename miesto centre ir esame nepriklausomos.

Aš gyvenau viename kambaryje su Barbute ir dviem kitom mergaitėm.

Profesorius Petras Leonas Juodakis, kuris buvo mano dėdienės Teofilės Mikutavičienės tolimas giminaitis, pakvietė mane kasdien ateiti pietų. Profesorius dėstė chemiją ir lygiagrečiai dirbo Valstybinės technikos ir chemijos laboratorijos direktoriumi, visada būdavo labai užsiėmęs. Jis su žmona Olga ir dukrele Galina, už mane metais jaunesne, gyveno Kęstučio gatvėje, netoli bendrabučio. Galina mokėsi gimnazijoje, vėliau Konservatorijoje, fortepijono klasėje, pas ponią Laumenskienę.

Prof. P. L. Juodakis buvo aukštas, petingas, juodų akių. Visada gerai nusiteikęs, mėgdavo pajuokauti. Ponia Juodakienė kukli, darbšti, vis ką nors siūdavo ar siuvinėdavo, labai mėgdavo klausytis simfoninės muzikos. Galina buvo išauklėta, draugiška. Toje šeimoje mačiau labai gražų, darnų sugyvenimą, aukštą elgesio kultūrą, daug ko išmokau, sutikau daug ano laiko inteligentų.

Pietaudavome prie gražiai padengto stalo; jei per šventes būdavo svečių, mane pristatydavo kaip giminaitę. Kai šeimnininkė skalbdavo ar valydavo butą, eidavome pietauti į „Metropolį“, geriausią to meto restoraną Kaune. Prie stalo vykdavo įdomūs pokalbiai. Profesorius pratinavo mane skaityti spaudą, kurios nemažai prenumeruodavo, sakė, kad inteligentas turi viskuo domėtis.

Ponia Juodakienė buvo rusė. Jų šeima bažnyčios nylankė. Profesorius labai mylėjo savo giminaičius. Dažnai ateidavo medicinos sesuo Uršulė. Profesorius sakydavo: „Uršule, mano žmonelė netikinti. Tad kai aš numirsiu, tu, Uršule, ant mano kapo pastatyk kryžių. Aš noriu būti palaidotas taip, kaip mano tėvai, seneliai ir proseneliai“.

Visą studentavimo laiką lankiausi Juodakių šeimoje, o ir vėliau, būdama Kaune, visada pas juos užsukdavau. Galina Juodakytė yra mano sūnaus Algimanto Leono krikšto motina.

Pirmieji mokslo metai universitete buvo perkrauti. Paskaitos, praktikos darbai, privačios pamokos; retkarčiais aplankydavom operos teatrą. Buvau studentų ateitininkų draugijos valdybos narė, ruošdavom įvairius renginius. Kitos studentų organizacijos atsiųsdavo mums pakvietimų į savo rengiamus balius „Metropolyje“ ar Karininkų ramovėje ir mudu su pirmininku Jonu Babina nueidavom. Aš labai mėgau šokti, jaunimo susibūrimus. Čia užsimegzdavo naujos pažintys, draugystės. Mūsų klasės draugų būrys – Okuličius, Kuprionis, Šalučka, Jameikis ir kiti studijavo Dotnuvos akademijoje. Jie dažnai kviesdavo mus į pobūvius Dotnuvoje. Atvažiuodavo ir pas mus į Kauną. Taigi dažnai su senais, o ir su naujais draugais eidavome visa grupė pasivaikščioti Jiesios pakrantėmis ar kitur. Dar ir Vincas iš pradžių su mumis bendravo. Vėliau jis išstojo iš mūsų fakulteto. Barbutei nusibodo amžini jo dūsavimai, kalbos apie meilę, ir ji nutraukė su juo draugystę. Vincas pasirodė labai nekaip. Užpyko ne tik ant jos, bet ir ant Saliutės (neva ji prikalbėjusi Barbutę skirtis), ir ant manęs. Vėliau Vincas tapo tautininku ir labai iškilo visuomenėje. Su mumis visiškai nebendravo.

Anų laikų jaunimas labai skyrėsi nuo dabartinio ir tarpusavio santykiai buvo kitokie – sąžiningi. Jonas Okuličius ne kartą darbais įrodė, kad mane labai myli, ir tuo mane žavėjo. Jis niekad nekalbėjo, kad mes turim ateityje sukurti šeimą, tačiau aš jaučiau, kad jis apie tai galvoja. O aš apie tai negalvojau. Visą laiką gyvenusi mieste, atrodė, negalėčiau gyventi jo ūkyje, nemokėčiau ir nenorėčiau šeiminkauti. Tai ir paskatino mane pasa-

kyti Jonui, kad jis neturėtų vilčių, jog aš už jo tekėsianti. Atsimenu, man buvo skaudu tai pasakyti, aš nenorėjau jo ižesti, tačiau palaikyti jo tuščias viltis atrodė nesąžininga. Jonas nepaprastai skaudžiai išgyveno tą permainą. Jis tikrai mane labai mylėjo. Ir vėliau dar daug metų mes susitikdavome, bet tik kaip geri draugai. Man visada buvo malonu su juo pabendrauti.

Aš turėjau daug „asistentų“, daug draugų, tačiau nė vienu rimtai nesusižavėjau.

Liga

Atėjo pavasaris. Dieną tirpdavo sniegas, o vakare pašaldavo. Teturėjau vienintelę porą batukų, kurių padai buvo jau prakiurę, ir susirgau. Staiga užkimau, pakilo temperatūra, visai nusilpau. Gydytojai konstatavo, kad tai plaučių tuberkuliozė, ir patarė nutraukti mokslą, rimtai gydytis, gerai maitintis. Tai sužinojusi tučiuojau, pati sirgdama, iš Panevėžio atvažiavo Mamytė ir prašė, kad grįžčiau namo ir gydyčiausi daktaro Berenšteino prižiūrima. Kadangi temperatūra buvo aukšta, prižadėjau grįžti, kai tik kiek sustiprėsiu. Čia mane be galo nuoširdžiai slaugė kambario draugė Zosė Teišerskytė. Ji man pirkto vaistus, parūpindavo pusryčius ir vakarienę (pietus man atsiųsdavo ponai Juodakiai) ir visaip globojo. Aš dar ilgai pragulėjau lovoje. Atsimenu, išgirdęs apie mano ligą, iš Dotnuvos manęs aplankyti atvažiavo Jonas. Dar šiandien matau jį stovintį prie krosnies liūdną, o akys tokios lyg stiklinės nuo susikaupusių ašarų. Man buvo graudu į jį žiūrėti.

Kai jau atsikėliau, nuėjau į universitetą pas savo dekaną profesorių Zigmą Žemaitį ir paprašiau pažymos, jog lankiau paskaitas. Pasakiau, kad turiu gydytis, o kai išgysiu, vėl žadėjau studijuoti. Tas nuostabus žmogus man ir sako: „Neduosiu jokios pažymos, nes toji liga ilgai gydoma ir nebegrįši į universitetą. Juk daugelis inteligentų, taip pat ir iš mūsų profesorių ar docentų tarpo, kai studijavo Rusijoje, dėl blogų gyvenimo sąlygų sirgo ta liga. O gal pavojus praeis ir vėl galėsi mokytis. Tad važiuok, gydykis, užskaitysim tą semestrą, o rudenį sugrįžk toliau studijuoti“. Aš buvau labai dėkinga profesoriui už tą patarimą. Dar gavau porą įskaitų ir balandžio mėnesį grįžau pas Tėvus.

Gydytojai kauniškis profesorius Kairiūkštis ir panevėžietis daktaras Berenšteinas rekomendavo gryną kaimo orą, šviežią, gerą maistą ir ramybę. Mes neturėjom giminių kaime, kur galėčiau nuvažiuoti. Mamytė liepė man daugiau gulėti, stengėsi kuo geriau maitinti, o mano apetitas dingo. Tuomet aš gavau du laiškus. Vieną man atsiuntė ponია Okuličienė, Jono motina. Ji kvietė mane atvažiuoti į Latavėnų dvarą. Čia esąs geras oras ir šviežias maistas, kurie man taip reikalingi. Be to, ji žinanti, kad aš nenorėsiu būti be užsiėmimo, tai galėčiau gauti porą privačių pamokų ir dar užsidirbti. Ji labai nuoširdžiai prašo priimti jos pasiūlymą. O kitą laišką rašo Jonas ir taip pat kviečia atvažiuoti. Aš ten turėsianti visas sąlygas sustiprėti. Jei aš pageidaučiau, jis sutinkas tą laiką, kol aš būsiu pas jo motiną, išvažiuoti pagyventi pas savo gimines. Kokie puikūs žmonės! Kokie nepaprastai jautrūs ir nuoširdūs abu, motina ir sūnus. Gavusi tuos laiškus, aš buvau labai sujaudinta, tačiau padėkojau ir parašiau, kad kvietimu pasinaudoti negaliu. Jaučiausi labai nesmagiai, lyg dviveidė.

Anksčiau buvo sutarta, kad mano sesutė Genutė vasarą važiuos pas ponus Chmieliauskus, kur per vasarą mokys jų dukrelę lietuvių kalbos. Bet man susirgus mamytė paprašė, kad vietoj Genutės pakviestų mane, ir ponai Chmieliauskai sutiko.

Sustiprėjusi nuvažiavau į Vardukšnių dvarą netoli Panevėžio. Ponas Chmieliauskas buvo matininkas ir dirbo Panevėžyje, parvažiuodavo tik savaitgaliais, jo žmona gydėsi Likėnuose. Mano pareiga buvo prižiūrėti vaikus ir mokyti Liusę, labai mielą ir paklusnią devynerių metų mergaitę. Toks pat buvo ir jos vyresnysis brolis Algirdas. Su vyriausiu broliu Marijonu teko mažiau bendrauti, nes jis, jau paauglys, dirbo ir valgė su samdiniais. Rudenį grįžo ponia Chmieliauskienė, savaitę paviešėti buvo pakviesta Genutė, aš jaučiausi sustiprėjusi, buvo ypač smagu ir jauku. Šilti santykiai, užsimezgę su ta nepaprastai inteligentiška ir draugiška šeima, truko visą gyvenimą. 1956 metais, grįžusi iš Sibiro, radau ponus Chmieliauskus gyvenančius Vilniuje drauge su Liuse, jau našle, ir trimis jos vaikais, tada moksleiviais. Ir vėliau patyriau labai daug gero iš Liusės ir jos vaikų, ypač pamilau jos dukrelę Jūratę.

O rudenį vėl nuvažiavau į Kauną, vėl apsigyvenau bendrabutyje, vėl gavau pusę stipendijos, turėjau porą privačių pamokų. Ir vėl tęsiau studijas. Dažnai karščiuodavau, Zosė mane maitindavo, nešdavo vaistus. O kai pasijusdavau geriau, tai vėl į balius, į sueigas nueidavau, o po to – pablogėjimas. Taip sulaukiau vasaros.

Atostogas man apmokėjo Vandutė. Vasarą mes praleidom Lagedžiuose prie Anykščių. Tai mūsų dėdienės Teofilės Mikutavičienės tėviškė. Apsigyvenome jos namelyje, už kelių šimtų metrų puikus pušynas, netoli Šventoji. Ten mes įsirengėm stovyklą, pasikabindavom

hamakus. Drauge buvo ir dėdienės brolio gydytojo Adomo Laskausko žmona, kuri sirgo labai sunkia tuberkuliozės forma ir greitai mirė. Ji visą laiką gulėjo, niekad nesiskųsdavo, buvo tikinti, susitaikiusi su likimu, bet matėm, kaip labai išgyveno, kad yra atskirta nuo penkerių metų sūnelio Kęstučio.

Iš pradžių ir aš daug gulėjau, bet vėliau sustiprėjau ir dažnai vaikščiodavau miške ir prie Šventosios. Be to, ruošiausi rudenį laikyti užsilikusius egzaminus. Vandutė irgi mokėsi. Čia mus aplankė keli klasės draugai, drauge apžiūrėjome Anykščius.

Rudenį jaučiausi geriau, išlaikiau kelis egzaminus. O žiemą vėl viskas pasikartojo. Vėl karščiuodavau, prarasdavau jėgas, apetitą. Ir vėl geroji Zosė pirkto man vaistus, maitino. Niekad neužmiršiu jos pasiaukojimo. Ir kai grįžau iš Sibiro, susiradau ją Šiauliuose, keletą kartų aplankiau ją ir su ja gyvenusius jos artimuosius. Ir nors, pagerėjus savijautai, rasdavau laiko su draugais pasilinkminti, vasaros sulaukiau labai nusilpusi.

Ir dar vieną vasarą praleidau Lagedžiuose.

Pradedu dirbti

1928 metų žiema buvo ypač sunki, labai jau ta liga spaudė. Jaučiau, kad nesugebėsiu išlaikyti visų egzaminų, nes praleisdavau daug paskaitų ir išvis sunku buvo mokytis. Ėmiau galvoti, kaip toliau tvarkyti savo gyvenimą. Nusprendžiau pradėti dirbti. Svajojau apie gražią vietą, kur miškai, ežerai ir kur niekas manęs nepažįsta. Kartu su manimi baigęs Panevėžio gimnaziją Kazys Verbickas nestudijavo, o dirbo Zarasų banke. Tad parašiau

Kaziui laišką ir paprašiau, kad pasiteirautų mokyklos direktorių, gal nuo naujų mokslo metų pradžios bus reikalinga matematikos mokytoja. Ir po poros dienų gavau mokyklos direktoriaus telegramą. Kviečia mane nedelsiant atvykti, esą reikalinga tokia mokytoja. (Kaip vėliau sužinojau, tos mokyklos matematikas nusižudė.) Pasitariau su profesoriumi Juodakiu ir profesoriumi Žemaičiu. Šis žadėjo užskaityti tuos likusius mėnesius ir išleido mane dirbti. Galvojau taip: visą laiką slegia pinigų trūkumas, daug dirbu sirgdama. O keletą mėnesių padirbėjus ir už vasaros atostogas bus atlyginta, galėsiu geriau pailsėti, paruošiu porą egzaminų. Ir dirbdama mokysiuos.

Taigi aš išvažiuoju. Mano draugai bendrabutyje suruošė man kuklias išleistuves, pasamdė automobilį, palydėjo iki autobusų stoties. Išvykau kovo 11 dieną 12 valandą. Buvo 15° šalčio.

Prisimenu tuos draugus: Barbutė Šegamogaitė, Saliutė Kaupaitė, Zoselė Teišerskytė, Kazė Motiekaitė, Ona Gaidamavičiūtė, Domas Jurkus, Paulius Kapustinskas, Jonas Babina, Juozas Giedraitis ir kiti. Padarė nuotrauką.

Man buvo labai graudus toks atsiskyrimas, tačiau būtinas.

Autobusas nešildomas, važiuoja lėtai, nes slidu, o temperatūra vis krenta. Paltukas lengvas, apranga silpna, bateliai sportiniai. Dar ir šiandien atsimenu, kaip tada šalau. Tai vieną, tai kitą koją pariečiu po savim, kad bent kiek sušiltų, bet sušalau į kaulą. Į Zarasus atvažiavom 24 valandą, buvo 25° šalčio. Manęs laukė taip pat sušalęs Kazys. Išlipusi vos paėjau. Tuoj nuvedė mane pas savo šeimnininkes, kur samdėsi kambarį. Buvau be galo laiminga, kai atsidūriau erdviame, šiltame, gerai apšviestame valgomajame. Stalas padengtas. Karštas

virdulys garuoja. Ir visi laukia manęs. Supažindino mane su šeiminingėmis: panele Valentinavičiūte, privačiai mokančia muzikos, ir vyresne seserim našle, rodos, ponia Komariene. Mūsų laukė ir fizikos mokytojas Albertas Arminas, čia taip pat nuomojęs kambarį. Aš buvau sujaudinta tokio šilto priėmimo. Ponios įpylė man į arbatą romo, kad greičiau sušilčiau. Ponia Komarienė pasiūlė laikinai apsigyventi jos kambaryje.

Pasirodo, Zarasuose buvo tik komercinė mokykla. Direktorius Jonas Steponavičius labai nuoširdžiai mane pasitiko, pristatė kitiems mokytojams. Pats direktorius dėstė vokiečių kalbą. Mokyklos inspektorius Jonas Valikonis – lietuvių kalbą, Vitkus – kūno kultūrą, Aiškutė Buzelienė – buhalteriją, Balčiūnas – muziką ir dainavimą, senutė, rodos, Mošinskienė dėstė darbelius mergaitėms. Man paskyrė visas buvusio mokytojo pamokas: ir matematiką, ir geografiją, ir bene istoriją. Be to,ėjau mokyklos knygyno (bibliotekėlės) vedėjos pareigas. Ligonei toks krūvis buvo aiškiai per didelis. Tiesa, aš nesiskelbiau, kad sergu plaučių tuberkulioze, nes forma buvo neužkrečiama. Taip man patarė mane globojusi ir profesorius Kairiūkščio skirtus vaistus leidusi, vėliau tapusi mano artima drauge ambulatorijos medicinos seselė Teklė Marcinkevičiūtė, turėjusi didelį autoritetą kaip sąžininga, darbšti, nuoširdi, kukli ir diskretiška. Laimė, turėjau geras sąlygas: gerą maistą, ramią aplinką, malonią draugiją.

Mūsų namas buvo erdvus, šviesus, šeiminingės – labai nuoširdžios, pasižymėjo geru humoro jausmu. Savaitgaliais susirinkdavo nemažas jaunimo būrys, buvo linksma, kai susėsdavom gerti arbatos ar kai salone panelė Valentinavičiūtė paskambindavo, o mes pašokdavom. Kazys stengėsi man asistuoti, bet manęs nežavėjo, tiesiog buvome geri draugai. Buvo liūdna, kai šeiminingės pa-

sakė, kad rudenį turėsiu pasiieškoti kito kambario. Bet tikrai buvo ankšta.

Sykį mokykloje įvyko nemalonus dalykas. Per pamoką nesugebėjau įrodyti teoremos, teko ilgokai pagalvoti. Kitai pamokai labai rimtai ruošiausi, bet ir vėl tas pats. Supratau, kad persitempiaiu, reikia kokio nors impulso, išsiblaškyimo. Pasipasakojau direktoriui ir paprašiau, kad leistų man nuvažiuoti į Kauną, pasimatyti su draugais, prasiblaškyti. Jis nebuvo koks biurokratas ir sutiko. Jau turėjau šiltų rūbų, kelionę pakėliau lengvai ir pasimačiusi su draugais dirbau jau be sunkumų.

Mokyklos direktorius labai mylėjo jaunimą ir stengėsi suburti ne tik mokinius, bet ir mokytojus. Zarasuose buvo paprotys važinėti rogutėmis. Direktorius, toks kresnas, nedidukas, raudonais skruostais, visada su milo kostiumu, rodos, be kepurės, ir pats aktyviai dalyvaudavo. Mokykla turėjo keliolika šešiaviečių ir aštuonviečių rogučių. Tad popietėmis susirinkdavome mokiniai, mokytojai ir šiaip miestelėnai su savo rogutėmis aukščiausioje miestelio vietoje ir siauromis apsnigtomis gatvelėmis leisdavomės žemyn, ant ežerų ledo. Kiek triukšmo, klegesio, juoko! Žiūrėk, tai kas apvirto, kažkas į eketę įvažiavo. Mane, jauną mokytoją, visi kviesdavo į savo rogutes – ir mokiniai, ir mokytojai, ir valdininkai, aš buvau linksma, su visais draugiška. Tas sportas natūraliai labai suartinio nedidelio miestelio gyventojus.

Man gydytojai rekomendavo daug būti gryname ore, todėl pavasarėjant dažnai eidavau pasivaikščioti su kuriuo nors iš mokytojų. Sveikata sustiprėjo, jau ir egzaminams po truputį ruošiausi.

Kodėl taip smulkiai rašau? Ogi todėl, kad jau baigiau septyniasdešimt devynerius metus ir malonu prisiminti jaunystės dienas, ypač tą pirmą laikotarpį Zarasuose.

Susižieduoju

Dienos bėgo greit. Atėjo ir gegužės mėnuo. Kartą mokytojas Vitkus, grįžęs iš miesto savivaldybės, papasakojo, jog atvažiavęs naujas apskrities viršininkas, labai malonus ir taktiškas. Mokytojas man pasakė: „Panele, tikrai jis tik jums skirtas“. Po kelių dienų tą patį pakartojo ir mokyklos direktorius. Va, man ir parūpo pamatyti, koks tai žmogus. Ir kai eidavau su kuo nors iš mokytojų pasivaikščioti, sutikusi nepažįstamą žmogų, vis paklausdavau, ar tai ne naujas viršininkas. Gink Dieve, aš visai negalvojau ką nors, kaip sakoma, „sumedžioti“, tai man nerūpėjo. Tiesiog moteriškas smalsumas. Juk jei norėčiau tekėti, tai Jonas Okuličius būtų labai laimingas. Ar Jonas Babina. Ar Kazys Virbickas. Tuo laiku aš labai susidraugavau su ponais Antanavičiais, jų dukrelė Zina labai prie manęs prisirišo. Jie draugavo su komendantoto pareigas einančiu jaunu leitenantu, kurio pavardę užmiršau, ir pasienio baro viršininku majoru Virbaliu. Į kompaniją ėmė kviesti ir mane su Tekle. Ta mūsų nedidelė draugija išvažiuodavo ar šiaip pasivažinėti, ar į svečius į kokią dvarelį, ar susiburdavome pas ponus Antanavičius. Leitenantas buvo kuklus, drausmingas, draugiškas ir ėmė man skirti labai daug dėmesio. Taip pat ir majoras. Šis buvo vyresnis, kiek flegmatiškas, labai vyriškas. Taigi dėmesio man tikrai netrūko. Tačiau jaučiausi pervargusi ir labai laukiau atostogų.

Tą vasarą mudvi su Vandute vėl leidome Lagedžiuose. Besilankydamą Anykščiuose susipažinau su miestelio pradžios mokyklos mokytoju Jonu Morkūnu. Tai buvo gražiai nuaugęs, labai tvirtos moralės jaunuolis. Jis ėmė lankytis mūsų stovykloje, mudu pajutom vienas kitam simpatiją. Graži gamta, puikūs orai, abu jauni ir vienas

kitam patikome. Jis mane tiesiog dievino, kaip sakoma. Ir tai buvo pirmas jaunuolis, kuris mane labai švelniai pabučiavo. Ir aš pamaniau, kad jis ir bus tas man skirtasis. Tačiau tatai buvo laikinas susižavėjimas, ir toji graži mūsų draugystė liko mano prisiminimuose kaip puiki pasaka.

Rudenį išlaikiau porą egzaminų. Ir vėl grįžau į darbą Zarasuose. Apsigyvenau pas ponus Telksnius, turėjau didelį erdvų kambarį su trimis langais. Namas ant ežero kranto. Pro langus mačiau jo vandenį.

Vieną dieną su mokyklos inspektoriumi Jonu Valikoniu išėjom pasivaikščioti, ir jis pasiūlė užėiti į klubo bufetą: ten esą šviežių pomidorų. Tai buvo naujovė, juos neseniai pradėta auginti Lietuvoje, ir aš sutikau. Pirmą kartą buvau tame klube ir išeinant iš bufeto sugalvojau pažiūrėti, kas gretimame kambaryje. Užėję radom prie stalo sėdinčius keturis valdininkus, lošiančius preferansą. Buvo nepatogu išeiti nepasisveikinus, ir mudu su ponu Valikoniu priėjom prie jų. Jie atsistojo. Du iš jų buvo mano mokinių tėvai, kitus du man pristatė. Vienas jų banko direktorius Valdemaras, o antras ... Juozas Merkys. Kai jam padaviau ranką, jis ilgiau ją užlaikė savojoje ir stengėsi prisiminti, kur mane matęs: kur aš panelę mačiau? Man buvo nepatogu, kad visi stovi, o ponas Merkys vis laiko mano ranką. Aš ištraukiau sakydama: „Turbūt svajonėse“. Jau tokia buvau! „Taip, taip, turbūt svajonėse“, – atsakė. (Vėliau, kai susidraugavome, prisiminėme, jog prieš penkerius metus Rokiškyje dalyvavau Juozo brolio Jono vestuvėse. Ten buvo ir Juozas, neseniai po sunkios sudėtingos kojos, kuri buvo sužalota kuliamosios, operacijos. Aš į jį tada neatkreipiau dėmesio.)

O rudenį, spalio mėnesio antrą dieną, klube buvo balius. Susirinko visa valdininkija, o merginų mes buvome

Juozas Merkys – Zarasų apskrities viršininkas. Zarasai, 1927 (Merkių šeimos archy-

tik trys: Teklė, Telksnytė ir aš.

Pačioje garbingiausioje vietoje sėdėjo Merkys, šalia jo ponios. Aš sėdėjau kitame stalo gale greta leitenanto. Tačiau ponas Merkys iš tolo pakėlė taurę sveikindamas mane. Aš atsakydama irgi pakėliau savąją.

Tą vakarą jau po vakarienės, kai sėdėjau šalia ponios Antanavičienės, prie mūsų priėjo ponas Merkys, paprašė leidimo atsisėsti. Kalbėjomės visi trys. Ir ponia Antanavičienė man sako: „Panele, ponas Merkys turi puikią lengvąją mašiną, tad paprašykite, kad nuvežtų jus pasižiūrėti Daugpilio“. Ir aš atsistoju, padariau didelį reveransą ir paprašiau. Ponas Merkys sutiko. Tada paprašiau, kad ir ponia Antanavičienė kartu važiuotų. Mat anais laikais buvo nepriimta vienai važiuoti su mažai pažįstamu vyriškiu.

Kelionė buvo maloni. Apžiūrėjom miestą, tvirtoves, pamatėm filmą „Ana Karenina“ su puikiais rusų aktoriais, paskui nuėjom į restoraną pavakarieniauti. Jau naktį grįžom namo.

Vėliau mokykloje buvo statomas Gogolio „Revizorius“. Susirinko miesto visuomenė. Apsilankė ir ponas Merkys. Sutikęs mane vėl paprašė leidimo palydėti namo. (Pirmą kartą lydėjo iš ano baliaus.) Palydėjęs paprašė leidimo kada nors apsilankyti. Jis buvo labai korektiškas, patrauklus, linksmo būdo, na, aš ir sutikau.

Tuo laiku mano sveikata labai pablogėjo. Mokykloje daug dirbau, ruošiausi egzaminams. Vakaraš temperatūra pakildavo, aš būdavau labai pavargusi, dingo apetitas. Per vieną apsilankymą ponas Merkys ir paklausė manęs, kodėl aš dažnai būnu tokia liūdna. Jo veide buvo tiek nuoširdumo ir užuojautos, kad aš susigraudinau ir atvirai papasakojau jam apie savo ligą ir apie tai, kad čia nėra specialisto ir negalima peršviesti plaučių, o jaučiu pablogėjimą. Prašiau manęs, ligonės, daugiau nelankyti. Tačiau ponas Merkys ramino mane ir tuoj pat pasisiūlė nuvežti į Daugpilį pas gydytoją. Šiuokart drauge važiavo medicinos sesuo Teklė. Mes kartu įėjom į kabinetą. Aš blogai kalbėjau rusiškai ir mudvi prastai supratom, ką gydytojas sakė. Laukiamajame tatau išgirdęs ponas Merkys pasibeldė, įėjo į kabinetą, prisistatė mano pusbroliu ir gydytojas jam paaiškino tikrą tiesą apie mano sveikatą, esą padėtis rimta – turiu mesti darbą ir rimtai gydytis.

Aš buvau visai pasimetusi, nežinojau, ką daryti. Vadinasi, nepaisant visų mano pastangų, liga progresuoja, o juk tuomet ji buvo nepagydoma. Visokios mintys į galvą ateidavo, kartais apimdavo neviltis. Eiliniam egzaminui esu beveik pasiruošusi, bet juk mokslo metai tik prasidėję, ar pajėgsiu ištesėti iki vasaros. Buvau nusilpusi, visai

bejęgė, negalėjau miegoti, valgyti.

Ir štai tokią mane pamilo Juozas.

Gera prisimenu, kaip lapkričio septynioliktąją jis atėjo pas mane, pasisakė, kad myli mane iš visos širdies, ir prašė sutikimo tapti jo žmona. Man tai buvo taip netikėta, kad į jo klausimą, ar aš jį myliu, nežinojau, ką atsakyti. Tik pajutau tokį šiltą dėkingumo jausmą, tarsi atitrūkau nuo žemės, drauge jaučiau džiaugsmą, kad esu nebe viena, kad turiu draugą, kuris mane myli, manim rūpinasi, manęs, ligonės, nebijo. Mane karštai pabučiavo ir užmovė žiedą. Taip mes susižiedavome. Nežinau kodėl, bet nenorėjau, kad tai būtų viešai žinoma, tad nutarėm kol kas nesiskelbti. Tik Teklė žinojo.

Prasidėjus Kalėdų atostogoms, aš iš karto nuvažiavau į Kauną ir, išlaikius egzaminą, apsilankiau pas savo brangų globėją prof. Juodakį. Jam papasakojau, kad susižiedavau, apibūdinau savo sužieduotinį. Jis man labai pritarė ir prašė pirmai progai pasitaikius su juo supažindinti. Ir liepė nueiti pas mano gydytoją Kairiūkštį. Peršvietęs plaučius, gydytojas patvirtino, kad padėtis labai rimta, kad turiu mesti darbą ir važiuoti gydytis į užsienį, nes Lietuvoje tuo metu nebuvo žiemą veikiančių sanatorijų, o apie išteklėjimą jokios kalbos negali būti. Prof. Juodakis pasiūlė prašyti švietimo ministro mokamų atostogų gydytis. Tuo laiku mokamos 6 mėnesių atostogos gydytis buvo suteikiamos tik tiems, kurie buvo vienus metus ištarnavę, o aš tedirbau 11 mėnesių. Tada profesorius paskambino švietimo ministrui ponui K. Šakeniui, papasakojo apie kritišką mano padėtį ir prašė padaryti išimtį. Ministras sutiko. Prof. Juodakis patarė važiuoti į Šveicariją, į Leiziną (Leysin), kur yra gydžiusis jo dukrelė Galina. Tuomet nuvažiavau į Panevėžį pas Tėvus. Tų 500 Lt mėnesinio atlyginimo būsią maža, ir

mano brangi sesutė Vandutė paėmė iš Lietuvos banko 2000 Lt paskolą ir ją man įteikė. Aš pasižadėjau grąžinti, kai galėsiu. Apie mano pasiruošimą važiuoti į Šveicariją greit pasklido gandas. Man bebūnant pas Tėvelius atvažiavo iš Latavėnų manęs aplankyti tas nuostabus mano jaunystės draugas Jonas Okuličius. Jis labai nuoširdžiai siūlė, tiesiog maldavo, kad priimčiau iš jo piniginę pagalbą, kurią ateityje galėsianti grąžinti (jis žinaš, kad aš labai išdidi). Ir tokiom prašančiom akim į mane žiūrėjo. Dar kartą įsitikinau, kokia jam esu brangi. Juk jis žinojo, kad aš susižiedavusi, o vis vien norėjo „gelbėti“. Bet aš ir vėl atsisakiau, nenorėjau būti niekam skolinga (sesutei – visai kas kita). Atsisveikino draugiškai, palinkėjo sustiprėti ir paprašė leidimo parašyti man į Leiziną, juk ten būsiu tarp svetimųjų ir kiekvienas laiškas iš tėvynės turėtų būti laukiamas.

Važiuoju gydytis

Po atostogų grįžau į Zarasus laukti pamainos. Kai pasakiau Juozui, kad išvykstu šešis mėnesius į Šveicariją, jis be galo nusiminė. Matyt, jam pasirodė, kad aš iš ten jau niekuomet nebegrišiu. Be galo išgyveno. Taip pat siūlėsi pagelbėti pinigais, bet aš atsisakiau, tikinau, kad, jei juos man siųstų, grąžinsiu atgal. Jau tokia buvau. Išdidi. Labai sunkiai Juozas išgyveno mano išvykimą. Atsimenu, su ašaromis akyse sukrovė mano tokį paprastą lagaminą, labai prašė jam rašyti, jo neužmiršti, labai bijojo manęs netekti. Iš Daugpilio traukiniu išvažiavau į Panevėžį atsisveikinti su saviškiais.

Taigi sausio pabaigoje aš viena, karščiuodama ir la-

bai menkai apsirengusi, su nedideliu lagaminu išvykau į Berlyną. Čia pabuvau kelias dienas. Jurgio Merkio, Juozo sūnėno, paprašyti Lietuvos pasiuntinybės darbuotojai apgyvendino mane ir paglobojo, aprodė miestą, muziejus.

Patekusi į Leiziną pirmą kartą iš arti pamačiau kalnus ir buvau sužavėta jų grožio. Oras buvo toks tyras tyras, kvėpuoti taip lengva.

Iš pradžių buvau priimta į sanatoriją, kur gydomos mergaitės (čia buvau vyriausia). Mus aptarnavo vienuolės. Gydytojai man paskyrė lovos režimą, nes temperatūra buvo aukšta. Maistą atnešdavo į palatą, mane su lova išveždavo į balkoną. Ypač mielai prisimenu Šv. Velykas. Nubudusi ant staliuko radau šokoladinį kiškutį, laikantį ne mažesnę už save šokoladinį kiaušinį. Vėliau manęs pasveikinti atbėgo jaunutės mergaitės su dovanėlėmis. O pietų man leido atsikelti ir su visom kartu papietauti, truputį padainuoti ir vėl į lovą. Dar patyriau didelį džiaugsmą ir su meile tai prisimenu: mano kolegos mokytojai iš Zarasų atsiuntė man švenčių proga 500 Lt. Labai vertinau tą jų nuoširdumą.

Pagaliau patekau į „Liaudies sanatoriją“, kur buvo stiprus gydytojų personalas ir nelabai brangu. Mano gydytojas buvo profesorius Roselis (Rossel). Ligoniai daugiausiai smulkūs valdininkai ar šiaip neturtingi žmonės, jiems gydymas, rodos, nemokamas. Maistas gana kuklus, o prisidurti nelabai turėjau iš ko. Laimei, susipažinau su ponia Reklaitiene, gydytojo žmona iš Kauno, kuri gydėsi kitoje klinikoje. Jau galėjau vaikščioti, tai po ramybės valandų nueidavau pas ją, kur mudvi ant spiritinės viryklės išsivirdavome kakavos ar arbatos ir su sumuštiniais užkąsdavome. Dažnai nusipirkusios vaisių eidavome pasivaikščioti.

Leizinas – labai gražus miestas. Čia buvo daug ne tik sanatorijų, klinikų, bet ir pensionatų bei viešbučių sportininkams, aukščiau kalnuose puikavosi keli prabangūs viešbučiai „Grand Hotel“. Mat slidininkams buvo įrengtas tramplinas, tad suvažiuodavo daug sportininkų ar šiaip turtingų žmonių iš įvairių šalių. Visur vyravo gera nuotaika, skambėjo juokas. Ponia Reklaitienė buvo labai linksmo būdo, džiaugėsi atitrūkusi nuo namų rūpesčių, ir mudvi labai susidraugavome. Aš buvau laiminga, kad suradau tautietę. Be to, džiugino ir laiškai, kurių gaudavau daug. Mano sužadėtinis Juozas man rašydavo tokius ilgus, pilnus meilės ir ilgesio laiškus, labai jau graudenosi, kad aš tokia silpnutė ir taip toli. Rašydavo ir Tėveliai, sesutės, broliukas. Parašė ir Jonas, mano gimnazijos laikų meilė, ir ponia Okuličienė, tuo mane labai sujaudindama. Aš jai jaučiau didžiulę pagarbą, o kartu lyg ir sąžinės graužimą, kad atstūmiau jos sūnų.

Labai jau brangiai man kainavo tas gydymasis Šveicarijoje. Žinojau daktarų nuomonę, kad vasarą Lietuvos pušynai puikiausiai atstoja kalnus. Po penkių gydymosi mėnesių jaučiausi gerokai stipresnė. Tad pasitarusios abi su ponia Reklaitiene nutarėm kiek pasidairiusios grįžti namo ir nusileidome nuo kalnų prie Ženevos ežero. Apsigyvenome kukliame viešbutyje „Montreux“. Čia buvo daug šilčiau, vešėjo pietų augmenija. Ežeras buvo žydros dangaus spalvos, jame plaukiojo daugybė garlaiviukų, laivelių, burlaivių. Visur buvo pilna įvairaus amžiaus turistų ir poilsiautojų, visi gražiai apsirengę, nerūpestingi. Puikias atviras mašinas dažnai vairuodavo puošnios damos su didžiulėmis skrybėlėmis. Ir mudvi buvome geriausios nuotaikos – kad esame tarp sveikų, linksmų žmonių, kad nevaržo jokie režimai, kad esame tokios pat laisvos, kaip ir visi supantys mus žmonės. Pa-

plaukiojusios garlaiviuku ir pakeliavusios po aplinkinius kurortus, mudvi nuvažiavom į Berlyną ir ten išsiskyrėm. Aš grįžau į Lietuvą, ji su atvažiavusiu vyru dar pasiliko. Vėliau mūsų maloni pažintis tęsėsi Lietuvoje.

Aš telegrama pranešiau Juozui, kada būsiu Kaune, ir jis atvažiavo pasimatyti. Pavakarieniavome restorane, bet išvargusi skubėjau pas pusseserę nakvoti. Kitą dieną aš išvažiavau į Varėnos sanatoriją, o jis – į Zarasus. Mažai ir pasikalbėjome. Vėliau jis aplankė mane Varėnoje.

Varėnos sanatorijoje viskas buvo labai kuklu, paprasta. Nieko nuostabaus, jauna Lietuva ėjo tik trylikтус Nepriklausomybės metus. Medinis namas pušyne, ligonių nedaug, tik vienas gydytojas. Turėjome kiekvienas savo sutedamąsias lovutes, išsinešę į pušyną gulėdavome

Olga ir Juozas – sužadėtuotiniai. Kaunas, 1929 (Merkių šeimos archyvas).

arba vaikščiodavome miške. Gydymo, atrodo, jokio ir nebuvo. Praleidusi čia porą mėnesių, nuvažiauvau į Parnėvėžį pasimatyti su saviškiais. Pasirodžiau ir gydytojui Berenšteinui. Jis liepė nuolat sekti temperatūrą, gerai valgyti, nepervargti. Juozas buvo nedrąsiai pasiūlęs už jo ištekti ir nedirbti, tačiau gydytojas tekėti nepatarė.

Vėl Zarasuose

Tad vėl grįžau į Zarasus, kur dirbau dar porą metų.

Buvau labai užsiėmusi. Daug laiko skyriau mokymuisi, ruošiausi egzaminams. O ir mokyklos darbo tiek daug. Labai pamilau savo mokinius, buvo daug gabių. Ypač atsimenu auklėjamąją klasę, su auklėtiniais ruošėme pasirodymus mokyklos vakarams. Ir vėl ėmė kartotis senos bėdos. Niekam nesiskųsdavau, visų buvau mylima dėl linksmo būdo, o mane liūdną, kenčiančią matė tik Juozas ir Teklė, su jais dažnai būdavau nekantri, kaprizinga. Tačiau Juozas be galo mylėjo mane, rūpinosi ir globojo. Ir aš jį labai pamilau, prisirišau, jaučiau jam pagarbą. Žinojau, kad jo sesuo Anelija ir brolis Jonas skambino ir rašė Juozui, atkalbinėdami nuo draugystės su manim, bet jis į tai visai nekreipė dėmesio. O jo sesuo Milcė (Emilija), ūkininkavusi tėviškėje Tribuciškyje, dažnai atvažiuodavusi į Zarasus, buvo prielanki mūsų draugystei.

Tais 1930 metais ir mano Mamytė buvo atvažiavusi į Zarasus manęs aplankyti, ir aš buvau tokia laiminga jos sulaukusi. Mano sužadėtinis jai rodė pagarbą, ir Mamytei jis patiko. Turbūt dėl to, kad mane taip mylėjo ir rūpinosi manimi. Tačiau Mamytė nenorėjo, kad aš tekėčiau būdama tokia silpna, ir prašė palaukti, kol

Marijona Merkienė, Juozo motina. Apie 1916 (Merkių šeimos archyvas).

Juozo tėviškė Tribučiai (Merkių šeimos archyvas).

sustiprėsiu.

Pavasari, kai Juozas atostogavo tėviškėje, jis pakvietė ir mane apsilankyti Tribuciškyje, vienkiemyje prie Latvijos sienos, norėjo supažindinti su savo motina. Sutartą dieną jo vairuotojas atvažiavo manęs nuvežti. Juozas išėjo manęs pasitikti gana toli nuo namų. Priebutyje mūsų laukė jo motina, miela neaukšto ūgio senutė. Juozas mane pristatė: „Mamyt, tai panelė, kurią aš myliu“. O jo motutė ramiau, natūraliu balsu atsakė: „Tu myli ir aš myliu. Bus man martelė“. Taip ji tais nuoširdžiais žodžiais mane pavergė visam gyvenimui. Milcė buvo smarki, liežuvinga, sumaniai tvarkėsi savo nedideliame ūkelyje. Labai mylėjo Juozą, mat šeimoje jie buvo jauniausi ir nuo vaikystės labai draugavo. Buvo gera šeimnininkė ir stengėsi mane kuo skaniau maitinti.

Per tą kelių dienų viešnagę daugiau sužinojau apie Juozo šeimą.

Toji Marijona Merkienė turėjo gražų balsą, giedojo bažnyčios chore, mokėjo daug dainų. Ji pagimdė vienuolika vaikų, bet išaugo tik trys sūnūs ir trys dukterys. Vyriausias sūnus Leonas buvo labai gabus. Būdamas labai jaunas jis išvyko į Petrapilį. Ten, baigęs mokslus ir tapęs gana žinomu advokatu, pasikvietė jaunesnius brolius Joną, o paskui ir Juozą, kuriuos išlaikė ir leido mokytis. Tačiau 1917 metų revoliucijos metu žuvo palikęs žmoną Aleksandrą ir sūnų Jurgelį. Žmona atvyko į Lietuvą, gyveno Tribuciškyje ir vėliau ištekJo už Igno Musteikio. Juozas labai mylėjo Jurgelį ir po jo tėvo mirties drauge su broliu Jonu jį globojo. Aš Jurgelį pažinojau iš seno, kartu mokėmės Panevėžio gimnazijoje.² Tą sūnaus Leono netekimo skausmą motina nešiojo visą gyvenimą. Ir kai vėliau, jau su šeima, nuvažiuodavau į Tribuciškį, kiekviena proga ji man primindavo šį sūnų. Juozo mo-

Panevėžio valstybinės gimnazijos mokinys Jurgis Merkis, Juozo sūnėnas. Panevėžys, apie 1923 (Merkių šeimos archyvas).

tiną aš labai gerbiau ir dabar, gilioje senatvėje, ją dažnai prisimenu.

Pasibaigus mokslo metams mėnesį ilsėjausi Lagėdžiuose drauge su Vandute, o antrą atostogų mėnesį praleidau Junkūnuose, dvare pas Juozo seserį Ancę (Oną) Chainauskienę. Kurį laiką čia praleido ir Juozas su Jurgiu ir jo draugu Stasiu Gaigaliu. Namas stovėjo dideliame sode, netoli buvo miškas, piliakalnis ir bene keturi ežerai, kuriuose meškeriojo tie trys prisiekę žvejai.

Chainauskai turėjo tris dukreles, jau paneles, ir du sūnus, dar moksleivius. Aš ypač susidraugavau su Jaroslava, Jaryte, tik baigusia Rokiškio gimnaziją. Su ja gyvenau viename kambaryje. Vėliau mudviejų likimai buvo daug kuo panašūs.

Čia aš smagiai ir gana sveikai praleidau laiką. Žve-

² Iš laiškų ir nuotraukų matyti, kad bent jau iš pradžių Jurgelis negyveno su Musteikiais, nes mokėsi Rokiškyje, vasaras leisdavo pas tėvo gimines ir buvo jų išlaikomas. Gimnaziją baigė Panevėžyje 1926 metais.

jai keldavosi labai anksti rytą, žvejodavo ir sugrįždavo apie vienuoliktą valandą. Kartais atvažiuodavo Milcė iš Tribuciškio. Po poros savaitių Jurgis su Stasiu išvyko. Likom mudu su Juozu.

Čia mums bebūnant Juozas gavo įsakymą, kad yra keliamas iš Zarasų apskrities į Trakų apskritį. Jis labai nusiminė, jog likimas mus laikinai išskirs. Ir po atostogų jis jau vyksta į Kaišiadoris (nes Trakai lenkų užgrobti), o aš toliau mokytojauju Zarasuose.

Dažnai susirašinėjame, susiskambiname. Pasimatome retai – švenčių ar atostogų metu. Iki 1931 m. vasaros paruošiu paskutinius užsilikusius egzaminus, išlaikau juos. Lieka tik parašyti diplominį darbą. Mano dekanas profesorius Žemaitis, man buvęs toks nuoširdus, duoda man temą: „Begalinių mažiųjų analizė XVII amžiuje“. Ir neapriboja laiko, nes žino, kad aš paženklinta ta baisia liga, anuo metu nepagydoma.

Išlaikiusi paskutinį egzaminą Kaune, nueinu aplankyti ponų Juodakių. Ypač profesorius stengdavosi mane nuraminti ir žinodamas, kad esu susižiedavusi, klausinėdavo apie Juozą. Juodakis sakė: „Iš tavo pasakojimo matau, kad tas žmogus tikrai tave myli. Ir tu esi laiminga, kad esi taip mylima“. Vis dėlto ir jis patarė klausyti gydytojų patarimo ir netekėti, kol nesustiprėsiu.

Mes tuokiamės

Tačiau aš apsisprendžiau. Žinojau, kad toji liga ilgai mane persekios. Ėmiau galvoti, kaip man toliau tvarkytis. Gydytojai nepataria man tekėti, nes, jų nuomone, gimdymas galėtų mane pražudyti. Aš gi pagalvojau: jau

kaip man yra Aukščiausiojo skirta – teįvyksta. Ir jau nieko nebeklausiu. Ir savo sužieduotiniui pasakiau, kad sutinku tekėti. O, kaip apsidžiaugė mano būsimasis vyras!

Jis tikrai mane labai mylėjo ir ne kartą tai įrodė. Jis žinojo, kad atvažiuodama į Kauną aš susitinku su Jonu Okuličiumi, mane tebemylinčiu ir gal tebeturinčiu vilčių. Nerimaudamas pirmiausiai dėl mano laimės Juozas kartą man labai rimtai pasiūlė gerai pagalvoti apie savo ateitį. Jonas buvo mano senas draugas, be to, amžiumi artimesnis, Juozas dešimčia metų už mane vyresnis. Bet man nekildavo jokių abejonių.

O su Jonu mes susitikdavom kaip draugai, pasėdėdavom kavinėj ar nueidavom į kiną. Jis mylėjo mane, gal ir turėjo vilčių, bet apie tai niekad nekalbėjo. Tik kartą yra pasakęs, kad neves, kol aš neištekėsiu. Tai išgirdusi aš labai jo pagailėjau, buvo liūdna ir graudu. Bet vilties jam nesuteikiau – mylėjau kitą.

Jonas savo žodį ištesėjo, vedė praėjus dvejiems metams po to, kai aš ištekėjau. Vėliau nebesimatydavom.

Apsisprendus nebeklausyti gydytojų patarimų, man labai palengvėjo. Ėmėm kurti planus. Tuoktis nutarėm Kaune, Vytauto bažnyčioje, pas kanauninką J. Tumą-Vaižgantą. Aš parinkau birželio 24 dieną, nes tai gimnazijos baigimo (baliaus) diena. Vestuvių pokylio mudu nusprendėm nekelti. Juk tam reikia sveikatos, be to, nemalonu kviesti būsimuosius gimines, kurie buvo nusistatę prieš mudviejų draugystę. Be kita ko, Juozui pasakiau, jog ir ateityje norėsiu mokytojauti, prašiau susitarti su gimnazijos direktoriumi, kad turėčiau nors keletą pamokų. Juk tiek sveikatos ir darbo įdėta siekiant mokslo, o ir mėgstu tą darbą su jaunimu.

Į sutuoktuvių ceremoniją ir vakarienę pakvietėm tik mano gimines, iš Juozo pusės – tik Jurgį.

Tėvai mane su Juozu palaimino Panevėžyje, ir visa mūsų šeima dviem automobiliais išvažiavo į Kauną. Paliko tik Tėvelis saugoti namų. Apsistojom viešbutyje dviejuose kambariuose. Visiems išsivaikščiojus mudu likom dviese. Aš jam ir sakau: „Ar tau nebaugu pasirinkti mane visam gyvenimui, ar nebijai, kad vėliau galiu pamilti kitą?“ Jis atsakė: „Aš myliu tave ir tikiu, kad savo meile sugėbėsiu ir tave uždegti“. O aš pati dėl savęs tikrai abejoju. Buvau padori, nekalta mergaitė, visa širdim norėjau būti gera gyvenimo draugė, tačiau buvau labai gyva, linksma, nepastovi, gal ir patraukli.

Pagaliau susirinkom visi. Paskutinis uždusęs, sušilęs pasirodė Jurgelis. Mat Joninės, ir turėjęs daug apvažiuoti, kol gavęs be galo šviežių, gražių rožių puokštę. Mamytė ir sesutės mane aprenė baltą kuklią ilgą suknelę. Aš buvau labai geros nuotaikos, linksma. Ir Mamytė stebėjosi: „Pirmą dukrelę išleidžiu už vyro ir nė vienos ašaros nepraliejau“.

Lygiai ketvirtą valandą dviem automobiliais atvažiavom prie bažnyčios. Čia mus pasitiko kanauninkas J. Tumas-Vaižgantas. Kai mudu su Juozu, lydimi tokių artimų žmonių, artėjom prie altoriaus, užgrojo vargonai, ir aš pasijutau lyg atitrūkusi nuo žemės, lyg pakilusi, ir tik kai priėjom prie altoriaus, grįžau į tikrovę. Štai abu su Juozu mes prisiekėm Dievo akivaizdoje abipusę meilę, pasitikėjimą ir ištikimybę. Aš, tardama priesaikos žodžius (abu kalbėjome tyliai ir iškilmingai), žvilgtelėjau į Juozą ir pamačiau jo akyse laimę ir ašaras. Stovėdama su vyru prieš altorių jaučiau ramybę ir laimingumą. Pajauaniai buvo Vandutė su Jurgiu ir Genutė su Stepu. Mano brangi Mamytė klūpėjo bažnyčioje ir meldėsi už mus.

Po to mes visi nuėjom į zakristiją pasirašyti bažnytinėje knygoje. Kanauninkas nuoširdžiai pasveikino mus

kaip žmoną ir vyrą, taip pat sveikino ir visi artimieji. Tada nuvažiavome į „Metropolį“, kur atskirame kambaryje buvo labai gražiai serviruotas stalas. Šampanas sidabri-niame inde su ledais, gėlės, mus aptarnavo du kelneriai. Tik graudu, kad nebuvo Tėvelio. Aš jo pasigedau dar bažnyčioje. Kodėl ne mano Tėvelis, vargonininkas, grojo vestuvinį maršą? Nepagalvojau anksčiau: juk kas nors iš draugų mielai būtų pasaugojęs namus, ir Tėvelis būtų kartu. Ir kaskart, kai prisimenu tą iškilingą momentą ten toli, Vytauto bažnyčioje, suspaudžia širdį, kad palikom vieną mylimą Tėvelį.

Vakarienė buvo puiki, gėrimai rinktiniai, tik mano šeimoje nebuvo įprasta gerti. Bet nuotaika ir be to buvo pakili, ir mes, labai maloniai pavakarieniavę, padėkojom artimiesiems ir išvykom į geležinkelio stotį, iš kur mudu drauge su Jurgiu važiavom į Palangą.

Palangoje apsistojome kurhauzo viešbutyje. Būdama kartu su Juozu aš jaučiausi tokia laiminga! Aš stebėjausi, kad kaimietės, tos mielos motinos sūnus buvo toks švelnus, toks jautrus, toks nuostabus. Drauge jaučiau, kad esu labai gerbiama, labai mylima.

Mano vyras su Jurgiu svajojo praleisti porą savaitių kartu. Jie buvo prisiekę žvejai. Aš norėjau patenkinti jų norą ir sutikau važiuoti su jais prie Šventosios, kur jie galėtų žvejoti. Mudu su Juozu pasisamdėm dviejų kambarių butuką pas žvejį latvį Virzimieką, o Jurgis su savo draugu Stasiu Gaigaliu (šis atvyko vėliau) įsikūrė kitame namelyje. Kas rytą labai anksti, dažnai saulei tik tekant, jie trise keldavosi ir eidavo prie Šventosios. Grįždavo apie dešimtą valandą. Rasdavo mane atsikėlusią. Turėjom šviežią, sveiką maistą. Šeimininko duktė padėdavo gaminti pietus, bet gamindavome ir patys, daugiausia vyrai.

Po pusryčių eidavome prie jūros. Ten maudydavomės, žaidėm kamuoliu, ilsėjomės. Aš ieškojau pavėsio, nes būti saulėje nerekomendavo gydytojai. Dažnai leisdavau laiką pušyne. Palangiškiai vasarotojai, sužinoję, kad mes įsitaisėm prie Šventosios (tuo metu čia statė uostą), atvažiuodavo pas mus. Tai buvo Jurgio motina ponia Aleksandra Musteikienė su ponia Salomėja Aleksiene. Ignas Musteikis, buvęs vidaus reikalų ministras, išliko draugiškas Jurgelio giminėms, abu su žmona aplankydav Tribuciškyje Jurgelio močiutę ir kitus gimines. Mudu su Juozu pasisvečiuodavome pas juos Kaune, o kai gimė mūsų sūnelis Algimantas, Ignas Musteikis tapo jo krikštėviu. O su ponia Salomėja, žemės ūkio ministro Jono Aleksos žmona, susidraugavome visam gyvenimui. Vėliau ėmė lankytis operos solistė ponia Vincė Jonuškaitė su vyru Dovu Zauniumi, užsienio reikalų ministru, ir vaikais. Mat Jurgelis buvo pono Zauniaus sekretorius, per jį pažįstami ir sužinojo, kur esame. Ponia Jonuškaitė žvejodavo kartu su vyrais, o ponas Zaunius vaikščiodavo po miškus su šautuvu. Rodos, jam taip ir nepasisekė ką nors sumedžioti. Kartą jiems surengėm iškilmingą priėmimą. Vaišes paruošė vieno inžinieriaus žmona. Tie mūsų svečiai buvo paprasti, nereiklūs, be pretenzijų. Sykį ponia Jonuškaitė paprašė, kad krepšį su braškėmis pastatytumėm ant priebučio laiptukų, ir valgėme jas tiesiai iš krepšio, užgerdami grietinėle. Žuvies turėdavom daug, žvejai prižvejodavo ir pagamindavo. Buvau laiminga šalia mylinčio ir mylimo vyro. Anksčiau aš negalėdavau naktį miegoti, blogai valgiau, o dabar miegojau puikiai, atsirado apetitas. Tekėdama aš svėriau 50 kilogramų, čia pradėjau taisyti. Po truputį ėmė grįžti sveikata. Kartais ir visai užmiršdavau, kad esu ligonė. Kaip šiltai ir su ilgesiu prisimenu anas laimingas dienas!

Tačiau atėjo laikas ir toji jūros ir miškų pasaka baigėsi. Juozui reikėjo grįžti į darbą Kaišiadoryse. Apsigyvenome nedideliame mediniame namelyje be patogumų. Trys kambarėliai ir virtuvė, prieškambario nebuvo. Namelis sode, keletas vaismedžių bei krūmų.

Tačiau neilgai čia gyvenau, nes užsispyriau važiuoti į Zarasus mokytojauti. Mat vyras rimtai nepažiūrėjo į mano žodžius, kad aš tikrai norėsiu vėl mokytojauti, ir nesusitarė su gimnazijos direktoriumi dėl pamokų. Juozas tiesiog negalėjo patikėti, kad aš tikrai išvažiuosiu į Zarasus. Tačiau manęs perkalbėti nesugebėjo ir, būdamas geras psichologas, sutiko mane išleisti. Aš išvykau.

Zarasuose ir direktorius, ir kolegos mane priėmė draugiškai. Tačiau greitai pajutau, jog pasiilgiau neteisingai. Buvau išteklėjusi. Turėjau pakeisti savo laikyseną, nebepritapau nei prie jaunimo, nei prie vedusių. Ir labai greit pasiilgau vyro. Tiesa, vyras dažnai skambindavo, porą kartų aplankė, taip graudu būdavo išsiskirti, tačiau aš stengiausi to neparodyti. Jis prašė manęs sugrįžti, bet aš laikiausi savo, nors ir pati mačiau, kokią klaidą padariau savo užsispyrimu ir kaprizais. Padėtis atrodė be išeities, kol paaiškėjo, kad aš laukiuosi kūdikio. Tuomet vyras kategoriškai pareikalavo, kad grįžčiau namo. Kiek užtruko, kol reikalas buvo sutvarkytas Švietimo ministerijoje. Pagaliau spalio dvidešimtą dieną iš ministerijos paskambino, kad pamaina man siunčiama ir aš galiu išvažiuoti. Tą pačią dieną ir išvažiavau. Daiktai buvo iš anksto supakuoti ir pristatyti į mokyklą. Tas mielas direktorius Jonas Steponavičius susitarė, kad dvyliktą valandą į Kauną vykstantis autobusas pakeliui sustotų prie gimnazijos ir mane paimtų. Mano paskutinė pamoka kaip tik buvo auklėjamoje klasėje. Ir tik likus penkioms minutėms iki skambučio, susijaudinusi pasakiau, kad

tai mano paskutinė pamoka šioje mokykloje ir kad dėl susidariusių aplinkybių aš turiu grįžti į šeimą. Mokiniai apstulbo, beveik visos mergaitės ėmė verkti. Vos begalėjau padėkoti jiems už gražų elgesį, gerą mokslą ir palinkėti sėkmės ateičiai. Turėjau labai susikaupti, kad pati nepravirkčiau, taip man buvo graudu su jais išsiskirti. Po skambučio jie mane apsupo, klausinėjo, linkėjo laimės, iš susijaudinimo mažai ką ir tegirdėjau. Mokytojų kambary padėkojau direktoriui ir kolegoms mokytojams už draugiškumą. Prie mokyklos gatvėje spietėsi mokiniai su rudens gėlėmis, daugiausia astrais. Čia ir direktorius, ir mokytojai, ir mokinių atstovai dėkojo man, linkėjo sėkmės, teikė gėles. O autobuso keleiviai išlipę mus stebėjo. Kai aš autobuse atsisėdau prie vyresnio amžiaus vyriškio, jis man ir sako: „Šis atsisveikinimo vaizdas liks jums visam gyvenimui“. Jis buvo teisus. Ir šiandien, po daugelio daugelio metų, matau tą sceną ir seną, daug išgyvenusią širdį sušildo tos tolimos praeities vaizdas: tie mieli, brangūs mokiniai, tas energingas direktorius ir tie nuoširdūs mokytojai.

Laikas bėgo, mano gyvenime daug kas keitėsi. Ir aš dažnai grįždavau prie ano laikotarpio ir nagrinėjau savo poelgi. Jis man pačiai buvo nesuprantamas.

Tai, kad palikau mylimą vyrą, galima paaiškinti tikrai tuo, kad dar ne visai buvau subrendusi moteris. Juk vėliau, kai su mažyte Rytele nuvažiavau aplankyti Tėvų ir žadėjau paviešėti kokį mėnesį, išsiilgau savo vyro, savo namų ir po savaitės grįžau. Ir jei tekdavo su vaikučiais kur vienai pavasaroti, labai ilgėjausi savo vyro. Ir galvodama apie tą įvykį esu dėkinga vyrui, kad man nedraudė išvykti, nors jam buvo ir skaudu, ir nepatogu: juk buvo apskrityje pirmas asmuo ir visų stebimas. Bet aš buvau pripratusi viską spręsti pati. Jei būtų pasipriešinęs, bū-

čiau pasijutus įžeista. Juozas tatau nujautė ir pasielgė teisingai.

Šeima auga

Taigi gyvenome tame mažame mediniame namelyje ir buvome laimingi. Aš jaučiausi gana gerai. Gerai miegojau, gerai valgiau. Be to, ir fiziškai padirbėdavau. Neturėjau namų darbininkės, tai pati tvarkiau butą, pirkau produktus ir gaminau maistą. Prisimenu, laisvalaikiu atvažiuodavo broliukas, mokėsis Kaune. Aplankydavo sesutės. Turėjome draugų. Kaišiadoryse buvo planuojama pastatyti modernišką dviejų aukštų namą su visais patogumais. Pirmame aukšte turėjo būti Lietuvos banko skyrius ir moderniškas butas banko direktoriui. Antrame aukšte – apskrities valdybos ir apskrities viršininko įstaiigos. Lietuvos bankas sutiko sumokėti nuomą už dešimt metų pirmyn, kitą sumą skyrė Vidaus reikalų ministerija. Inžinierius Rudzys įkalbinėjo mano vyrą, kad statytų ir trečią aukštą (juk pamatai būsią tie patys!) ir įrengtų butą apskrities viršininkui. Tačiau vyras nė mano prašomas nesutiko. Jo argumentai buvo tokie: sakykim, komisija nustatytų buto nuomą, kurią mes mokėtume. Tačiau vis atsiras piktų kalbų, kad viršininkas naudojasi savo padėtimi ir moka per pigiai, ir panašiai. Aš sutikau su vyro nuomone. Mes ir toliau gyvenome tame mažame namelyje, o banko direktorius Janulis drauge su žmona (vaikų jie neturėjo) gyveno puikiam bute.

Tą 1932 metų vasarą atostogų neplanavom, nes gegužės mėnesį laukėme vaikučio. Laisvalaikiu kartais su draugais išvažiuodavome kur į gamtą praleisti kelių

valandų. Gydytojai manė, kad nėštumas mano sveikatai pakenksias. O įvyko priešingai. Mano nervų sistema sustvarkė, kaip minėjau, daug miegojau, gerai valgiau. Vyras buvo labai jautrus, dėmesingas, labai mane gerbė ir buvo laimingas, kad turėsime vaikutį. Tas laukimo periodas praėjo normaliai, be jokių sutrikimų. Užtat gimdymas buvo nepaprastai ilgas ir sunkus. Į gydytojo Švarco kliniką Kaune su dideliais skausmais mane nuvežė šeštadienį trylikta valandą ir tik ketvirtadienį pusę penkių popiet gegužės aštuoniolikta gimė dukrelė. Atsipalaidavusi nuo visų skausmų pasijutau kaip rojuje. Nors vasaros mėnesiais Juozo tarnyboje buvo daugiausia darbo (inspektavo kelių tvarkymą bei mokyklų statybą ir visokių planų vykdymą), tačiau jis atvažiuodavo kas vakarą su gėlėmis, dažniausiai alyvų glėbiu. Ir kitų lankytojų buvo nemažai. Didžiulis šviesus mano kambarys buvo pilnas gėlių. Seselė, vokietaitė, kas vakarą jas išnešdavo, rytais atnešdavo. Kai atnešdavo maitinti mano mažytę, ji taip tingiai traukė pieniuką, ir aš būdavau tokia laiminga, kad ji šalia manęs. Dažnai ji čia pat užsnūsdavo ir aš seselei sakydavau, kad ji dar maitinasi, taip norėjau, kad kuo ilgiau ji būtų šalia manęs.

Iš Panevėžio manęs pasveikinti atvyko sesutės ir broliukas. Lankė Jurgis ir jo motina su vyru. Ir profesorius Juodakis su ponija. Ir kaišiadoriečiai. Tai kokia draugė atbėgdavo pasveikinti su gėlytėmis. Klinikoje išgulėjau apie dešimt dienų. Manęs pasiimti kartu su Juozu atvažiavo mano brangi Mamytė, ji norėjo mane palydėti namo ir padėti auginti dukrelę. Visą kelią ji laikė mergytę ant kelių, nedavė tėvui, sakydama: „Tai mano pirmoji anūkėlė, ir aš ją laikysiu. Man lengva.“

Gerai buvo ten klinikoje, kai ir aš, ir mano mažytė buvom prižiūretos. Čia namuose mažytė buvo nervinga,

daug verkė, mažai miegojo dienos metu, ir visą laiką turėjau prie jos budėti. Vėliau ateidavo pagyvenusi moteris. Ji padėjo ruošti namuose, gamino maistą ir maudė mažytę. Šiaip prie vaikučio aš pati visą laiką budėjau, net savo Mamytei nepatikėjau, ir po poros savaitių ji išvyko namo. Gegužė ir liepa – karšti mėnesiai. Mažytę daugiausia laikydavau sodelyje, vežimėlyje. Toji pamiega kokias dvidešimt minučių ir vėl nubunda. Pagaliau supratau, kad gimė nervinga, nes aš, jos motina, buvau tokia ligonė. Laikas bėgo, po truputį dukrelė aprimo, tačiau ir liko silpnutė, dažnai sirgdavo. Kai jai sukako penkios savaitės, išvažiavom į Juozo tėviškę Tribuciškį jos krikštyti. Milcė suruošė didelį balių. Pakviestas kažkokio Rusijos didiko buvęs virėjas su padėjėjomis paruošė skanias vaišes, buvo ir retų patiekalų. Prisimeinu tik vėžių sriubą. Suvažiavo vyro giminės, na, ir mano sesutės ir broliukas. Kunigą atvežė iš Aleksandravėlės. Išrinkom lietuvišką vardą – Rytė. Marijona Merkienė džiaugėsi sulaukusi vienuolikto anūko. Senelis seniai buvo miręs. Taigi Tribuciškyje turėjo progą susirinkti, susipažinti ir pasilinksminti Juozo bei mano giminės.

Pasibaigus Juozo atostogoms grįžom į Kaišiadoris. Netrukus apsigyvenome dideliame bute. Geležinkelio ruožo viršininkas inžinierius V. Durickis padarė mums didelę paslaugą pasiūlęs apsigyventi geležinkelininkų namuose, kur iš anksto buvo suremontavęs mums butą. Vaikų kambarys, svetainė ir valgomasis buvo dideli ir šviesūs. Mažiausiame įrengėm vyro kabinetą. O mūsų miegamasis buvo šalia vaikų kambario. Kieme augo trys aukšti topoliai, vėliau ten pakabindavom hamakus ir migdydavom dienos metu savo mažylius. Kitoje namo pusėje augo toks puikus beržas, čia pastatėm patogų suolą, kur mėgdavo sėdėti mano Tėvelis, o šalia jo žais-

davo vaikučiai.

Tada buvau tokia laiminga

Va ten, tame nedideliame apskrities miestelyje Kaišiadoryse, tame dideliame erdviame bute praleidau laimingiausius metus. Turėjau tokį rūpestingą mylintį ir mylimą vyrą, fiziškai sustiprėjau. Kai po trejų metų, gegužės vienuoliką, gimė mūsų sūnelis Algimantas, jau turėjau puikią auklę Miliutę ir virėją Onutę. Juodvi mylėjo mūsų šeimą, mylėjo vaikus. Dar po metų, gegužės dvidešimt aštuntą, gimė dukrelė Almutė.

Ištekėjusi ir gyvendama arti Kauno, naudojausi Universiteto biblioteka ir rašiau diplominių darbą. Profesorius Z. Žemaitis ilgai jį laikė, kol peržiūrėjo, tad universiteto baigimo diplomą, pasirašytą universiteto rektoriaus prof. dr. Mykolo Romerio ir dekaną prof. Z. Žemaičio gruodžio penkioliką dieną, gavau tik 1937 metais.

Universitetas buvo baigtas, turėjau puikią šeimą, ramų gyvenimą, daug draugų. Mano giminės dažnai mus lankydavo, Tėvelis gana ilgai paviešėdavo, kartais daugiau nei pusmetį. Vaikučiai jį labai mylėjo, o ir Miliutė buvo patenkinta, jai buvo mažiau darbo. Mano vyras gerbė mane, mano Tėvelius ir artimuosius. Buvo malonus su visais, taip pat ir su namų darbininkėmis Onute ir Miliute, su vairuotoju Kazimieru, kuris dirbo jam nuo Zarasų laikų. Mėgdavo pajuokauti, namuose visad buvo linksma. Vaikučiai buvo apsupti juos mylinčių žmonių. Buvo tokie gražūs, tokie paklusnūs, tokie mieli. Visi buvo šviesiaplaukiai, tie plaukeliai kaip lineliai. Mažesnieji buvo valgūs, gerai miegojo, sunkiau buvo su Rytele,

Mūsų mylimas trejetukas – Rytelė, Almutė, Algutis. Kaunas, 1940 (Merkių šeimos archyvas).

tačiau, kai atsirado kiti vaikai, ir ji ėmė geriau valgyti. Buvau tokia laiminga.

Palengva įsitraukiau į visuomeninį darbą. Iš Kauno atvažiavo Lietuvos vaiko draugijos steigėja Marytė Neimeikšaitė ir mus, valdininkų žmonas, suagitavo įsitraukti į tą veiklą. Man teko būti valdybos pirmininke. Įsteigėm vaikų darželį. Apskrities valdyba skyrė darželiui pašalpą, kurios, žinoma, neužteko. Tad mūsų valdyba organizuodavo labdarinius vakarus. Man tekdavo važiuoti į Kauną, kviesti dramos teatro aktorės bei operos dainininkes. Jos mielai sutikdavo dalyvauti programoje. Taip papildydavome darželio kasą. Garbė joms. Gaila, neatsimenu, kas atvažiudavo. Kartą buvo atvykusi V. Jonuškaitė-Zaunienė. Kitų nebeatmenu.

Susioriginavo moterys šaulės. Ir vėl mane išrinko

valdybos pirmininke. Smulkiai nerašysiu, užimtų daug laiko, o ir ne visa gerai atsimenu.

Mes, kaišiadoriečiai, labai gražiai sutarėme. Kiekvienais metais moterys suruošdavo Naujųjų metų sutikimą stoties bufete. Turėjome darbo, tačiau visiems buvo labai malonu kartu švęsti, susirinkus pasivaišinti, pasikalbėti, pašokti.

Šv. Kalėdas visada švėsdavome namuose. Kūčių vakarą prie stalo sėsdavom visi septyni, laužėm kalėdaitį, linkėjom vieni kitiems viso viso geriausio. Tuo metu Kazimieras, pro paradines duris į svetainę įnešęs eglutę ir ją papuošęs, išeidamas paskambindavo, ir visas būrelis mažylių bėgdavo į saloną, kur rasdavo papuoštą eglutę su degančiomis žvakutėmis. Tai Kalėdų senelis atnešęs pastatė ją ir išskubėjo pas kitus vaikučius. Nepaprastai džiaugėsi vaikučiai ta žavinga eglute, rastomis po ja dovanomis. Ir mes, tėvai, kartu su vaikais. Dieve brangus, kokie tai buvo auksiniai vakarai, kokios nuostabios dienos! Kartais sakydavau draugėms: esu per daug laiminga, ilgai taip negali tęstis.

O per šv. Velykas ar Juozines mes namuose rengdavome priėmimus. Dažnai tomis progomis atvažiuodavo Milcė, atveždavo puikių savo išaugintų ir pagamintų gėrybių: kumpių, nugarinių, nuostabių obuolių ir kitko. Juozas labai mylėjo ir gerbė savo Motiną, ir mes, visa šeima, per vasaros atostogas ją kasmet aplankydavom. Paviešėdavom ir pas kaimynystėje gyvenusias Juozo seseris.

Mano vyras rūpinosi miestelio tvarkymu. Gatvės buvo tiesinamos, tvoras buvo nuspręsta dažyti tamsiai žalia spalva. 1935 metų pavasarį visa valdininkija su šeimomis ir geležinkelio stoties tarnautojai susirinkom į talką sodinti medelių. Aikštę tarp geležinkelio ir namų užsodinome liepomis, kitą plotą pušaitėmis. Mudu su

Rytelė su tėveliu visada buvo labai artimi. Kaišiadorys, 1938 (Merkių šeimos archyvas).

vyru pasodinome keturias kampines liepaites – pagal šeimos narių skaičių (tuomet laukiausi antro vaikelio) ir keletą pušaičių. Ir dabar, kai po daugelio daugelio metų važiuoju traukiniu iš Vilniaus į Kauną, pirmiausia pamatau pušaites, paskui kitų medžių fone tas puikias keturias liepas ir tą namą, kuriame praleidau laimingiausias gyvenimo dienas. Ir prisimenu Maironio eilutę: „Man verkia iš skausmo širdis“.

Nebeatmenu, kuriais metais aš vėl pradėjau mokytojauti, rodos, Almutė jau buvo metukų. Iš pradžių kurį laiką dėščiau amatų mokykloje, o vėliau – gimnazijoje. Gimnazijos direktorius buvo Domas Kalvelis, mano mokslo draugas Panevėžio gimnazijoje. Aš turėjau keturiolika savaitinių pamokų. Kartu mokytojavo ir mano geras bičiulis Gerardas Žilinskas. Kai reikėdavo, Gerardas mane pavaduodavo. Anais laikais buvo išleistas potvarkis,

kad gerą atlyginimą gaunančių vyrų žmonos nedirbtų. Kai aš nuvažiauvau į Švietimo ministeriją pasiteirauti, ar man išeiti iš darbo, tai man pasakė – žinoma, ne. Matematikai yra aukso vertės, nes jų trūksta. Tai aš ir toliau mokytojau. Mano vyras ir kiti giminės tam nepritarė, tik vienintelis mano Tėvelis mane palaikė. Aš visiems sakiau – šitiek triūso ir sveikatos kainavo man tas diplomats, o dabar jūs siūlote man tą triūsą, tuos mokslus sudėti į puodus ir išgarinti.

Ir man nebuvo sunku. Gimnazija čia pat. Drausmė gera. Pamokų nedaug. Turėjau porą laisvų dienų. Su kokia šiluma prisimenu, kaip mano trys vaikučiai, žinodami, kada baigsiu mokykloje darbą, laukdavo manęs prie gimnazijos vartų. Pamatę mane ateinančią, visi būreliu bėgdavo pasitikti.

Ir labai aiškiai prisimenu, kaip aš su visais trimis vaikučiais eidavau pasitikti vyro, grįžtančio po darbo. Ir susitikę visi buvom laimingi.

Tiesa, 1939 metais Miliutė ištekJė už miesto seniūno. Rytelė labai išgyveno dėl to išsiskyrimo. Atsimenu, kaip išbėgusi į priebutį šaukė verkdamą: „Miliutė išteka, Miliutė išteka“, tarsi vyktų baisi tragedija. Vėliau mums padėdavo kita mergaitė.

Mūsų vasaros

Vasaros atostogų metu norėdavau su šeima vasaroti Palangoje. Tačiau vyras manęs prašydavo, kad vyktume kur į kaimą. Jo darbas įtemptas, be to, tenka daug bendrauti su žmonėmis, spręsti visokius reikalus. Atvykta kaimiečiai, prašo patarimo dažniausiai nuosavybės klausimais (Juozas buvo labai nuoširdus, nei vienam

neatsisakydavo padėti). O tie kaimiečiai nemoka trumpai išdėstyti savo reikalo ir daug nereikalingo pripasakoją, – tai atimdavo daug laiko. Žmonės jį privargindavo, ir jis troško pailsėti kur gamtoje, savo šeimos aplinkoje. Aš sutikdavau. Daug metų iš eilės, bene aštuonerius, mes praleisdavome Tolkiškyje, Onušchio valsčiuje. Ten, atokiau nuo gyvenvietės, buvo nauja erdvi mokykla. Mokyklos vedėjo Jono Sveickacko butas buvo mokyklos patalpose. Mes apsigyvendavome keliose klasėse, tačiau mano vyras su vyresniais vaikais, o kai paaugo mažiausioji, tai ir visa šeima miegodavom daržinėje ant šieno. Ten nebuvo musių, kurios kankindavo klasėse. Kadaise netoli stovėję dvaro rūmai buvo visai išnykę, tačiau išliko apleistas sodas ir parkas. Kaimynystėje eigulio trobelė. Pakalnėje toks ilgas ežeras – Vilkokšnis. Už ežero puikus miškas, daugiausia pušynai. Nepaprastai daug uogų. Skardžiuose prieš saulę milijonai žemuogių (daugiau niekur nebuvau mačiusi tokios daugybės). O šiapus ežero, netoliese, tankus tankus mišrus miškas, kuriame augdavo baravykai. Deja, nors kartais ir labai anksti su eiguliu išeidavau grybauti, rasdavau vos dvidešimt–keturiasdešimt baravykų, o jis jų pririnkdavo du–tris šimtus. Vyras keldavosi labai anksti ir išplaukdavo į ežerą, žvejodavo su meškere iš laivo. Apie dešimtą grįždavo su puskibiriu žuvų – karšių, ešerių, raudžių ir kitų. Visi kartu pusryčiaudavome. Po pusryčių Juozas laiveliu perkeldavo mus į kitą ežero pusę. Ten pakildavom į aukštą krantą, praeidavom pro kito eigulio sodybą, kurioje buvo daug avilių, ir patekdavom į savo pasirinktą nuolatinę stovyklą. Ten praleisdavom dieną. Miliutė pririšdavo hamakus, kur nors pavėsyje paslėpdavome krepšius su maistu, o aš, palikusi Miliutę su vaikučiais, retkarčiais su Rytele, o dažniausiai viena, išeidavau pa-

klaidžioti po mišką, kartais pamatydavau kokį kiškį ar stirnutę. Grįžusi į stovyklą pažaisdavau, pauogaudavau su vaikučiais, nusileidę prie ežero pasimaudydavome, pasipliškendavome. Iš eigulio atsinešdavome šviežio pieno, medaus, iš krepšio traukdavome keptus viščiukus ir puotaudavome. Aš paskaitydavau, vaikai pamiegodavo, ir vėl klaidžiodavau po pušyną.

Vakare Juozas atplaukdavo laiveliu mūsų parsivežti. Grįžę valgydavome žuvį, Onutės skaniai patiektą. Juozas retai su mumis praleisdavo visą dieną. Buvo prisiekęs žvejys. Bet mudu gražiai sutardavome ir aš niekad nedraudavau jam žvejoti. Vakaraus mudu dažniausiai dviese vaikščiodavom po apylinkes, po miškus. Kaimai buvo toliau. Kiek ten buvo prisvajota, kiek priplanuota... Kartais mes trise, Juozas, Rytelė ir aš, su laivu nuplaukdavome į pakrantę, kur augo labai daug aviečių. Pririnkdavome porą didelių dubenų, pasidarydavom sulčių. Nusigabendavau konservavimo aparatą ir reikalingus priedus. Taigi parsiveždavom iš ten daug gėrybių. Dažnai sulaukdavom svečių. Tolkiškyje su mumis pavasarodavo mielas Tėvelis, aplankydamo sesutės. Po kelias dienas paviešėdavo bičiuliai: Gerardas, kunigas Slavynas, teisininkas Talaila ir kiti.

Svečiai ir šiaip visokie maži nuotykiai pajvairindavo gyvenimą. Visiems labai patikdavo miegoti ant šieno. Bet kunigas Slavynas griežtai atsisakė ir pasiliko nakvoti klaseje. Ryte atsikėlusį radau jį miegantį sode hamake – išvijo musės. Gerardas iš anksto pasakė, kad jis neuogausiąs, nesilankstysiąs dėl kiekvienos uogelės. Bet pamatęs tokią gausybę mėlynių, atsigulęs vienoje vietoje tiek prisivalgė ir taip išsitepliojo, kad abu su Rytelė tuoj nubėgo į ežerą maudytis. Sykį einant pro eigulio bityną Algutis per daug priartėjo prie avilių, ir jį užpuolė bitės. Berniukas atbėgo

verkdamas: „Mane bitutės išbizenos, išbizenos“. Po to laikėmės nuo bičių atokiau, kad „neišbizenų“. Tas žodelis taip ir prigijo mūsų šeimoje. Arba vėl. Genuotė nutarė šokti iš valties maudytis viduryje ežero. Prisiplaukiojusi ir pavargusi nebegalėjo įlipti atgal. Rytelė labai išsigando ir aš susinervinau, bet įsikibusią į valties kraštą sesutę sėkmingai parplukdžiau į krantą. O sykį su mokytoju Sveickaku išėjome medžioti. Ilgai laukėm prie ežero, kur žvėreliai ateidavo gerti, buvo gražus tylus vakaras. Pamačiau žvaliai bėgančią tokią nuostabią puikią stirną. Iššoviau, ji metėsi į šalį. Nepataikiau. Ir buvau tokia laiminga, kad nepataikiau.

Vėliau sužinojome apie Sveickakų šeimos likimą. Ją ištrėmė 1941 metais. Pamatęs atvažiuojant kariškius Jonas Sveickakas išėjo į šalia esantį mišką, žmona Stanislava su penkerių metų Daumantu ir septynerių Laimute buvo areštuota ir įgrūsta į vagoną. Tada Sveickakas pasidavė, tikėdamasis padėti šeimai, bet buvo įkalintas lageriuose, iš kurių neišėjo. Šeima buvo ištremta į Altajaus kraštą, visi išliko gyvi, bet, paleisti 1956 metais, į Lietuvą nei vienas nesugrįžo.

Praėjo daugiau kaip keturiasdešimt šešeri metai, o prisiminimai tų vasarų gamtoje, to darnaus gražaus gyvenimo išliko taip vaizdžiai. Ten praleidę vyro atostogas, po mėnesio grįždavome namo.

Gal dėl to, kad taip sveikai praleisdavom vasaras, kad šeimoje buvo darna ir visuomet gera nuotaika, mano sveikata susitvarkė.

Ne viskas taip sklandžiai vyko, kaip čia aprašyta. Per ilgesnį laiką užsimiršta skaudūs dalykai, išlieka šviesesni momentai.

Mūsų šeimą skaudžiai sukrėtė Jurgelio tragedija. Jis dirbo Lietuvos diplomatinėje atstovybėje Paryžiuje, o

Sorbonos universitete studijavo teisę, iš laiškų atrodė esąs energingas ir kūrė ateities planus. Netikėtai 1933 metų pradžioje gavome žinią, kad jis nusišovė. Trūks-ta žodžių aprašyti motinos skausmui, bet ir Juozas tą mirtį nepaprastai išgyveno. Nevalgė, nemiegojo, visas sukrito, pajuodo, užsidarė savyje. Maniau, kad nei aš, nei vaikas niekad jam daugiau neberūpėsime. Laikui bėgant jis susitvardė, bet mačiau, kad širdyje tą skausmą nešioja.

Rytelė buvo labai nervinga, užsispyrusi ir jautri. Keletą kartų vos pradėjusi vaikščioti nuvirto ir kelias sekundes neteko sąmonės. Be galo išgyvenau, kad neišsivystytų kokia liga. Iš Kauno buvom atvežę gydytoją Matulevičių, tuo laiku garsų vaikų ligų specialistą. Jis nuramino, kad, nepaisant tokių priepuolių, dažniausiai vaikai išauga sveiki. Laimei, tai pasikartojo tik kelis kartus. Bet ji visą laiką blogai valgė, pernelyg pamažu augo svoris, nuolat sirgdavo.

Kai gimė Algutis, pritrūko motinos pieno, ir karštą vasarą vaikelis ėmė viduriuoti. Anais laikais Kaišiadoryse nebuvo vaikams pieno virtuvių. Tad teko gabenti specialiai pagamintą pieno mišinį iš Kauno. Atveždavo mums traukinio mašinistas, kuriam mišinį Kaune parūpindavo ponai Musteikiai. O kartą, nebeatmenu, dėl kokių priežasčių, to maisto neatvežė. Vaikutis verkia, o man širdis plyšta, matant jį, mano sūnelį, mano Algutį, tokį peralkusį. Kol susiskambinome su Kaunu, kol su automobiliu atvežė tą pienuką, praėjo kelios valandos. Ir šiandien aiškiai prisimenu, kad labai man širdį skaudėjo matant, kaip mano sūnelis „reikalauja“ maisto. Ir kol vaikutis paaugo ir sustiprėjo, visą laiką kankino nerimas, kad vėl kas neatsitiktų.

Tai vėl. Susirgo Algutis ausies uždegimu. Vietiniai

gydytojai patarė vežti jį į Kauną pas specialistą. Juozas nuvežė mudu pas profesorių Zubką. Paguldė mus į Karo ligoninę, kur jis dirbo, ir mudu išbuvom ten dešimt dienų. Kai nešdavau perrišimui, vaikutis, apsikabinęs mane, pilnom ašarų akim maldavo: „Nenoriu pas mergytes, nenoriu“. Jis tuomet buvo trejų metų. Motinai nepaprastai skaudu matyti kenčiantį vaikutį.

Mažytei Almutei vasarą labai dažnai smarkiai išberdavo veiduką, krūtinėlę, visą kūnelį. Vaikutis draskosi, nerimauja, nemiega, skaudu būdavo į ją žiūrėti. Jokie vaistai nepadeda. Pagaliau nustatėm, kad beria ją nuo žemuogių, braškių, grietinėlės ir panašaus maisto. Iki kokių penkerių metų toji alergija ją kankino.

O įprastinės vaikų ligos praeidavo normaliai. Vaikučiai buvo gerai prižiūrėti ir mūsų, tėvų, širdys džiaugėsi, kai matėm gražiai augančius savo vaikučius. O kol vaikai buvo maži, mes visi penkiese eidavom pasivaikščioti! Juozas vežimėlyje veždavo Almutę, o aš už rankučių laikydavau vyresnius. Ir jaučiau tokį džiaugsmą, laimingumą, pasididžiavimą. Bet kartais kankindavo nuojauta, kad tai greitai baigsis.

Kai vaikai paaugo, aš su Rytele, o sykį su abiem vyresniaisiais vaikučiais dar nuvažiuodavau į Palangą. Tiesa, vėliau Miliutė ištekęjo, bet Onutė buvo tapusi tikra šeimos nare, ir ramiai galėjau palikti namus. Prisimenu, kai kartą grįžau iš Palangos su Rytele ir Algučiu, tai Onutė, kai likome vienos, ir sako man: „Ponia, nepalikite pono Merkio vieno. Jis be galo ilgisi Jūsų ir liūdi. Vis klausosi plokštelės „Tyliai plaukia mano dainos per girias, miškus“, o pats sėdi kambary, klauso muzikos ir vis rūko, rūko“...

Mano Juozas buvo vyriško būdo, nemėgdavo išsipasakoti. Tik kartais truputį išgėręs pasidarydavo atviresnis.

Laiminga Merkių šeima drauge su Olgos Mamyte Stefanija Januševičiene. Niekas nenujaučia, kad po metų šeima bus išardyta. Kaunas, 1940 (Merkių šeimos archyvas).

Taip ir anuo atveju: „Olgute, nepalik manęs vieno, aš taip be galo, be galo ilgiuosi tavęs, taip man tavęs trūksta, jog nebežinau, kur man dėtis“. Ir šiaip ne kartą sakė, koks jis laimingas. Ir tą 1941 metų pavasarį, rodos, birželio mėnesio pradžioje, man ir sako: „Olgute, kuo tu mane užbūrei. Aš tave taip be galo myliu. Tu mano draugas,

tu mano žmonelė, tu mano mylimoji“. Netrukus po to mudu išskyrė. Tie žodžiai taip ir skamba man ausyse. Ir tą jo meilę aš nešioju savyje ir skaudžią valandą ji mane šildo.

Išvažiuojame iš Kaišiadorių

Tai buvo 1940 metų pavasarį. Mano vyras buvo perkeltas į Seinų apskritį. Tai gerokai mažesnė apskritis negu Trakų ir toliau nuo Kauno. Gavęs įsakymą, vyras vienas išvyko į Lazdijus, kur buvo administracijos centras. Aš su vaikais likau Kaišiadoryse iki mokslo metų pabaigos ir turėjau supakuoti daiktus, kad pasibaigus mokslo metams galėčiau su vaikais ir Onute važiuoti į Lazdijus. Buvo kelių dienų šventės, išvakarėse netikėtai atvažiavo Juozas su savo ševroletu, ir mes patraukėm pas Milčę į Tribuciškį. Paviešėję pas Milčę, važiuom pas Juozo seserį Ancytę į Junkūnus. Dar nespėjom nė apsižiūrėti, kai išgirdom per radiją, jog į Lietuvą įžygiuoja sovietų kariuomenė, visi tarnautojai turi būti savo vietose, netrukdyti įžygiuojantiems, o reikalui iškilus ir padėti. Išgirdę šią liūdną žinią, beveik nepaviešėję, sėdom į mašiną ir važiuom į Kaišiadoris, kur Juozas turėjo mus palikti. Kelionė buvo sunki ir skaudi. Privažiavę plentą Zarasai – Kaunas, pamatėm be galo daug rusų kariuomenės, kuri įvažiavo į mūsų šalį su tankais, patrankomis, gurguolėmis. Ėjo ir pėstieji. Didžiausia kamštis, važiuoti reikėjo iš lėto. O širdį spaudė neapsakomas skausmas – mūsų mylimą tėvynę Lietuvą užvaldo rusai. Palikęs mane su vaikais Kaišiadoryse, vyras išskubėjo į Lazdijus. Pasibaigus mokslo metams, palydėti mokytojų bei mokinių,

palikom tą miestą, kur praleidom tiek laimingų metų. Daiktus vežėm sunkvežimiu, o savo mylimos šeimos atvažiavo pasiimti Juozas. Mūsų ištikimoji Onutė važiavo drauge. O ilgametis vairuotojas Kazimieras pasiliko Kaišiadoryse, kur gyveno jo mylima moteris. Gaila buvo su juo skirtis. Jis pradėjo dirbti pas Juozą dar Zarasuose. Vėliau už paslaugas mūsų šeimai Juozas nuo savęs jam mokėjo antrą algą, mes prie jo pripratom ir visi jį labai mylėjom. Naujai paskirtas vairuotojas Žvikas buvo mums svetimas ir atrodė nepatikimas.

Lazdijuose mūsų laukė Juozo išnuomotas ir gražiai suremontuotas septynių kambarių butas. Bet miestelis sutiko nesvetingai. Čia gyveno daug žydų, kurie, pasikeitus valdžiai, labai pakėlė galvas, man praeinant laidė kandžias pastabas, atseit praėjo jūsų laikai, nebeilgai čia ponausit. Daug moterų ėmė prasčiau rengtis, bet aš nešiojau savo įprastinius rūbus, nenusisegiau nei savo auksinio laikrodžio, nei apyrankės nenusimoviau.

Žinojau, kad, Tarybų Sąjungai okupavus Lenkiją, žmonės buvo tremiami į Sibirą, dažnai vyrai atskiriami nuo šeimų, o kartais ir vienus vaikus išveždavo. Mane kankino bloga nuojauta. Apie tą nerimą papasakojau savo mylimam gyvenimo draugui Juozui ir siūliau, kol galima, slapčia su savo mašina išvažiuoti į Vokietiją. Labai bijojau, kad ir mūsų netremtų.

Juozas mane ramino ir sakė, kad lenkai kovojo, juos okupavo, o mes juk patys „prisijungėm“ prie Tarybų Sąjungos, „paprastėm“ jų globos. „Tu nebijok, mano Olguliūne, tavęs niekas nelies, jei jau teks nukentėti, tai man“, – sakė jis.

Po kelių dienų vyrą iš pareigų atleido, į jo vietą paskyrė kažkokį pardavėją. Šis prašė Juozo, kad paaiškintų jam, kokios jo pareigos, ir Juozas kantriai jį mokė. Pamatęs,

kad reikės daug važinėti po apskritį, šis paprašė, kad jam parduotumėm automobilį. Naujo viršininko sudaryta komisija mašiną įvertino, ir mes ją pardavėm.

Mano sveikata dėl to nerimo, nuo tų išgyvenimų smarkiai pablogėjo. Tas dvidešimt dvi dienas, pragyventas Lazdijuose, prisimenu su siaubu. Pagaliau sukrovėm daiktus į samdytą sunkvežimį, mūsų šeima su Onute taip pat ten sulipo, ir išvykom į Panevėžį. Diena buvo karšta, sunkvežimyje tvanku. Dusom visi: ir mes, suaugę, ir tie mūsų numylėti, švelnučiai, gražuolėliai vaikučiai – ketverių Almutė, penkerių Algutis ir aštuonerių metukų Rytelė. Važiuodami sutikome daug rusų kariuomenės dalinių, daug visokio transporto. Pakeles puošė raudoni transparantai. Privažiaavę Kauną apsistojom pailsėti pas Algučio krikšto tėvą Igną Musteikį. Jis su žmona priėmė mus labai nuoširdžiai. Su Ignu daugiau niekad nebepasimatėm. Jis buvo areštuotas, tardomas Kauno kalėjime. Užėjus vokiečiams pabėgo į užsienį. Grįžusi iš tremties susiradau ponią Musteikienę, vieną gyvenančią baisiame skurde. Kiek galėdama palaikiau ją, padėjau.³ Išvažiuojant iš Kauno teko stabtelėti dėl paleistų iš kalėjimo politinių kalinių demonstracijos. Kaunas buvo neatpažįstamas. Visur pilna sunkvežimių su kareiviais, daugiausiai dainuojančiais rusiškas dainas, matėm ir tankų. Visa tai darė slegiantį įspūdį. Vaikučiai aptilo, atrodė, kad ir jie kažką negra jaučia.

³ Ponia Musteikienė buvo uždara, nepasipasakodavo. Tik po jos mirties iš jos archyvo sužinojom apie Igno Musteikio likimą. Po karo jie pasimetė. Ignas Musteikis pasitraukė iš Lietuvos, pakeitė pavardę, tapo Bernotu. Gavęs Aleksandros adresą tuoj jai parašė. Pirmas laiškas rašytas 1957 metų rugpjūčio penktą

Pulkininkas Ignas Musteikis, buvęs vidaus reikalų ministras, Algučio krikšto tėvas. Kaunas, 1936 (Merkių šeimos archyvas).

dieną iš Amerikos. Prašo atleisti jo nusikaltimą (matyt, kad ją paliko) ir trumpai rašo apie save. Esąs labai pasenęs ir ligotas, kelis kartus operuotas, turėjęs širdies smūgį. Su žmona Ona turįs vienuolikmetį sūnų Igną ir trylikmetę dukrelę Laimą. Bet prieš penkerius metus žmona jį palikusi ir ištekėjusi už Palubinsko. Vaikai gyvena su ja. Rašo: "Dabar gyvenu vienišas kaip vilkas, turiu vaikus, o drauge ir neturiu." Nors iš šio ir kitų laiškų matyti, kad materialiai verčiasi labai sunkiai, padedamas gerų žmonių siunčia Aleksandrai vaistų, kelis siuntinius, dažnai rašo labai šiltus laiškus, prisimena Jurgelį, laimingą praeitį. Su Palubinskais bendrauja, ypač apsigirus Laimutei, kai visiems tenka sutelkti menkus materialinius išteklius ligonei gydyti. Ignas Musteikis mirė 1960 metų vasario penktą dieną. Apie jo mirtį Aleksandrai laišku pranešė Ona Palubinskas.

Paskutiniai metai Lietuvoje

Pagaliau atvažiuom į Panevėžį, čia mus pasitiko Tėveliai ir sesutė Vandutė. Su ašaromis akyse apkabino mus, išbučiavo ir pakvietė į savo kuklius namelius. Keturi nedideli kambarėliai ir didoka šalta virtuvė. Namas be patogumų. Jame gyveno Tėveliai, Genutė, Vandutė su trejų metų Rimučiu ir dvejų Vaidučiu ir Julyte, Vandutės vyro Vlado Bagdono sesute, kuri padėjo prižiūrėti vaikus. O čia dar ir mes penkiese atvažiuom. Onutė nuvažiavo pas savo brolių į kaimą. Taip graudu buvo su ja skirtis. Visi ją mylėjom, ji mus taip pat. Daugiau apie ją nieko negirdėjau.

Tą žiemą vasario mėnesį Vandutės vyras karininkas Vladas Bagdonas žuvo per manevrus Valkininkų poligone, o po kelių savičių Vandutė susilaukė dukrelės Livutės.

Po ilgų ieškojimų išsinuomojome butą ponų Selickų mūriniam name su patogumais. Povilas Selickas dirbo policijoje, jo žmona Elena šeimininkavo namie. Mes turėjome antrame aukšte du kambarius. Valgomuoju, virtuve ir patogumais naudojomės drauge su šeimininkais. Nusprendėm, kad Juozas nedirbs, o rūpinsis vaikais ir namais, nors jis ir nesmagiai jautėsi „bedarbio“ vaidmenyje. Bet tie sukrėtimai labai atsiliepė visų sveikatai, jo globa buvo reikalinga. Rytutę ėmė berti šunvotės, ypač krūtinėlę. Jų buvo iškart keliolika, vienioms baigiant gyti atsirasdavo naujų. Vienu metu ir mane jos išbėrė, net negalėjau dirbti, gavau ligos lapelį.

Aš buvau paskirta į antrąją Panevėžio gimnaziją dėsytį matematikos šeštoms – aštuntoms klasėms. Tiesa, jau buvo nebe gimnazijos, o dešimtmetės mokyklos, mergaitės ir berniukai jose mokėsi kartu. Įvedė naują programą,

pradėjo švęsti tarybines šventes. Komjaunuoliai kaskart vis labiau įsidrąsindavo. Be leidimo išeidavo iš pamokų, kada panorėję grįždavo. Ėmė reikalauti geresnių pažymių, visur kišosi. Laimei, komjaunuolių buvo nedaug, bet tokia įtampa vargino, ir iš mokyklos aš grįždavau visai išsisėmusi, turėdavau porą valandų ramiai pasėdėti, kol atsigaudavau. Valgį gamindavo Juozas, bet dažnai ateidavo mano mylima Mamytė manęs pamaitinti ir prižiūrėti. Ak, tu mano mylima Mamyte, Mamyte! Visur suspėdavai, kur buvai reikalingiausia. Ir aš pamažu, Juozo ir Mamytės prižiūrima, iš to nuovargio atsigaudavau ir sugrįždavau į gyvenimą. Taip sulaukiau keturiasdešimt pirmųjų metų pavasario. Baigusi darbą su mokiniais buvau pasiūsta į Šiaulių gimnaziją dalyvauti baigiamųjų egzaminų komisijoje. Aš buvau labai pavargusi, visų išgyvenimų įjautrinta, jaučiau, kad procesas plaučiuose suaktyvėjo. Gydytojas Legeckas, gyvenęs tame pačiame name, patarė išvažiuoti kur į pušyną pailsėti. Tatai mes ir ruošėmės padaryti, kai grįšiu iš komandiruotės.

Taigi birželio dvyliktąją traukiniu išvykau į Šiaulius. Ten sutikau savo kurso kolegas Zdzichauską ir Saudargą bei vėliau baigusį, rodos, Macijauską. Apsistoju pas mokyklos inspektorių, kurio žmonelė buvo matematikė, deja, jų pavardę užmiršau. Mokiniai buvo labai gerai paruošti. Darbas vyko sklandžiai.

Tą vakarą po egzaminų visi kalbėjomės apie padėtį Lietuvoje. Kolegos pasakojo, kad Šiaulių geležinkelio stoties perone eilėmis suklupdyti ūkininkai, rankos sunertos už nugaros, galvos nulenktos. Atseit jie pasipriešinę, nenorėję atiduoti valdžiai nustatytos grūdų pyliavos. Buvau nuvargusi, tokia sudirginta, vis kankino nelaimės nuojauta, ir naktį sapnavau sunkų sapną. Tarytum geležinkelio teritorijoje nuošaliai pastatyti gyvuliniai vagonai

Ramūs sėdi Antanas ir Stefanija Januševičiai, apsupti vaikų ir artimųjų. Greitai iš šių vyrų gyvas išliks tik tėvas Antanas. Vladas Bagdonas (stovi iš dešinės antras) 1940 metais žus per karinius manevrus. Į kairę nuo jo stovintys Aleksandras Mikutavičius ir Juozas Merkys 1941 metais bus areštuoti ir numarinti Krasnojarsko lageriuose, jų šeimos ištremtos. Stepas Januševičius (stovi kairėje) žus kovodamas partizanų būryje. Vanda Bagdonienė (sėdi kairėje) ir Olga Merkienė (sėdi dešinėje), glaudžiančios savo pirmagimius Rimutį ir Rytelę, abi liks našlės su trimis vaikučiais. Julija Bagdonaitė, Vlado sesuo (stovi dešinėje) su tėvų šeima taip pat bus ištremta. Genutė Januševičiūtė, tada jau Vosylienė, besitraukdama į Vakarus, praras vienintelį savo kūdikį. Bet kol kas dar tik 1937 metai. Panevėžys (Merkių šeimos archyvas).

ir į juos, kareivių varomi, nuleidę galvas eina žmonės, nešini ryšuliais ar mediniais lagaminais. Per miegą ėmiau šaukti, kol iš gretimo kambario atbėgusi šeiminkė mane pažadino. Daugiau negalėjau užmigti. Kai birželio trylik-tąją baigėm egzaminus, aš greitai pasirašiau protokolus, ir mane palydėjo į stotį. Taip vieniša su be galo sunkiu jausmu važiauvau į Panevėžį, namo. Radviliškio, Labos,

Panevėžio stotyse mačiau nuošaliai pastatytus tuos be langų, galvijams vežioti skirtus, vagonus. Nebeatsime nu, kaip aš atsidūriau savo namo kieme, kur šeimininkė Elena sodino pomidorus. Vos išdrįsau paklausti, ar visi maniškiai namie. Atsakė, jog Merkio nėra. Nutirpau iš išgąščio. „Ko išbalote, juk šiandien Antaninės, ir jis su Algučiu ir Almute nuėjo pasveikinti senelio. Rytelė po difterito silpna, tad liko namie“. Nenurimai ir tada, kai Juozas su vaikučiais grįžo. Maldavau jo su ašaromis, kad išeitų iš namų, kad mano širdis nujaučia nelaimę. Jis mėgino mane raminti. Juk niekam nėra bloga padaręs, tai kas gi jam gali atsitikti. Tačiau tol maldavau, kol sutiko.

Ir vėlai vakare (buvo jau dešimt valandų) aš lydžiu vyrą pas savo tėvus, į Margių gatvę. Ir prašau jo, kad ryt rytą išeitų iš miesto į Ramygalos valsčių, kur buvau jam idavęs porą adresų. Tai buvo taip seniai, prieš keturiasdešimt penkerius metus, ir gerai neatsimenu, ar daviau jam pinigų ir ar jis pasiėmė ką iš rūbų. Eiti reikėjo gana toli, visur mieste zujo mašinos prigesintais žibintais. Jos mane taip veikė, kad vos galėjau eiti. Tik vėliau supratau, kad tą naktį buvo ruošiamasi trėmimui... Nulydėjau savo mylimą, ištikimą gyvenimo draugą, savo vaikų tėvą, man be galo atsidavusį, visada mylintį vyrą. Buvau labai susijaudinusi, pavesdama jį tą naktį Tėvų globai. Atsimenu, tuokart mano brangiausia, mylimiausia Motinėle jau gulėjo lovoje. Palikau savo bižuteriją, liepė padėti ant fortepijono, ryt paslėpsianti kur nors patikimoje vietoje. Genutė ką tik grįžo iš kino ir Mamytė liepė jai mane palydėti ir pernaktvoti pas mane. Pabučiavau Motinėle, susijaudinusi užmiršau su Juozučiu atsisveikinti, jis man priminė ir jau prieškambarėje prisiglaudžiau prie jo mylinčios širdies, pabučiavau. Nežinojau, kad paskutinį kartą buvau jo glėbyje.

Skubam su Genute, o tie prigesinti žibintai mane staciai sargdina. Ir aš drebu. Genutė mane visaip ramina, tačiau aš niekaip negaliu nusiraminti. Aš dėkinga savo Mamytei, išleidusiai mane su palydove. Genutė atsigulė didžiajame kambaryje ant sofos. Čia pat mano mažieji vaikučiai savo lovytėse miega. Aš nuėjau į miegamąjį, kur miegojo Rytelė. Peržegnojau visus, pasimeldžiau, pavedžiau savo brangiausius Dievo valiai ir užmigau apie dvyliktą valandą.

Tremia!

Staiga naktį išgirdau skambutį. Ir kažkodėl man iškart kilo mintis „Zloveščij zvonok“ („blogą lemiantis skambutis“). Užsimetusi chalata nusileidau laiptais žemyn atrakinti lauko durų.

Jų buvo keturi vyrai – ginkluoti. Milicininkas buvo lyg ir lietuvis, bent kalbėjo lietuviškai, o kiti trys – rusai. Vienas jų raudonarmietis. Kai įžengė į kambarį ir pamatė ramiai miegančius mažylius, jų vyresnysis pasakė: „Ticho, dietiški spiat“ („tyliai, vaikučiai miega“). Supratau, kad šis pajuto užuojautą. Manęs paklausė, kur mano vyras, ir aš pasakiau, jog išvažiavęs į Kauną dėl paso keitimo. Tada man pranešė, kad aš su vaikučiais turiu ruoštis. „Kur?“ – paklausiau. „Į kitą jūsų respublikos rajoną“. Jiems iš karto pasakiau, jog netikiu jų žodžiais: mus veš į Sibirą. Paklausė, iš kur aš žinau. Lenkus trėmė į Sibirą, tai ir mūsų toks likimas laukia. Ir paprašiau dokumento, kuriuo remiantis mes išvežami. Tada jis padavė man tą dokumentą.

Tai buvo ant labai prasto popieriaus dviem kalbom iš-

spausdintas protokolo blankas, kuriame pieštuku rusų kalba buvo įrašytos atliekančiųjų kratą ir areštuojamųjų pavardės. Pirmųjų pavardės sugrūstos ir sunkiai išskaitomos, mūsų pavardės iškreiptos, vaikų metai ir adresas užrašyti klaidingai. Nei protokolo numerio, nei antspaudu nebuvo. Tai ne dokumentas, o popiergalis. Jame konstatuojama, kad padaryta krata ir kad nurodyti asmenys areštuojami, bet pieštuku žodis „areštuojami“ išbrauktas ir užrašyta „na vysylku“ („išstremti“).

Paklausiau, kiek laiko skiria pasiruošimui. Atsakė: „Pusvalandį“. Užprotestavau, – tremiant skiriamos dvi valandos. Pamatę, kad žinau įstatymus, nesiginčijo. Privedžiau prie laikrodžio. Rodė ketvirtą nakties. Pasakiau, kad be šešių nesusiruošiu. Mano mažyliai nubudo, žvelgė nustebę, akyse nerimas. Taip pat ir Rytelė. Pasimečiau... Ką imti, kur dėti? Pati jėgų neturiu, vaikučiai maži, lagaminai sunkūs. Tad ėmiau didžiules paklodes, klojau ant grindų, dėjau ant jų daiktus ir sakiau vaikučiams, kurie jau buvo apsirengę, kad ir jie dėtų ant tų paklodžių daiktus, kurie jiems atrodo būsią reikalingi. Ir jie labai rūpestingai dėjo. Vėliau radau pridėta ir vertingų daiktų. Pavyzdžiui, arbatžolių, muilo, batų (pasitaikė ir skirtingų porų). Tik neturėjom šiltų rūbų ir patalynės, nes vasarai nereikalingus daiktus buvom padėję pas Tėvelius. Sesutės sąrašė nebuvo, tai jos netrėmė ir leido padėti mums susiruošti. Jos paprašiau, kad ji paimtų didelį pintą lagaminą ir pridėtų maisto produktų. Ir koks vėliau buvo nusivylimas, kai tame vos pakeliamame lagamine radome gal kokį kilogramą rūkytos dešros ir ...visokių indų, stalo įrankių bei virtuvės rakandų, net plakiklį kiaušinių baltymams. Žinoma, visa tai pakelyje palikome.

Po poros valandų paaiškėjo, kad taip pat vežami ir Sellickai. Jis buvo komandiruotėje, o Elenai irgi buvo skirta

Trēmimo protokolas.

Tuo tarpu prašvito. Gandas apie trėmimus pasklido po miestą. Išgirdau skambutį prie paradinių durų. Pro langą pamačiau savo vyrą, atėjusį pasiduoti. Vaizduodama, kad tai svetimas žmogus, ėmiau jam šaukti, kad neįleisiu, mes esame užsiėmę, jis čia nereikalingas. Sargybiniui pasakiau, kad tai kolega atėjo atsiimti paskolintų vadovėlių. Vėliau jis bandė įeiti pro virtuvės duris, vėl neįleidau, čia budėjusiam kitam sargybiniui pasakiau, kad tai atėję darbininkai taisyti katilinės. Po kurio laiko atėjo ir mano Tėveliai. Kariškiai leido jiems pasilikti, padėti ruoštis, kartu visi papusryčiavom. Mamytė prašė, kad leistų pasiimti Rytele, ji tokia silpnutė ir dar nesustiprėjus po

difterito, bet vyresnysis nesutiko. O ir aš norėjau būti kartu su visais savo vaikučiais.⁴

Taigi apie aštuntą valandą nutempėm žemyn tuos ryšulius. Paėmiau ir keletą lagaminų. Laiptinėje gulėjo pusmaišis miltų, paėmiau ir tą. Sukrovėm į sunkvežimį ir atsisveikinom su Tėveliais. Mus stebėjo keturi kariškiai, ginkluoti šautuvais su durtuvais. Išsibučiavom su sesute, su Tėveliais, jie mus palaimino. Kiek pamenu, niekas neišliejome nei vienos ašaros. Ir sulipom į sunkvežimį. Liūdnai žiūrėjau į pasiliekančius artimuosius, nejausdama, kad ne visus bepamatysiu.

Taip birželio keturioliktosios rytą aš ir mano vaikučiai, kaip kokie didžiausi nusikaltėliai, lydimi ginkluotų vyrų, be teismo, be jokio paaiškinimo ar apkaltinimo buvome išplėsti iš savo šeimos lizdo, atskirti nuo brangiausių asmenų ir priversti, apleidę tėvynę, išvykti į nežinomybę. Mus, kaip ir daugybę kitų, suvarė į gyvulinį vagoną, panašiai kaip tame siaubingame sapne. Buvo tamsu, maži langeliai apkalti grotomis. Vagono galuose prie sienų buvo prikalti dviem aukštais mediniai gultai, vadinami narais. Viduryje vagono skylė – tualetas. Ant gultų įsikūrę žmonės. Aš su vaikučiais gavome vietos ant viršutinio gulto. Įsikūrėm ant plikų lentų. Turėjom vieną pagalvę, vieną nedidelę šiltą antklodę ir dvi mažas šilkinės antklodėles Almutei ir Algučiui. Elena buvo kartu. Visų žmonių daiktai buvo sukrauti ant grindų. Prie savųjų aš nepriėjau per visą kelionę: ant viršaus buvo užmesti svetimi daiktai, o vėliausiai atvežti žmonės įsikūrė ant

⁴ Tik vėliau, jau Nepriklausomybės metais, aš sužinojau iš Reginos Legeckaitės, kad jos tėvas daktaras Legeckas aiškino kariškiams apie mano sveikatą, nes jis mane gydė ir prašė palikti mane globoti jo šeimai. Neleido. Vėliau Legeckai pasitraukė iš Lietuvos ir gyveno Amerikoje (R. Merkytė).

tos krūvos, kitur vietos nebuvo. Negaliu nepaminti, kad vyriausias saugumietis buvo gana humaniškas. Žinodamas, kad mes nepamėm šiltų daiktų, mano prašomas jis sutiko nuvažiuoti pas mano Tėvelius ir atvežti mums šiltų rūbų. Deja, Genutė su vežiku jau buvo mums išvežus didelę siuntą su šiltais rūbais ir maistu, tačiau kariviai jos prie mūsų neprileido. Tėveliai saugumiečiui įdavė didelę pintinę daiktų Mamytės brolio Aleksandro Mikutavičiaus šeimai, kuri buvo tame pačiame ešelone, juos jiems ir perdaviau.

Sunki buvo ta naktis tvankiame gyvuliniame vagonė. Miegoti negalėjau. Aš pati karščiuojanti, nervai visai pairė, man reikia rūpintis trimis mažyliais. Išplėšta iš šeimyninio lizdo, palikusi būtiniausių daiktus. Ir graudu buvo, kad be savo gyvenimo draugo, kartu ir džiugu, kad jis liko. Gal jam pasiseks išsigelbėti nuo tremties. Bet kur tau...

Kitą dieną Rytelė pro durų plyšį pamatė vedamą savo tėvą ir pradėjo verkti, tiesiog desperatiškai draskytis. Grupė pasuko prie mūsų vagono ir jį įleido. Nepaklausė manęs. Pats nuėjo į saugumą, pasakė, kad išvežami jo ligonė žmona su mažais vaikais, ir prašė, kad jį priskirtų prie šeimos. Jam buvo pažadėta, kad nuo šeimos neatskurs. Tačiau tai buvo tuščias pažadas. Po dienos saugumiečiai atėjo ir jį išsivedė. Atsimenu, Rytelė apkabinusi savo tėvelį, gaudžiai verkė, nenorėjo paleisti. Mano širdis ir mintys buvo lyg surakintos, nė ašaros neišliejau.

Ir vagonė, ir vėliau vis galvojau, kodėl gi jis, mano Juozas, nepaklausė manęs ir atėjo. Nejaugi jis galėjo tikėti, kad jį paliks su šeima? Grįžusi po penkiolikos metų vėl galvojau apie tai, tada supratau... galbūt mano Motinėle koki žodį pasakė, kam išleidžias vienus. Gal tikėjo, kad nebus tokie žiaurūs ir paliks su šeima... Sužinojau, kad ta-

da pas mano Tėvelį su reikalais buvo atėjęs kanauninkas, ir Juozas jo paklausė, kaip jis turįs pasielgti. Jam atsakė: „Daryk taip, kaip darosi. Jeigu šeima ten, o jūs laisvėje, matyt, tokia Dievo valia“. Vandutė pasakojo, jog labai sielvartavo, daužė galvą į sieną, blaškėsi, nervai neišlaidė... Kitą dieną priėjęs išpažinties, priėmęs šv. Komuniją, pasiėmė ką turėjęs ir išėjo... Šiandien, 1986 metų lapkričio dvidešimtą dieną, kai rašau šias eilutes, man plyšta iš skausmo širdis, o ašarų nėra. Matyt, tokia Dievo valia... Ir aš kantriai nešiau tą sunkią našta... Sunku rašyti, užplūdo tiek skaudžių prisiminimų, tiek skausmo. Naktis. Užmigti negaliu. Ir rašyti negaliu.

Naujojoje Vilnioje mums leido išlipti iš vagonų. Pajutom, kad vagonai su mūsų vyrais manevruoja, juos sustatė ant kitų bėgių. Vyrų neišleido, bet dalis moterų surado savo vyrus ir per plyšį duryse atsisveikino. Pro tą plyšį ir mano vyras išbučiavo visų mūsų rankas, ir tai buvo paskutinis pasimatymas. Tai buvo skaudus momentas, bet nežinojome, kad atsisveikinam visam laikui. Mums buvo pasakyta, kad ateityje mus sujungs ir ta viltis mus palaikė. Nežinojom, į kokias rankas mes patekom. Į labai žiaurias.

Antra dalis

Branda. Jamsieji metai

Barnaule

Kelionė prasidėjo. Tūnojom sugrūsti tamsiame tvankiame vagone. Bene kartą per dieną gaudavome kokios košės ar sriubos, leisdavo atsinešti vandens. Kartais leisdavo išlipti savo reikalais iš vagono – ir vėl atgal. Sunkios slėgė mintys. Aš viena su atviru tuberkuliozės procesu ir tokiais mažais vaikais.

Nežinomybė. Skausmas plėšė krūtinę, kad buvome taip paniekinti, nužmoginti, su mumis elgiamasi kaip su didžiausiais nusikaltėliais. Ir vis kilo klausimas – už ką? Juk nepadarėm nieko blogo, gražiai gyvenom savo šeimoje, dirbom Tėvynei. Kas davė teisę su mumis taip elgtis? Galvojau apie visus tremiamuosius, juk vežė dorus žmones, daugiausia inteligentus. Kažkurioje stotyje greta mūsų ešelonu sustojo kitas ešelonas, pilnas rusų vyrų – politinių kalinių iš Rusijos kalėjimų. Iš jų ir sužinojau, kad fašistinė Vokietija užpuolė Tarybų Sąjungą. Per Lietuvą vėl žygiuoja kareiviai. Karas.

Ešelonas sustojo Altajaus krašte, Barnaulo priemiestyje, ir sargybiniai liepė pasiimti savo mantą ir išlipti. Čia jau mano širdis ir nervai neatlaikė. Išlipusi apalpau. Atgaivino ešeloną lydinčios medicinos seselės, kurios nešvariomis rankomis brukė man į burną kažkokias tabletes bei lašus. Atsigavusi pamačiau, jog mus apsupę stovi vietiniai gyventojai, kuriems enkavedistai aiškino, kad atvežė priešus – fašistus ir tautos išdavikus. Nustebę žmoneliai protestavo: kokie čia priešai, tos moterys ir tie vaikai.

Mus su visa manta nuvežė į palapinių miestelį Barnaulo pakraštyje. Teritorija buvo aptverta, bet išeiti galėjome laisvai. Pirmiausia sunkų išpūdį padarė žmonės, apstoję mūsų teritorijos tvorą. Ubagai – ne ubagai, apsirėngę nublukusiais, nudėvėtais rūbais, jie tiesė į mus rankas ir prašė „Chleba“ („Duonos“). Paklausti, kas jie tokie, atsakė: „My kolchozniki“ („Mes kolūkiečiai“). Dar labiau nustebom, kai sužinojome, kad jie žemdirbiai, bet neužaugina ir negauna duonos, gyvena pusbadžiu. Dauguma vyrų paimti į kariuomenę. Mūsų ūkininkai sakė, kad čia žemė tiesiog auksinė, bet auginamos daugiausiai saulėgražos, daug žemės dirvonuoja. To niekaip negalėjome suprasti.

Palapinės buvo įvairaus dydžio. Su mumis kartu apsigyveno Elena ir Eugenija Sirusienė. Kitą dieną visus surašė ir paskyrė į įvairius darbus. Išdavė ir korteles duonai. Dirbančiajam buvo skirta 800 g duonos, išlaikytiniams po 400 g, nedirbantiems – 200. Mudvi su Elena užsirašėme esančios seserys ir sudarančios vieną šeimą, tad manęs į darbą nevarė, bet, kaip ir vaikai, gavau duonos 400 g. Dar skyrė po pusę kilogramo sviesto ir cukraus kiekvienam asmeniui. Elena pasiuntė į statybas.

Elena buvo bevaikė. Išplėšta iš savo įprastinio gyvenimo, jautėsi labai vieniša, be galo ilgėjosi savo vyro ir namų. Ją apėmė didžiausia depresija, negalėjo nei miegoti, nei valgyti, norėjo numirti. Visai stengiausi ją palaikyti, pamaitinti. Po kurio laiko tai praėjo, tada ji mums daug padėjo.

Pora žodžių apie Sirusienę. Ją pažinau dar Panevėžyje. Ji artėjo prie keturiasdešimties, bet taip trokštamų vaikų nesulaukė, nėštumai vis baigdavosi nelaimingai. Ir štai čia turėjo gimti sėkmingai išnešiotas kūdikis. Gimė dukrelė Pajauta. Sąlygos baisios, karštis, vandenį reikia

nešti iš toli, pieno turėjo mažai, nes nebuvo ko valgyti. Bet visi be galo džiaugėmės tuo gležnu gyvybės daigeliu – čia, kur jau pradėjo siautėti mirtis. Kiek galėdama jai padėjau, kiti jautresni žmonės irgi pasidalijo, kuo turėjo, ir mergytė augo. Ji atlaikė visus tremties ir Arkties sunkumus ir, tapusi gražia, protinga mergina, drauge su motina grįžo į Lietuvą.

O dabar apie kitą likimą. Drauge buvo išvežta jauna moteris Julija Motiekienė. Aš pažinojau jos vyrą Benediktą dar jaunystėje, nes mokiausi vienoje klasėje su jo sesute Kaze Motiekaite ir truputį draugavau su visa Motiekių šeima. Julijos vienturtis sūnelis Kastytis, neturėdamas nė metukų, pradėjo sirgti dar vagone. Palapinių miestelyje, karštyje, antisanitarinėmis sąlygomis daug vaikų, kaip ir suaugusių, viduriavo. Kastyčio sveikata vis blogėjo. Jokių vaistų, jokios pagalbos. Ir šurpu buvo girdėti, kai karštą vasaros naktį iš palapinės išbėga Julija ir klaikiu balsu šaukia: „Kastytis miršta! Kastytis miršta!“. Kurį laiką nurimdavo, ir vėl tas siaubingas šauksmas. O mes, visos motinos, gulim surakintos baimės ir negalim užmigti. Ir Kastytis mirė. Kur jį išvežė, taip ir nežinau.

Mirė ir vienas man nepažįstamas vienišas vyras. Niekas nežino nuo ko. Žmonės sakė, kad komendantas išplėšė jam visas dantų karūnėles ir net kostiumą nuvilko... Ir kažkur išvežė. Ligoninėje mirė dvejų metukų Kulnių sūnelis Jonukas. Palapinių miestelyje gyveno ir mano dėdienė Teofilė su sūnum Aleksandru ir savo motina. Iki šiol negaliu pamiršti tos didingos lietuvės bajorės alkano žvilgsnio. Ji mirė po metų.

Kiek skausmo! Ir ne tik dėl savųjų, nes kenti ir kitų kančias.

O kas mūsų laukia? Juk mano globoj trys mažyliai.

Vieną dieną, kai visi buvo darbe, saugumiečiai apsupo

mūsų stovyklą ir ėmė daryti kratą. Atiminėjo fotoaparatus, fotografijas, dokumentus ir šiaip vertingesnius daiktus: laikrodžius, žiedus, papuošalus. Aš užkišau fotografijas ir ką turėjau vertingesnio vaikučiams po baltinukais ir paleidau juos žaisti lauke, jų nekratė. Taip išsaugojau tas brangias relikvijas.

Apsižvalgiusi po miestą pamačiau, kad parduotuvų daug, bet prekių jose nėra, net paprasčiausių dalykų, tokių kaip muilas, siūlai, adatos, ką jau kalbėti apie rūbus, apavą, medžiagas. Vienintelė vieta, kur buvo galima šio to nusipirkti, na, ir parduoti, buvo sendaikčių turgus, čia vadinamas baracholka. Pinigų aš turėjau. Prieš man išvykstant į Šiaulius, mokyklos sekretorius atnešė į namus atlyginimą ir pinigų už atostogas. Tačiau nujaučiau, kad žiemai Barnaule gali mūsų nepalikti, ir ėmiau pardavinėti savo daiktus. Čia gyveno daug aukštų karininkų žmonių ir artisčių, tokių daiktų kaip mūsų jos gyvenime nebuvo mačiosios, o pinigų turėjo. Todėl užprašydavau brangiai ir kainos nenuleisdavau. Savo ryšuliuose radau įvairių ir vertingų daiktų, pavyzdžiui, kelias poras išėginių batelių, labai gražią prancūziško šilko vasarinę suknelę ir vaikų pridėtų smulkmenų: lūpdažių, kvėpalų ir kitko. Žinoma, skaudu buvo skirtis su mielais daiktais, juk jie siejo su praeitim. Bet reikėjo. Už suknelę prašiau 250 rb. Derėjo kariškis su žmona, abu jauni, įsimylėję. O mano šeima išardyta, aš viena, apie mylimą vyrą jokių žinių. Su pavydu žiūrėjau į juos ir kainos nenuleidau. Kiek pavaikščioję sugrįžo, bet tada jau paprašiau 280 rb. Kai nustebę paklausė, kodėl pakėliau kainą, atsakiau: aš viena turiu maitinti keturis. Matyt, manyje buvo kažkas tokio, kad sumokėjo be žodžių.

Mūsų vagono bendrakeleivis lenkas gydytojas Tustanovskis užsirašė į generolo Anderso iš tremtinių orga-

nizuojamą lenkų armiją. Buvo pažadėta, kad jų šeimas anglai paims į savo globą. Daktaras man pasiūlė sudaryti su juo fiktyvią santuoką, tuomet ir aš išvykčiau į Angliją. Tas puikus žmogus dar sakė, kad jam tai didelė rizika, nes apie tai sužinojusi jo žmona, kuri su penkerių metų dukryte gyveno Lodzėje, galėtų pagalvoti, kad jis ją paliko, ir tai sugriautų jų bendrą gyvenimą. Bet jis sakė, kad jam gaila žiūrėti į tuos nuostabiai puikius vaikučius ir į mums tekusį vargą. O juk ateityje gali būti dar blogiau. Aš buvau sujaudinta jo nuoširdumo ir žmogiškumo, tačiau padėkojusi atsisakiau to pasiūlymo. Pasakiau, kad kada nors tikiuosi sužinoti apie savo mylimą vyrą ir, jei galėsiu, jam padėti. O išvažiavusi visą laiką jausiu sąžinės graužimą, kad palikau savo gyvenimo draugą svetimoje šalyje.

Išvažiuodamas jis atėjo atsisveikinti ir norėjo palikti man savo adresą, kur galėčiau parašyti, jei apsigalvočiau. Aš dar kartą atsisakiau ir paaiškinau, kad ieškosiu savo vyro ir lauksiu jo.

Rudenį mus perkėlė į naujus pastatytus drėgnus barakus. Tame pat kambaryje drauge gyveno Žiūrų ir Kasperavičių šeimos, turėjusios po du berniukus, ir dar viena šeima, kurioje irgi buvo du vaikai. Elena miegojo su Rytelė, aš su Algučiu ir Almute.

Ir staiga susirgo Rytelė – pakilo aukšta temperatūra, mažytė ėmė kliedėti, ją ėmė berti. Supratau, kad tai skarlatina. Mudvi su Elena susikeitėm vaikais, liga užkrečiama, baisu, kad nesusirgtų ne tik mano mažyliai, bet ir kiti šeši. Viešpatie, ką daryti? Jei iškviėsiu gydytoją, paims į ligoninę, o iš ten niekas negrįžta. Ir taip skauda širdį – nėr kur dingti. Nutariau neoficialiai kreiptis į lenką gydytoją, taip pat tremtinį, kuris gyveno Barnaule (mes priemiestyje). Vėlų vakarą išėjau jo ieškoti. Eiti reikėjo

laukais, tiesiau. Žvarbus, šaltas vėjas, gruodas. Laimei, mane lydėti pasisiūlė Stasė Grybaitė. Ir einam mudvi toje tamsoje, per tą gruodą, su mintimi, kad ir gydytojas nieko nepadės, nes vaistų nėra. Tačiau reikia kažką daryti. Tai buvo baisi naktis. Man skausmas taip plėšė krūtinę, jog aš staigiau lyg laukinis sužeistas žvėris. Ir mintimis vis skridau pas Aukščiausiąjį, maldaudama Jo pagalbos. Vienuliką valandą nakties abi labai išvargusios pasibeldėm į gydytojo duris. Visą papasakojau, žadėjo ryte ateiti pas ligonę. Nelabai tikėjau jo pažadais... Ir vėl staigdamą grįžau prie savo degančios dukrėlės, glaudžiau, glosčiau, girdžiau virintu vandeniu ir meldžiausi, meldžiausi. Jau toks buvo didelis skausmas, tokia neviltis... Ir gydytojas neatėjo... Laukiau jo, laukiau ir neatėjo. Nors supratau, kad bejėgis ką nors padėti, nes vaistų nėra, o vis dėlto taip laukiau. Ir nesulaukiau.

Dievas išklausė mano maldos. Įvyko stebuklas. Palengva mano dukrelė atsigavo. Ir nė vienas iš tų aštuonių vaikučių nesusirgo. Praėjo daug daug metų, o aš ir dabar su didžiausiu skausmu prisimenu tą baisų laiką. Taigi mano brangi Rytelė persirgo difteritu dar Panevėžyje, o čia, Barnaulo priemiesčio drėgname barake, skarlatina. Dukrelei sustiprinti neturėjau nei geresnio ir sotaus maisto, nei vaisių.

O žiema artėjo. Girdėjau, kad čia jos labai šaltos. Nupirkau kažką iš rūbų, labai norėjau nupirkti veltinius. Bet savo dydžio negavau, tai nupirkau vyriškus, didelius ir sulopytus.

Sužinojau, kad pardavinės žibalą, tik reikia iš anksto užimti eilę. Nusipirkom žibalui laikyti indą ir abi su Rytelė nurodytą dieną anksti ryte užėmėm eilę. Eilės numerį cheminiu pieštuku užrašydavo ant delno, rodos, buvo 1807 ir 1808. Tą dieną negavome. Naktį praleidome

turgavietėje tarp kioskelių ir tik kitos dienos vakare laimingos grįžome namo. Gaila buvo, kad Rytelė po ligos turėjo taip vargti, bet žibalo parduodavo „į vienas rankas“ tik po keletą litrų, o juk reikėjo visai žiemai. Rytelę stovėjusios kartu moterys tremtinės buvo parvedusios nakčiai į baraką, mat keisdavomės, pareidavom apšilti, pavalgyti.

Kai kurie žmonės šaipėsi iš manęs, manė, kad karas tuoj pasibaigs ir mus grąžins namo, tik aš tuo netikėjau.

99-oji kirtavietė

Rugsėjo vidury mus vėl suvarė į vagonus ir išvežė. Kur – nesakė. Vežė miškais ir vėliau nedidelėse stotelėse palikdavo po kelis atkabintus vagonus. Vagonų vis mažėjo, o miškai tankėjo. Beliko tik keli vagonai, ir, sustojus priešpaskutinėje stotelėje Zapadnojė, Elena siūlė man išlipti čia, toliau nebevažiuoti. Bet aš nesutikau, kas jau man skirta, tebūnie.

Mus išlaipino paskutinėje stotelėje. Visa gyvenvietė – kontora, valgykla ir dar keli nameliai, kur gyveno darbą organizuojantys rusai, ir barakas, kur mums liepė kurtis. Sužinojome, kad ta vietovė vadinasi 99-oji kirtavietė, o yra ji Troicko rajone. Mūsų buvo apie septyniasdešimt žmonių. Didelė devynių asmenų Urbšių šeima, Kairių, Elzbietos Grybienės ir Linos Kruminienės šeimos – tai šeimos, kuriose nebuvo mažų vaikų (tik Vytutė Urbšytė aštuonmetė). Bet buvo ir vienišų moterų su mažais vaikais: Adelė Jankauskienė, Bronislava Šileikienė ir Natalija Vieversienė turėjo po du vaikučius, o aš ir tragiško likimo

Konstancija Gurskienė – po tris. Kartu buvo ir Eugenija Sirusienė su savo naujagime Pajautėle.

Vyrai gavo kirsti mišką, o moterys – nuleistus medžius genėti, pjaustyti, deginti šakas. Elena buvo paskirta miško darbams. Manęs į darbą nevarė, nes vaikai maži.

Vietiniai žmonės pasakojo, kad žiemos čia labai šaltos, žmonės skursta, o tremtinių čia ir anksčiau būdavę, tik juos greit išveždavę ar jie išmirdavę.

Į tą mūsų gyvenvietę kartais užklydsdavo apipliesę, išbadę vyrai. Jie prašė valgyti. Mes jų klausėm, iš kur jie, kodėl dar tokie nesenai būdami niekur nedirba. Iš jų pirmą sykį ir išgirdome žodį „lager“. Jie ten išbuvę paskirtą laiką ir dabar paleisti. Nors ir bijojo, jie vis dėlto šiek tiek papasakojo apie tuos lagerius ir tvarką juose. Sakė, kad neseniai atvežė daug įvairių tautybių dar nesunykusių vyrų. Mes, moterys, su skausmu ir baime klausėmės tų pasakojimų. Jie mums davė lagerių adresus, ir mes pradėjome rašyti ir ieškoti savo vyrų. O tuos atvykėlius mažai kuo galėjom sušelpiti ir jie išeidavo savais keliais.

Gyvenvietėje buvo valgyklėlė. Iš pradžių ten maitino neblogai, netgi būdavo mėsishkos sriubos. Bet greit viskas ėmė keistis į blogąją pusę. Beliko tik „rasolnikas“ – sriuba be jokių riebalų, kurioje plaukiojo keli raugintų pomidorų ir bulvių gabalėliai. Jokio sotumo. Maisto labai trūko.

Kasdieniai rūpesčiai

O produktai pagal Barnaulę išduotas maisto korteles liko neišpirkti, nes išvežė mus staiga. Tad aš prikalbinau dar tris moteris vykti į Barnaulą ir tuos produktus išpirkti. Nuėjome pėsčios į Ozero Petrovską, iš čia buvo galima

vykti traukiniais į Barnaulą (mūsų geležinkelio atšaka skirta tik medienai išvežti), įsėdom į vadinamąją „teplušką“ ir pradėjom beveik dvi paras trukusią kelionę.

„Tepluškomis“ vadinami maži vagonėliai, apšildomi geležinėmis krosnelėmis su dūmtraukiais, išvestais į lauką. Jas visą laiką kūrenant, vagonas šiek tiek sušildavo. Vagonuose jokių suolų nebuvo, visi sėdėjom ant grindų. Žmonių buvo labai daug, visi susispaudėm, susiglaudėm dėl vietos stokos, o ir dėl šilumos. Naktį visi miegojom, o dienomis visi bendrakeleiviai šnekučiavosi, dažniausiai išpasakodavo savo gyvenimus. Negalėjau atsistebėti, kokie tie rusai pasakotojai! Ir kokių tik istorijų mes nepri-siklausėm! Garsiai, sklandžiai, neslėpdami intymiausių dalykų, jie dalijosi savo išgyvenimais, bėdomis ir visi vieni kitus užjausdavo, kartu padejuodavo, paverkdavo, kartais pasidžiaugdavo.

Barnaule mums pasisekė. Gavom ne tik cukraus ir sviesto, bet ir šiek tiek miltų bei sausainių vietoj neiš-pirkto duonos. Buvom labai patenkintos.

Grįžti buvo kiek laisviau, bet vis vien naktį sugulę visi susiglaudėm kaip paršiukai tvarte ir taip šildėmės.

Dar noriu aprašyti vieną epizodą. Kažkokioje stotelėje, kur turėjome persėsti, belaukdamos išgirdom vieną šeimą šnekant lietuviškai. Tai buvo vyras, žmona ir mažas berniukas. Pasirodo, jie savo noru paliko Lietuvą, nes bėgo nuo priešų – vokiečių. O tarybinė tvarka jiems patinkanti. Po kelerių metų sutikau tą šeimą Užpoliarėje. Jie buvo apiplyšę, išvargę. Pasirodo, kai jie norėjo kur nors Rusijoje apsigyventi, juos areštavo, nuvežė į Šiaurę

⁵ Tai buvo Antano Krikštonio šeima. Dalia Grinkevičiūtė knygoje „Lietuviai prie Laptevų jūros“ vadina jį Krikštaniu. Jis mirė Trofimovske 1943 metais, žmona ir sūnus grįžo į Lietuvą.

ir priskyrė prie tremtinių⁵.

Atvežtų produktų užteko neilgam, parduotuvės mūsų gyvenvietėje, o ir iš viso tame krašte, nebuvo, reikėjo galvoti, kaip prasimaitinti. Paklausinėjusi sužinojau, kad už penkių kilometrų yra gyvenvietė, o, rodos, už dvylikos kilometrų – kolchozo centras, tad nutariau eiti ten ieškoti maisto. Nusipirkau maišą ir iš jo pasidariau kuprinę, vadinamąją „kotomką“. Prie maišo kampų pririšau virvagalius, laisvais galais galėjau užrišti prikraitą maišą, o į susidariusias kilpas įkišti rankas. Įsidėjau vaikų naktinius marškinėlius, porą rankšluostukų, gabalą ūkinio muilo. Apsivilkau megztuką, ant viršaus vyro švarką, tuos didžiulius veltinius ir išėjau. Mūsų gyvenvietė stovėjo vidury tankaus seno miško, jis tęsėsi į visas puses daug kilometrų, bet aš kažkaip nebijojau ir lengvai radau artimesnę gyvenvietę, mažytį kolchozninkų kaimelį. Ten gyveno vien moterys, vyrai buvo paimti į kariuomenę.

Pamačiusios tokią keistą atvykėlę, jos subėgo, ėmė klausinėti, kas tokia, iš kur, nusivedė į namus. Mano prekes greit išgraibstė, visoms net neužteko, žadėjau atnešti dar. Sutarėm, kad už jas gausiu pieno, bulvių, turnepsų, kartais vieną kitą kiaušinį.

Jos man, pirmą kartą sutiktai, susirinkusios ėmė pasakoti apie savo gyvenimus, guostis. Vyrai kare, nieko apie juos nežino. Likę tik vos bekrutą seniai. Arklių taip pat nelikę, jos pačios labai primitiviai dirbančios žemę ir visą derlių atiduodančios valdžiai – juk karas. Bulvių beveik neturi, krosnyse troškina turnepsus, kartais burokus, visa laimė, jei sugeba išlaikyti karvę. Šiaip trobelėse švaru, nedažytos grindys peiliu išgrandytos iki baltumo, krosnys išbaltintos. Bet graudu buvo žiūrėti į tas nelaimingas moteris, jos visos skundėsi, dejavo, verkė. Sutarėm, kad produktų ateidinėsiu kas antrą dieną.

Ėmė spausti šaltis, bet vėjo nejautėm. Gal jis mūsų nesiekė, nes aplink medžiai milžinai.

Barake šalta. Malkų yra, kūrenk, kiek nori, bet labai sunku jas paruošti. Vyras priskaldydavo savo šeimoms, mes turėjome manytis pačios. Elena buvo aukšta, stipri ir iš pradžių mūsų šeimą aprūpindavo, bet ji iš darbo grįždavo labai pavargusi. Supratau, kad ir man reikia ruošti malkas. O trinkos didžiulės, kiek reikia jėgos suskaldyti tokį galiūną. Būdavo, kurtu kurtu kirviu tokį milžinišką rąstigalį, kol atskelciu vos kelias pliauskas. Sukaistu, suprakaituoju, o juk šalta – ir peršalau. Tie mano plaučiai silpni, temperatūra tuoj pakilo iki 39°C ir teko atsigulti.

Niekad nepamiršiu, kaip Elena mane slaugė. Dar Bar-naule supratusi, kad gydytojo pagalbos ištikus bėdai nėra ko tikėtis, prisipirkau kokių tik gaudama vaistų: aspirino, garstyčių trauklapių, ramunėlių bei kitko, ką radau. Tai ta vargšė Elena ruošė malkas, dieną naktį kūreno krosnį, kad būtų bent kiek šilčiau ir dėjo man tuos trauklapius, girdė arbatomis, visą laiką budėjo. O aš tai kliedėjau, tai atgavusi sąmonę meldžiau Aukščiausiąjį, kad mano brangių vaikučių nepaliktų našlaičių.

Ir su Dievo pagalba aš nugalėjau ligą. Už tai esu dėkinga Elenai, taip man pasiaukojusiai.

Prasidėjo tikra žiema, privertė daug sniego. Vis eidavau parsinešti produktų, sunku buvo su našta bristi per sniegą. Sustodavau pailsėti. Ir vis galvojau apie savo mylimus Tėvelius, sesutes, broliuką, prašiau Aukščiausiojo juos globoti. O mano mylimas vyras vis stovėjo man akyse, jo aš be galo ilgėjausi. Ir vis meldžiausi. O parėjusi rasdavau manęs belaukiantį mano mylimą trejetuką. Rytelė buvo mano didelė padėjėja. Išeidama jai globoti palikdavau jaunesnius. Ji išvirdavo jiems, na, ir man su Elena, kokio viralo. Taip ir slinko dienos.

Vyro laiškai

Rudenį Barnaule buvau gavusi vieną vyro laiškelių, bet naujo mūsų adreso jis neturėjo, gal ir jį kur perkėlė. Rašiau į visus lagerius, kurių adresus galėjau gauti, ir pagaliau balandžio dvidešimt antrą dieną gavau jo atviruką. Kokia laimė! Rašo, kad tik dabar gavo mano laiškus, siųstus jam per lagerio viršininką dar sausio mėnesį, ir praneša savo adresą: Krasnojarsko kraštas, geležinkelio stotis, Rešiotai, lageris 7. Vėliau sužinojome, kad ten buvo silpniausieji, pasmerktieji mirčiai. Rašo, kad dirba instrumentinėse dirbtuvėse, prašo rašyti ir, jei galiu, atsiųsti siuntinį.

Taip prasidėjo iki vasaros trukęs susirašinėjimas. Rašydavome vienas kitam kas trečią – ketvirtą dieną trumpus laiškelius rusiškai, bijojom, kad vėl nepasimestumėm. O ir parašyti tiesos negalėjom dėl cenzūros, rašiau, kad

Vienas pirmųjų vyro laiškų.

Tai, ką sužinojom, mus pritrenkė. Ten viršininkas buvo labai žiaurus. Visas motinas, neatsižvelgdamas į vaikų amžių, išvarė į miško darbus. Ir penki vaikučiai, palikti be priežiūros, šaltuose barakuose susirgo ir numirė. Be to, žuvo vienas jaunuolis, vertęs medžius. Be galo užjautėm tuos žmones. O aš džiaugiausi, kad nepaklausiau Elenos ir nepasilikau čia.

Kelionė į tolimą kolchozą

Prisimenu dar vieną kelionę.

Mes gyvenome miškingoje Altajaus krašto zonoje, čia mažai buvo užsiiminėjama žemdirbyste. Į rytus buvo stepių zona, dar toliau – kalnai. Tose stepėse buvo auginami javai, girdėjom, kad kolchozai ten daug turtingesni. Nutariau pabandyti nuvykti ten, nes aplinkiniai žmonės mažai ką begalėjo mums duoti už mūsų daiktus. Niekas nenorėjo vykti su manim, nes kelionė buvo tolima, reikėjo važiuoti geležinkeliu gana toli į nežinomą kraštą, bet pagaliau prisikalbinau mokytoją iš Panevėžio Antaniną Bilevičienę. Mažai kas užsiliko atmintyje iš tos kelionės, įsiminė tik grįžimas.

Ilgai vaikščiojom tame kaime iš trobos į trobą, kol pagaliau man pasisėkė iškeisti demisezoninį palatą į gerą pusmaišį miltų, o ponia Bilevičienė nieko neiškeitė. Tačiau susitarėm, kad ji padės man tuos miltus parsigabenti ir mes juos pasidalysim. Nors sniego jau nebuvo, įsigijome rogutes ir ryžomės jomis vežti tą pusmaišį keliuku. Vis lengviau nei nešti. Išeidamos iš to kolchozo prieš kelionę užsukom į vieną trobelę pailsėti. Šeiminkė pavaišino mus šutintais grūdais, tačiau eiti nepatarė, esą jaučia, kad

artėja „buranas“. Tai toks viesulas, kuris verčia iš kojų, pasidaro tamsu, nes vėjas neša smėlį, žemę, užlipdo akis, žmogus pameta orientaciją, gali paklysti. Buranas gali tęstis net kelias paras. Tačiau mes, su tuo niekad nesusidūrusios, nepabūgom ir išėjom. Reikėjo spėti į traukinį, grįžti pas vaikučius. Ir visi sutikti žmonės mus gąsdino tuo buranu, patarė grįžti, bet mes neklausėm.

Buranas tikrai prasidėjo. Laimei, šiose vietose jis nebuvo labai stiprus ir mudvi kaip per miglą galėjom įžiūrėti stepių keliuką. Ėjom melsdamosi, pavedusios save Dievo valiai. Tik sunku buvo eiti pučiant tokiam stipriam vėjui, o ir roges vilkti labai sunku. Kai po kelių valandų pamatėm geležinkelio stotelę, mudvi buvom taip pavargusios, kad vos judėjom. O dar turėjom įveikti nedidelę įkalnę, tad timpčiojom, timpčiojom virves, o rogutės nejudėjo nė iš vietos. Iš tolo mus pastebėjęs rusų kareivėlis priėjo, paėmė iš mūsų virves ir lengvai su šypsena užtraukė tą mūsų turtą į kalniuką, dar galelį pavežė. Buvom jam be galo dėkingos.

Nusipirkom bilietus ir laimingos, kad ir labai nusiplūkusios, grįžom namo. Miltus pasidalijome ir jie gelbėjo mus nuo bado pirmąją baisią žiemą Arktyje.

Ir tik vėliau sužinojome, kokios nelaimės mes išvengėme. Ten, kur tas buranas įsisiautėjo, žuvo nemažai žmonių, viena jų – Julijos Motiekienės motina. Vargšė Julija per vienus metus prarado sūnelį ir motiną ir liko visai viena.

Mūsų moterys nutarė įsigyti sėklų ir išsiauginti daržovių. Elena tuo nesidomėjo, tai aš pasiskolinau kastuvą ir drauge su vaikais pradėjau plėsti velėną, ruošti žemę. Išsikeičiau bulvių, neatmenu, kur įsigijau morkų, burokėlių, svogūnų sėklų ir viską pasodinom, pasėjom. Smagu buvo žiūrėti, kai daržovės pradėjo dygti. Su vaikučiais

vis bėgdavom ir bėgdavom pasižiūrėti savo darbo vaisių. Nenujautėm, kad pasinaudoti jais neteks.

Apsilankymas Južakove

Mintimis vis grįždavau prie vyro. Buvo taip liūdna, kad mažai galėjau jam padėti, širdį maudė ilgesys. Taip norėjau sutikti ką nors iš artimųjų, pasikalbėti, pasiguosti. Žinojau, kad Juozo dukterėčia Jarytė, ištekėjusi už Vytauto Pliuskevičiaus, su metiniu sūneliu Algučiu ir pas ją viešėjusia motina Juozo seserim Ance gyvena Troicko rajono Južakovo gyvenvietėje. Jos vyras lageryje, o ji dirba medicinos punkte. Nuotolis iki jų toks, kad per dieną, einant tiesiausiais keliais per miškus, galima nueiti. Aš pasiryžau jas aplankyti.

Moterys mane atkalbinėjo, eiti vienai per taigą nežinant kelio tikrai rizikinga, galima paklysti. Tačiau aš buvau apsisprendusi. Persižegnojau, pavedžiau save ir savo mylimus vaikučius Dievo valiai ir išėjau. Ėjau basa, žmonių nesutikau, pačiai teko rinktis, kuriuo keliuku eiti, bet orientavausi pagal saulę ir nepaklydau. Pakeliui priėjau nepažįstamą kolchozą ir sužinojusi, kad čia gyvena lietuvaitė medicinos sesuo Marija Baranauskienė, užėjau pas ją pailsėti. Tai labai maloni moteris, mes susipažinome, išsipasakojom, padėjavom, ji man paaiškino, kaip toliau eiti, palydėjo, ir atsigavusi tęsiau kelionę.

Vakare pasiekiau Južakovą. Pasirodo, Jarytė išvežė besilaukiančią antro vaikelio, o ji pagimdė dvynukus, Daliuką ir Rimutį. Jie buvo neseniai gimę, visai maži. Jarytė dirbo medicinos seserim, bet uždirbdavo mažai ir jie labai skurdo. Man buvo be galo gaila tos gausios bejėgės

badaujančios šeimos, tų mažutėlių vaikelių. Susitikusios verkėm apsikabinusios apgailėdamos savo sunkią dalią. Buvau atsinešusi šiek tiek maisto, tai pasidalijau su jais, nes jie nieko neturėjo.

Gandai sklinda greitai, ir sužinojusi, kad yra viešnia, pasimatyti atėjo už septynių kilometrų gyvenanti mano dėdienė Teofilė Mikutavičienė kartu su mano sena pažįstama panevėžiete Valerija Rozmaniene. Tai buvo man labai maloni staigmena. Bet pasidžiaugti neturėjom kuo. Jų vyrai irgi buvo atskirti, dėdė Aleksandras jau buvo miręs. Dėdienė gyveno su sūnum Aleksandru ir nerimavo dėl Lietuvoje likusios dukrėlės Irutės, apie kurią nieko nežinojo.

Apsinakvojau pas giminaites, bet man dar miegant iš darbo susijaudinusi parbėgo Jarytė pasakyti, kad daugeliui tremtinių šeimų liepta ruoštis į kelionę, o kur – nesako. Be galo sunerimau. Juk mano vaikai palikti vieni, o tikriausiai ir iš mūsų gyvenvietės išveža. Nieko nelaukdama atsisveikinau su Jaryte, išbučiavau mažylius ir Ancytės lydima leidausi namo. Prie miško išsiskirdamos apsikabinome, ir tiek verkėm, tiek dejavom, atrodė, širdis plyš iš skausmo. Ancė prisiminė, kaip globojo savo šešeriais metais jaunesnį broliuką Juozuką, kaip jį mylėjo, o dabar, kai jis šaukiasi pagalbos, negali jam nei kąsnelio pasiųsti. O ir dėl savo šeimos nerimavo, ar liko Lietuvoje, ar išvežta, nieko apie ją nežinojo. Ir taip mes raudojom apsikabinusios, kad esame tokios bejėgės, alkanos ir tokioj nežinioj.

Ilgai dar skambėjo man ausyse Ancės verksmas, skundai, aimanos, bet rūpestis dėl ateities užgožė susitikimo su giminaitėm įspūdžius. Kaip tie mano vaikučiai, Rytelė, Algutis, Almutė? Kad tik jų neišvežtų... Širdį tiesiog plėšo nerimas ir skausmas. Nepajutau, kaip kojas išbėrė

vandeningos pūslės, jos pratrūkdavo, pasirodė kraujas. Ir tas fizinis skausmas kiek užgožė sielos kančias. Ir aš skubu, skubu iš visų jėgų. Laimei, sutikau kolchozninką su vežimu, jis mane kiek pavežė, tada pailsėti užėjau pas Baranauskienę, ji mane pamaitino, kiek nuramino, geru žodžiu palydėjo. Ir vėl skubu. Jau vietos pažįstamos. Užsukau pas moterėles, savo pirkėjas. Jos, širdelės, žinojo, kad lietuvius išveža, ir laukė manęs pasiruošusios. Kas prekę gražino, kas neišmokėtus produktus atidavė. Tas jų sąžiningumas ir rūpestingumas labai mane sujaudino ir sušildė. Labai jos manęs gailėjo, atsisveikino linkėdamos gero.

Ir štai jau matosi mūsų gyvenvietė. Tik meldžiu Dievo, kad rasčiau neišvežtus vaikučius. Jau barakas arti, bet jis tuščias... Išvežė, visus išvežė, kartu ir mano vaikučius. Ir stoviu aš čia viena... tuščioje gyvenvietėje... ir nežinau, ko griebtis.

Pagaliau iš kontoros man atnešė Rytelės rašytą raštelį: „Mamyte, penktadienio vakare mums liepė susiruošti, o šeštadienį išveža. Mes išvažiuojam su tetulyte“ (taip vadinom Elena). Ir daugiau nieko, jokių paaiškinimų. Supratau, kad darė, ką patarė Elena. O ši nesusiprato man palikti nei pinigų, nei jokio maisto ar daiktų.

Vėliau supratau ir Elenos padėtį. Juk ji nežinojo, ar aš grįšiu, gal mane išvežė su anais tremtiniais, ir mes nebesusitiksime. Prisiimti atsakomybę už mano vaikus ji nenorėjo, o ir vargu ar būtų sugebėjusi juos gyvus išlaikyti. Be to, nesusiprato mane nuolat kankinusio vidinio nerimo ir sieloj smerkė už lengvabūdiškumą, kad palikau vaikus. Tad paliko Rytelei rinktis – ar pasilikti vieniems laukti mamos, ar važiuoti su visais. Vargšė mergaitė pabijojo likti.

Jaučiau, kad visus tremtinius iš aplinkinių gyvenviečių

suveš į Ozero Petrovską ir ten formuos ešeloną, tad dar tikėjau si rasti saviškius. Nebuvo toli, tik aš labai išvargusi. Tuoj leidausi į tą stotelę, skubėdama iš visų jėgų. Mane kankino nerimas ir liūdnos mintys, kojos kraujavo (neturėjau kuo sutvarstyti) ir skaudėjo, puolė uodai ir musės, o aš tik ėjau ir ėjau, nesustodama pailsėti nei minutės. Ir tik meldžiausi, meldžiausi. Jau išgirdau garvežio švilpuką, supratau manevruojant traukinį. O dar toli. Ir aš skubu, skubu surakinta skausmų, suklumpu, pakylu, bėgu ir... O laimė, jis dar čia, jau matau jį. Pamatau medienai vežti platformas, ant jų sukrauti daiktai ir stovi žmonės. Pamatę mane ėmė man moti, ragino skubėti. O štai ir ta mano mylima „krūvelė“, vaikučiai šaukia: mama, mamyte, greičiau! Ir kai žmonės užtraukė mane ant tos platformos tokią suvargusią, išprakaitavusią, kruviną, pasijutau be galo laiminga, kad esu su mylimais vaikučiais, tarp savųjų.

Kelionė į Šiaurę

Mus nuvežė į Bijską, vieną didesnių Altajaus krašto miestų, ir ten, iškraustę daiktus ant žemės, praleidom kelias dienas. Sužinojusios, kad čia veikia sendaikčių turgus, moterys suskato pardavinėti daiktus. Už vyriškus kostiumus kai kurios gavo visai gerą kainą. Aš pardavinėti negalėjau, nes kojos buvo žaizdotos, o Elena atsiskakė, atseit jai nieko nereikia. Čia vėl pagelbėjo ponė Bilevičienė. Kartu su savo daiktais ji nunešė ir mano vaikų paltuką, už kurį gavo 600 rb. Tai buvo visi pinigai, kuriuos aš įsigijau. O juk turėjau du naujus vyro kostiumus, kuriuos, jaučiau, nebus kur parduoti.

Tada nuvežė mus į Barnaulą ir čia sudarė ilgą išve-

žamų tremtinių ešeloną. Juo porą savaitių vežė mus iki Makarovo, kur įkurdino keistuose žemuose barakuose be narų. Vietinė moteriškė atėjo pažiūrėti, kokius nusikaltėlius čia atvežė, o sužinojusi tikrą padėtį labai mūsų gailėjo. Pamačiusi ant plikų grindų suguldytus mano vaikučius, pakvietė mus į savo kuklų kambarėlį. Elena liko su visa mūsų manta, o mes kelias dienas praleidome palyginti gerai, kaip vėliau supratome, pas vietinio mokytojo žmoną.

Mūsų moterys sužinojo iš vietinių gyventojų, kad Makarovo centre, maždaug už keturių kilometrų, yra paštas, iš kurio galima siųsti siuntinius ir laiškus. Tos, kurios turėjo vyrų adresus, tikrai ką galėdamos jiems išsiuntė. Tačiau aš bijojau vėl palikti vaikus, be to, ir kojos nebuvo sugijusios. Tad toji mus priėmusi rusė pasisiūlė nunešti ir išsiųsti mano vyrui siuntinėlių ir laišką. Niekaados neužmiršiu jos padarytos paslaugos.

Mano vyras tą laiškėlį gavo ir galėjo pradėti ieškoti mūsų Jakutijoje. Vėliau to laiško išverstame voke gavau Juozo paskutinį laišką.

Atplaukus laivams buvom pervežti Angaros upe į Zarską (dabar Bratską), kur po atviru dangum praleidom kelias dienas. Iš čia sunkvežimiais buvome vežami į Ust Kutą. Įsimintina buvo ta kelionė. Sunkvežimiai perpildyti, nes prikrauti daiktų, o ant jų įsitaisę žmonės. Turėjom pervažiuoti iš Angaros į Lenos baseiną, kirsti juos skiriančią kalnagūbrį. Labai duobėtais pavojingais keliais dideliu greičiu važiovome visą parą. Kartais sunkvežimis taip pasvirdavo, kad, atrodė, lėksim nuo skardžio. Bijojom dar ir dėl to, kad matėm, kokie pervargę nemiegoję vairuotojai. Bet po truputį visi buvome pervežti ir avarijos niekas nepatyrė.

Čia ant Lenos kranto porą savaitių laukėm atplau-

kiant laivų, gyvenom palapinėse. Šalia taiga, miškai pilni uogų. Aš bijojau skirtis su vaikais, bet dauguma moterų eidavo uogauti.

Ir įvyko nelaimė. Konstancija Gurskienė su vyriausiąja dukrele Laimute, penkiolikos metų mergaite, netyčia atsiskyrė nuo grupės ir pasiklydo. Kelias paras jų ieškojo mūsų sargybiniai ir kareiviai, bet nerado, o čia atplaukė laivai ir mums liepė į juos kraustytis.

Be mamos pasiliko trylikos metų Valentinas ir dešimtmetė Zinutė. Ji vis bėgo nuo vieno sargybinio prie kito ir bandė aiškinti: „Mama taiga, mama taiga“, bet ką daryti, teko vykti su visais. Vaikus kartu su dar keliomis lietuvių šeimomis apgyvendino Pokrovske ir paskyrė dirbti plytų fabrike.

O Gurskienė su Laimute klaidžiojo taigoje apie savaitę. Ką jos išgyveno, sunku apsaityti. Diena karšta, naktys labai šaltos. Vietos ten kalnuotos, laukinės, nepraeinamos dėl privirtusių medžių, o ir meškų gausu. Pagaliau priėjo upelį ir prisilaikydamos jo išėjo, tiesiog iššliaužė iš paskutinių jėgų į slėnį, kur jas surado jų ieškoję raiteliai. Sutinusios nuo mašalų įkandimų ir bado, sužeistomis kojomis, sudraskytais į skutus rūbais jos buvo nugabentos į ligoninę ir tik po kelių mėnesių atvežtos į Pokrovską.

Bet nelaimės tuo neužsibaigė. Po metų vakare eidama pro kopūstų lauką Gurskienė norėjo pasiskinti lapų, nes šeima badavo. Pasilikusi ant kelio Zinutė išgirdo šūvį ir persigandusi puolė bėgti, kur kojos neša. Kitą dieną vaikai sužinojo, kad motina išvežta į Jakutską, nes jai peršovė koją, o dar po kurio laiko, – kad koja gangrenavo ir motina mirė. Palaidota bendrame kape. Jau Lietuvoje Zina pasakojo, kad tik dabar įsivaizduoja, kokiuose skausmuose mama mirė, juk nebuvo jokių nuskausminamųjų vaistų, iš viso jokių vaistų, o dar kankino mintys,

kad palieka vaikus vienus.

Po trejų metų iš Lietuvos atvažiaavę parvežti į tėvynę be tėvų likusių vaikų Jonas Bulota ir Karolis Gerulaitis parvežė ir tuos tris našlaičius. Bet Laimutė nuo patirtų išgyvenimų iki galo niekad neatsigavo. Nors sukūrė šeimą, gyveno pasiturinčiai, bet sveikata buvo palaužta, ir ji mirė sulaukusi vos penkiasdešimties metų.

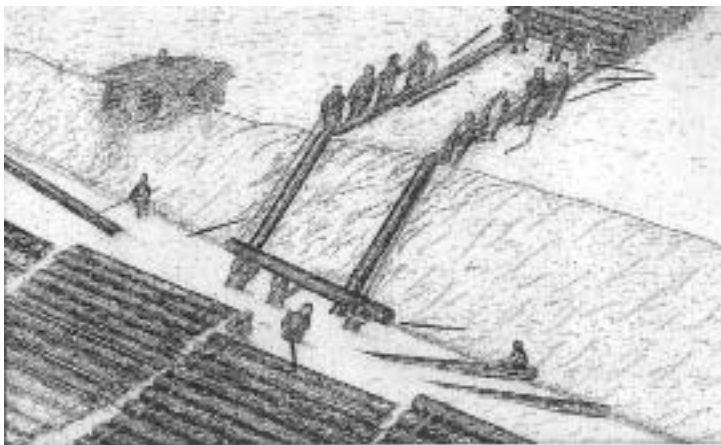
O mus vežė plačia Lenos upe į šiaurę. Buvom sugrūsti į baržą, gulėjom ant grindų. Po jomis teliūškavo dvokiantis vanduo, jį nuolat pumpavo. Susirgo Algutis, temperatūra buvo aukšta. Tuomet mus lydėję enkavedistai pasakė, kad mūsų šeimą išlaipins Jakutske ir vaiką paguldys į ligoninę. Bet nusprendžiau nesiskirti nuo tautiečių, nuo Elenos. Juk nežinojom, kur veža. Jei būčiau žinojusi, kad į Užpoliarę, tikrai būčiau likusi.

Tit Arai. Ant bedugnės krašto

Rugpjūčio pabaigoje, rodos, dvidešimt septintą dieną, anksti rytą priplaukėm Tit Arų salą (jakutiškai – medžių sala, nes tai paskutinė sala, kurioje dar augo karlikiniai maumedėliai). Čia išlaipino apie puspenkto šimto lietuvių.

Ant aukšto kranto kūrėsi to paties pavadinimo gyvenvietė. Jau stovėjo didelis barakas, keli maži mediniai namukai, parduotuvėlė, kontoros namelis. Mums liepė kraustytis į didelę, bet kaip iš lentų sukaltą daržinę – be langų ir be durų.

Čia buvo kelios geležinės statinės, turėjusios atstoti krosnis, ir medinių gultų. Mes neturėjom ko pasikloti, tai išdėliojom daiktus ant lentų ir sugulėm. Kaip ir anksčiau,

Iš Gintauto Martynaičio piešinių apie lietuvius prie Laptevų jūros albumo. Vergiškas darbas.

Elena po savo antklodė priėmė Rytelę. Nors pro durų angą ir plyšius pūtė vėjas, po ilgos ir sunkios kelionės susiglaudę kietai užmigome.

Atsidūrę tokioje baisioje vietoje žmonės tiesiog pasimetė. Kartu buvusios inteligentiškos moterys dvarininkė Gavorskienė ir jos dukra iš viso nesuvokė, kas čia dedasi, jos siūlėsi mano vaikus mokyti prancūzų kalbos ir skambinti pianinu. Vargšės mirė vienos pirmųjų.

Aš irgi pasimečiau...

Jau kitą dieną atėjo mūsų varyti į darbą. Vienus paskyrė žvejoti, kitus – į statybas.

„Žvejams“ buvo duoti tinklai ir laivai. Nei drabužių, nei apavo neskyrė. Šiaurės sąlygom žuvauti niekas nemokėjo. Mažai ką galėjo patarti ir čia kiek anksčiau iš Leningrado srities atvežti suomiai. Žemė stingo, snyguriavo, o moterys, apsiavusios basutėmis, brido į ledinį vandenį, traukė tinklus, rinko iš vandens žuvis. Ir taip visą dieną. Uždarbio beveik jokio, o pasiimti nei vienos žuvelės ne-

Iš Gintauto Martynaičio piešinių apie lietuvius prie Laptevų jūros albumo. Žvejyba vasarą.

valia – grėsė kalėjimas. Eleną paskyrė žvejoti.

Prie statybų irgi sunku. Pirmiausia reikėjo iš baržų iškrauti statybinių medžiagų, skubiai traukti iš pradedančios šalti upės atplukdytus rąstus, o ir namus reikėjo suskubti pasistatyti prieš žiemą. Todėl į darbą išvarė ne tik visas moteris ir paauglius, bet ir vaikus. Jiems buvo liepta rauti tundroje samaną ir nešti į statybą. Tam darbui buvo paskirta ir Rytelė, bet kai ji nuėjo basa ir tokia menkutė, ją pavarė namo.

Aš į darbą atsisakiau eiti, suprasdama, kad dėl savo plaučių neišlaikysiu. Manęs per daug ir nevarė, nes turėjau mažų vaikų. Bet man ir namie nelengva. Vandeni nešiau iš Lenos gal pusę kilometro, sunku buvo su naščiais pakilti į skardį. Kuro neturėjom, rinkau statybose skiedras ar kokius į pakrantę išplautus pagalius, ką nors išvirdavau šeimai. Parduotuvė buvo gana toli, susidarydavo eilės. Mes kaip ir anksčiau buvom Elenos išlaikytiniai ir gaudavom po 300 g duonos. Elena gaudavo

800 g. Jai irgi pirkdavau produktus, dažniausiai už savo pinigų, nors maitinosi ji atskirai. Vėliau, žiemą, ji kas trečią dieną parsinešdavo žuvį, kurią suvalgydavome drauge. Taip pat drauge valgydavome karštą viralą, kurį kasdien išsivirdavome iš miltų, taip sunkiai parsigabentų iš tolimojo kolchozo. Greitai ir mums, tremtiniais, po darbo buvo leista statytis žemines. Šeimos, kuriose buvo vyrų, susidėjusios po kelias, ėmėsi statybų. Moterims tas darbas buvo ne pagal jėgas.

Elena draugavo su Jadvyga Kulniene, ir ši prikalbino savo vyrą Juozą priimti mus į naują namą. Elena buvo stipri moteris ir daug dirbo prie tos žeminės. Prisidėjo čia ir jaunas vyras Algis Gegžna, atvežtas su motina.

Nebeatsimenu, kiek laiko statė tą žeminę, tik nepamiršiu, kokie pasijutome laimingi, kai jau galėjome į ją įsikraustyti. Žeminė buvo įkasta į žemę, iš lauko nusileisdavome laiptukais, lentinės sienos apdėtos velėnomis. Langelyje vietoj stiklo įstatytas ledo gabalas, iš lauko dar apkastas sniegu, kad būtų šilčiau. Žiemą visą žeminę užpustė sniegas ir iš didelio sniego kupsto tik kaminas kyšojo.

Viduje metalinė statinė – krosnelė, kuri, deja, mažai tešildė. Treji narai, stalelis – štai ir visas apstatymas. Labai ankšta. Bet vis tiek jau turėjome žiemai savo pastogę, jautėmės saugesni.

Tit Aruose tokių žeminių tremtiniai pasistatė trisdešimt. Daržinėje likę žmonės vėliau buvo perkelti į bendrą didelį baraką.

Reikėjo griebtis kokio nors darbo. Nei žvejoti, nei dirbti prie statybų neturėjau jėgų. Ir drabužiai labai menki. O pinigai tirpte tirpo. Artėjo tas laikas, kai reikės parduoti sviesto ir cukraus korteles, kad turėčiau už ką pirktis duonos. Kiti jau buvo priversti tai daryti. Mūsų

laukė visiškas badas.

Bandžiau prašyti darbo „rybzavodo“⁶ kontoroje, bet greit supratau, kad tai beprasmiška. Visus reikalus tvarkė baisusis Filonovas, buvęs kriminalistas, sėdėjęs kalėjime, dabar – „rybzavodo“ direktorius, mėgavęsis didžiule savo valdžia. Tai buvo be galo žiaurus žmogus, tiesiog sadistas. Pasislėpęs kur pakrantėje ar už statybų jis patykodavo namo grįžtančius žvejus ir juos kratydavo – ar neneša kur rūbuose paslėptos kokios žuvelės. Jam tai buvo malonumas. Pati mačiau, kaip jis elgėsi su jaunu mokytoju, išvežtu tiesiai iš mokyklos visai be daiktų, Antanu Kudžma. Mokytojas maldavo Filonovą paskirti jam taloną drabužiams nusipirkti. Sakė eisias žvejoti. „Aš nieko neturiu, badauju, bet noriu dirbti, gyventi“, – kalbėjo jis. Filonovas atrėžė: „Nieko neturi, tai mirk! Mes palaidosim!“. Greitai Kudžma mirė. O buvo jis šviesus žmogus, optimistas ir didelis patriotas.

Girdėjau, kad vėliau Filonovas vėl pateko į kalėjimą.

Mėginau įsiprašyti valytoja ar indų plovėja į naują valgyklą, bet supratau, kad be kyšio tokios vietos negausi. Išgirdusi, jog iš Jakutsko atvykęs prokuroras, nutariau kreiptis į jį. Priėmė mane gana draugiškai. Aišku, nuėjau ne tuščiomis, nunešiau vyro naują angliškos medžiagos kostiumą. Patiko. Pareikalavo dar vienos eilutės. Nunešiau ir kitą, paskutinę. Paklausė, ar neturiu portfelio. Turėjau, atidaviau. Pažadėjo įdarbinti ir vyro adresą sužinoti, gal ir siuntinį jam išsiųsti. Bet kitą dieną išgirdau jį išvažiavus. Dar ir dabar man gėda, kad buvau tokia naivi.

⁶ Žodį „rybzavod“ gal reikėtų versti „žuvininkystės įmonė“, bet tas svetimkūnis taip įaugo į mūsų tuometinę kalbą, kad tegul taip ir lieka.

Į Tit Arus žvejoti buvo atvežta kazachų. Tai buvo vieni vyrai – laisvi, ne tremtiniai. Gal su jais buvo sudarytos darbo sutartys, o gal buvo neišbadėję, stiprūs, bet jie gerai uždirbdavo ir gaudavo talonų maistui išsipirkti. Nutariau nueiti pas juos paklausti, gal turės man kokio darbo.

Tad apsiaviau savo pačiūžų auliniiais bateliais, apsivilkau lengvą palatą, užsirišau kažkieno padovanotą pusvilnonę skarelę ir, įsidėjusi į kotomką arbatžolių bei dar kažkokių smulkmenų, išėjau.

Įsikūrę jie buvo nuošaliau nuo gyvenvietės palapinėje.

Priėjau siaurą, bet sraunų upelį, pakraščiuose jau pradėdantį šalti, o toliau, gal už kelių šimtų metrų, pamačiau didelę palapinę. Taigi perbridau tą ledinį vandenį. Kojos pradėjo stingti, jų nebejutau, bet automatiškaiėjau palapinės link. Ir staiga sustojau, mane apėmė baimė. Juk ten vieni vyrai, kažkokie nežinomi kazachai, kaip jie reaguos mane pamatę. Bet persižegnojau ir įėjau į vidų.

Ten buvo šviesu, šilta ir pilna primityvių vyrų. Drąsa mane apleido ir, pasakiusi „labas vakaras“, stoviu prie durų. Jie nustebę žiūrėjo į mane, paskui, pamatę mano apledėjusius batukus, privedė prie skardinio pečiuko, pasodino ir, matydami, kad sugrubusiom rankom nesusgebu nusiauti batų, patys juos nuavė, padžiovė ir pasiūlė išdžiovinti kojines. Jie sustojo apie mane ratu ir, kai aš kiek atšilau, laužyta rusų kalba ėmė klausinėti manęs, kas aš tokia ir ko atėjau. Sužinoję, kad esu daug vargo patyrusi mokytoja, gailėjo manęs, užjautė. Tie geri vyrai ėmė siūlyti man keptos žuvies, baltos duonos, sviesto, arbatos su cukrum. Gėdinausi daug valgyti, bet valgiau, nes buvau labai alkana.

Mano pasiūlyti daiktai jiems nebuvo reikalingi. Bet keli paprašė išskalbti jiems marškinius, o vienas – net

pasiūti iš jo medžiagos. Žuvies man prikrovė į kotomką tiek, kiek tik galėjau panešti, tik patarė nepatekti Filonovui į rankas ir išleido linkėdami sėkmės.

Pavaišinta, apdovanota, sušilusi laiminga nešiau savo sunkų maišą – maistą vaikučiams. Buvo tamsu, bet dar matyti. Ir netoli gyvenvietės iš tolo pamačiau Filonovo siluetą. Tuoju pasukau tolyn nuo kranto, kur salos pakraščiu driekėsi kalvelės, ir ten už jų pasislėpiau. Bet Filonovas mane pamatė ir ėmė eiti į mano pusę. Laviruodama tarp kalvų ir iš visų jėgų skubėdama išėjau į gyvenvietę. Be galo išvargusi, bet laiminga, kad ištrūkau iš to sužvėrėjusio žmogaus akiračio, įsmukau į žeminę.

Siūti nemokėjau, bet marškinius sukirpo geroji Stasė Grybaitė ir rankomis pasiuvau, tiesa, išėjo nedailiai. Pasiskolinusi iš kaimynės dubenį, išskalbiau marškinius, muilo turėjau.

Gėda rašyti, bet grąžinusi skalbinius, daugiau darbo nebegavau. Sužinojusi mano uždarbio šaltinį mane aplenkė kita, dubens savininkė. Ji turėjo gerai uždirbanti vyrą ir tik vieną vaiką. Buvo labai skaudu.

Kartą, visai netekusi vilties, išėjau, kur akys veda, kur kojos neša. Atsidūriau toli už kaimelio, tundroje. Puoliau ant kelių, įsikniaubiau į drėgnas samanas ir gal pirmą sykį gyvenime taip karštai meldžiausi: „Viešpatie Amžinasis! Tu matai mano kančias ir skausmą. Iš niekur nesulaukiu pagalbos, tik Tu gali padėti. Neleisk žūti nekaltiems mažyliams, gelbėk vaikus, gelbėk vaikus, gelbėk mažus nekaltus vaikus...“.

Išsiverkusi atsistojau ir ėjau toliau, kol priėjau jakuto jurta. Joje senukas ant skardinės krosnelės kepė žuvį, o asloje ropinėjo pusplikis vaikas. Susišnekėti negalėjome, nes senukas kalbėjo tik jakutiškai. Tačiau, matyt, supratęs mano neviltį, pavaišino mane žuvimi. „Balyk bar chleb

soch“ (žuvies yra, duonos nėra), – sakė jis ir taip nuoširdžiai mane vaišino, kad aš suvalgiau jos daug. Galvojau, mano duonos dalis liks vaikučiams.

Sustiprinta maldos ir pavalgiusi kiek nurimau.

Grįžusi į žeminę, sutikau išeinančią iš jos jauną rusaitę. Ji man pasakė užrašiusi mano dukrele į mokyklą. Taip sužinojau, jog kuriasi mokykla. Ar reikalingas matematika, ji nežinanti, bet girdėjusi, kad tremtiniai į darbą nepriimami. Tačiau dėl visa ko patarė pasiteirauti pačiai: „Dvidešimtbutis barakas, šeštas kambarys, direktorius Viktoras Semionovičius Aliochinas.“

Vieną kartą einu pro tą baraką, kitą, bet vis nedrįstu užėti. Nors veidrodį seniai beturėjau, jaučiu, kaip nepatraukliai atrodo: suvargusi, sunešiotais drabužiais, kelis mėnesius nesimaudžiusi. Tačiau, kad kur būčiau, vis skamba žodžiai: „Dvidešimtbutis barakas, šeštas kambarys“.

Įsižiebia viltis

Pagaliau ryžtuosi ir užėinu. Kambarys nemažas, stovi kelios lovos, dega didelė žibalinė lempa su gaubtu. Ir taip čia erdvu, šviesu, pasijutau lyg kitame pasaulyje. Direktorius man pasirodė esąs eilinis žmogelis, sachaliaras.⁷ Jis pasakė, kad mokytojų jis turįs, o tremtinių jam iš viso neleista priimti. Prašiau, kad priimtų mane valytoja, bet jau turėjo priėmęs. Ką gi. Ir taip man nesinori išeiti iš to šviesaus kambario, bet atsisveikinusi pamažu einu prie durų. Ir jau buvau jas pravėrusi, kai jis mane sustabdė ir paklausė, ką aš dėsčiusi. Sužinojęs, kad matematiką,

⁷ Sachaliarais vadinami mišraus jakutų ir rusų kraujo žmonės.

paprašė sugrįžti, smulkiai išklausinėjo ir pasakė, kad pasitars su rajono švietimo skyriaus darbuotoju. Liepė ateiti rytoj. Įsiziėbė viltis.

Grįžusi suklupdžiau vaikučius ir visi meldėmės, kad Dievas padėtų gauti darbą. Ir visą laiką mintyse meldžiausi ir meldžiausi.

Rytojaus dieną, kuo švariau nusipraususi ir geriau apsirengusi, nuėjau pas direktorių, šis mane nuvedė į kitą namelį pas rajono švietimo skyriaus darbuotoją, iš Kiusiuro⁸ atvykusį Ivaną Ivanovičių Baraškovą. Tai buvo inteligentiškas jakutas, vėliau suvaidinęs mano gyvenime svarbų vaidmenį. Jis pasiteiravo, ką aš dėsčiusi, ar turiu diplomą. Sužinojęs, kad diplomą atimtas, apgailestavo, nes be jokio įrodymo į darbą priimti negalėsiąs. Patarė ieškoti nors kokio dokumento. Žeminėje, viską perkračiusi, radau profsajungos bilietą, kurį pildydama dar Panevėžio mokykloje užrašiau „Matematikos mokytoja“, nors tereikėjo rašyti tik „Mokytoja“. Tas vienas papildomas žodis išgelbėjo mano ir vaikų gyvybes. Baraškovas jau galėjo kreiptis į Filonovą, prašydamas sutikimo leisti man mokytojauti.

Po kelių dienų vėl buvau pakviesta pas Baraškovą. Jis pasakė, kad esu paskirta mokytoja, bet tik su minimaliu pradžios mokyklos mokytojo atlyginimu, nes neįrodžiau, kad baigusi aukštąjį mokslą. Tai buvo bene 400 rb. Bet po šių gerų žinių Baraškovas pasakė, kad po manęs buvo atėję du lietuviai vyrai su diplomais siūlyti savo paslaugų. Jiems jis atsakęs. Sužinojau, ir kas jie tokie. Buvo skaudu, kad sveiki ir stiprūs vyrai bandė apeiti mane, juo labiau

⁸ Rajono centru buvo laikomas Bulūnas, gal tai senesnė gyvenvietė, tačiau kitoje upės pusėje buvo pastatytas Kiusiuras, kur įsikūrė visos administracinės rajono įstaigos.

kad vienas iš jų sužinojo apie vietą tikrai iš manęs.

Dabar kasdien eidavau pas Baraškovą, gavusi vado-
vėlius, sudarinėjau dėstymo programas ir rašiau planus.
Turėjau dėstyti vyresnėse klasėse ne tik matematiką, bet
taip pat ir fiziką, chemiją, braižybą, kurių niekad nebuvau
dėščiusi. Be to, rusų kalbą buvau pramokusi tik skaityda-
ma klasikų kūrybą, tad jaučiau, kad dirbti man bus labai
sunku, ir jaudinausi. Baraškovas stengėsi mane padrąsin-
ti. Tai buvo šviesus žmogus, Leningrade baigęs Istorijos
fakultetą, rodos, drauge su profesoriumi Okladnikovu
tyrinėjęs užrašus ant uolų Lenos pakrantėse. Žinoda-
mas, kad aš vis alkana, kasdien po du kartus kviesdavo
pavalgyti. O valgyti, kaip ir visa salos valdžia, jis turėjo
ko. Per Tikso uostą į Sąjungos gilumą buvo siunčiami
aukščiausios kokybės produktai iš Amerikos: sviestas,
taukai, mėsos, pieno, vaisių konservai, pieno ir kiaušinių
milteliai, džiovinti vaisiai ir daržovės, vitaminingi eks-
traktai. Lyg daugiaaukščiai namai stūksojo stirtos miltų
ir kruopų maišų, apdengtos brezentu ir saugomos gin-
kluotų sargybinių. Badavome tik mes, tremtiniai. Todėl
valgiau nesivaržydama.

Baraškovas pamažu išklausinėjo apie mano gyvenimą
Lietuvoje, Ivanas Ivanovičius net buvo atėjęs į tą mūsų
varganą žeminę susipažinti su mano vaikučiais, kuriuos
rado sėdinčius patale, nes neturėjo rūbų. Jie nei žodžio
nemokėjo rusiškai, tai tik šypsojosi. Ir mano vaikučiai jam
patiko. Vėliau kažkokia proga jis su apgailestavimu pasa-
kė: „Kaip gaila man visų tų tremtinių, ypač jų vaikučių.
Jie negauna jokių vitaminų, nusiaubs juos skorbutas“.

Ir dar Ivanas Ivanovičius ėmėsi sunkios misijos – išrū-
pinti talonus apavui man ir dar vienai mokytojai. Užtruko
savaite, kol gavo tuos talonus, ne kartą ėjo pas Filonovą.
Įteikdamas man, pasakė: Olga Antonovna, savo tėvynėje

jūs apavą turbūt greičiau iš Berlyno išrašytumėt. Gavau teisę nusipirkti kailines kojines, vadinamas kenčiais, ir minkštą kailinį apavą ant viršaus, kamazus.

Išvažiudamas Ivanas Ivanovičius paprašė direktoriaus užleisti man savo kambarį barake, kai jis kelsis į jo šeimai statomą atskirą namelį, prašė mane globoti. Man paaiškino, kad man kaip mokytojai „rybzavodas“ privalo kas mėnesį skirti du kubinius metrus malkų. Ir atsisveikindamas pasakė, jei kas mane skriaustų, galiu parašyti jam į švietimo skyrių Bulūne. „Kas mane galėtų skriausti?“ – tada pagalvojau.

Buvau laiminga, kad tame plačiame Sibire atsirado žmogus, kuriam rūpėjo mano šeimos likimas. Jau turėjau pinigų išpirkti maisto produktams, laukė darbas. Ir aš lengviau atsidusau.

Tiesa, direktorius savo kambarį atidavė kitai mokytojai, mes likom žeminėje. „Rybzavodas“ malkų duoti atsisakė. Kai nuėjau jį prašyti, Filonovas tik pažiūrėjo į mane savo veriančiu žvilgsniu ir parodė įsikinkiusias į roges vežančias malkas lietuvaiteis. „Matai, kaip dirba tavo tautietės, – pasakė jis, – įsikinkyk ir parsivežk.“ Pasijutau be galo pažeminta. Tą pokalbį girdėjęs direktorius vėliau man pasiūlė, kad susirasčiau žmogų, kuris man tų malkų parūpintų, mokykla užmokėsianti. Aš susitariau su Matu Kasperavičium, jis sutiko ir buvo labai patenkintas gaudamas papildomai keturiasdešimt rublių. Tai vertinta kaip geras atlygis. Atvežtus maumedėlius turėjau pati sukapotį, sudėlioti.

Ir vis tiek jaučiausi jau turinti pagrindą po kojomis, Dievas išklausė mano maldų.

O žiema jau spaudė. Pirmas snaigės mes pamatėm dar gyvendami daržinėje, dabar sniegas dengė viską. Upė užšalo. Dienos visai sutrumpėjo. Žinojom, kad Už-

poliarėj viduržiemį kurį laiką saulės visai nematysim – bus poliarinė naktis. Užtat vis dažniau matydavome nuostabią Šiaurės pašvaistę. Tik ji mūsų nedomino. Padėtis vis blogėjo.

Tremtiniai buvo apgyvendinti pastatytuose dideliuose barakuose. Turėdama laiko ten užeidavau. Dvi eilės dviaukščių narų. Ant jų patalas, po jais daiktai. Kelios metalinės statinės vietoj krosnių. Tarp narų siauras praėjimas. Sienos iš lentų, žemės ir samanų, kiaurai peršalusios, ant jų ledas ir šerkšnas, pakūrus krosnis sienomis teka vanduo. Malkų nėra. Šalta, tamsu. Žmonės pasišviečia balanomis, kur ne kur spingsi lempelės – siūlas, pamerktas į žibalą ar žuvies taukus.

Vaikučiai įsikūrę viršutiniuose naruose, žiūri į mane

Ištremti į negyvenamas Lenos ir Janos upių pakrantes prie Laptevų jūros lietuviai pastatė Tit Arų, Trofimovsko, Bykovo, Muostacho, Kazačės, Krestų ir kitas gyvenvietes. Po kelerių metų jos tapo tikrais kapinynais. Bykovmysas, 1957 (Juozo Eidukaičio archyvas).

alkanomis prašančiomis akutėmis, o ką aš jiems galiu duoti, pati turiu tris burnas. Ir taip spaudžia širdį, tokia neviltis, kad išėjusi lauk tiesiog staugiu iš skausmo ir skubu į savo žeminę, kur sąlygos palyginti su šiomis tiesiog karališkos.

Žmonės pradėjo mirti. Lavonai sukrauti krūvomis gulėjo sušalę ir užpustyti sniego, laukė pavasario, kai bus palaidoti. Žmonės vos pavilkdami kojas praeidavo abejingai. Mirtis buvo tapusi kasdienybe. Aš užrašinėčiau mirusiųjų pavardes, buvo per šimtą, bet vėliau pati taip nusilpau, kad nebeturėjau jėgų ir mečiau. Visai neatsimenu, kada ir nuo ko mirė mūsų žeminėje gyvenusi Vanda Gegžnienė.

Ir vėl mokytojauju

Ir štai jau baigta statyti mokykla. Tai didelis namas be stogo. Vienas kambarėlis skirtas mokyklos sargei. Jį užėmė tremtinė suomė Kekonen ir jos devyniolikmetė duktė, paskirta mokyti antrąją klasę, kurią turėjo lankyti ir mano Rytelė. Vienas mažas kambarėlis buvo skirtas žibalinėms lempoms laikyti. Ten tvarkėsi tremtinė iš Panevėžio Stefanija Valentienė. Ji buvo svarbus asmuo: valė ir išnešiojo po klasės lempas, dalijo žibalą mokytojams, vėliau – maistą mokiniams. Mat po kurio laiko pradėta duoti mokiniams priešpiečius – po riekutę duonos su 10 g sviesto ar šaukšteliu cukraus. Klasės tamsios, vietoj langų – ledo luitai, sienos apšerkšnijusios iš vidaus. Iš neobliuotų lentų sukalti stalai ir suolai.

Mokykla septynmetė, jos darbui vadovavo, kaip minėjau, Aliochinas. Mokytojų kolektyvą sudarė trys rusaitės,

vienas rusas, vienas jakutas, trys tremtinės suomės ir dvi tremtinės lietuvės. Be manęs, vokiečių kalbą dėstė Danutė Jurgelytė. Mokinių rusų buvo nedaug. Jie buvo šiltai aprengti, sotūs, pasitikintys savimi. Man, tremtinei, jie pakludavo ne iš karto, reikėjo pastangų juos sutramdyti. Buvo ir jakutų, bet didžiąją mokinių dalį sudarė tremtiniai, lietuviai ir suomia. Tai buvo maži vaikai, nes paugliai dirbo. Dauguma jų buvo alkani, apskurę, aprūkę nuo tų spingsulių, iš pradžių atrodė viskam abejingi. Bet vėliau pamatę, kad gali čia pabūti pusę dienos geresnėmis sąlygomis, o dar ir gauti riekelę duonos, susidomėjo ir ėmė stengtis – ir, kaip visada ir visur, galiausiai lietuviai tapo geriausiais mokiniais. Ypač gabus buvo iš pažiūros nevykęs Mindaugas Bilevičius. Kito tokio per visą savo praktiką gal ir neturėjau.

Mokyti reikėjo, aišku, rusiškai, ir lietuviškai blogai suprato. Tad kai kuriuos dalykus paaiškindavau ir lietuviškai arba liepdavau geresniems mokiniams išversti. Vadovėlių nebuvo, popieriaus taip pat. Mokiniai rašydavo ant senų žurnalų ar laikraščių. Tik kontroliniams darbams išdalydavau po lapelį švaraus popieriaus. Lentoje dažnai tekdamo rašyti šlapiu skuduru, nes trūko kreidos.

Man reikėdavo daug laiko pamokoms pasirengti. Vakarais, kaimynams sumigus, rašydavau pamokų planus, tikrindavau rašomuosius ir „kaldavau“ rusiškai matematiką, fiziką, chemiją; užsisėdėdavau ilgai po vidurnakčio. Ir visą laiką neduodavo ramybės paliktas pusryčiams duonos gabaliukas. Paprastai gautą duoną padalydavau į tris dalis ir jau prieš valgį vieną gabalėlį dalydavau dar į keturias vienodas dalis. Labai žiūrėjau, kad nesuvalgytumėm visko iš karto. Tie, kuriems pristigdavo valios, išseko anksčiau. Bet ir aš dažnai neišlaikydavau. Padirbėjusi paimdavau duoną, pavartydavau, pauostydavau,

atsignybdavau kąsnelį, paskui dar vieną, visai mažytį, dar vieną... Ir mano dalis ištirpdavo. O vėliau per kelias valandas nejučiom suvalgydavau ir Rytelės dalį: guodžiausi, kad ji ryt mokykloje gaus duonos riekelę, mat mokėsi pirmoje pamainoje, o man reikia daug jėgų visai šeimai išlaikyti.

O aplink pats žiemos baisumas. Šaltis minus keturiasdešimt laipsnių. Aš gavau taloną nusipirkti šimtasiūlę, kažkur nusipirkau vatines kelnės, bet vis vien šalta. O vargšai mano tautiečiai dažnai vaikšto apsirengę tiesiog skarmalais, kojos apraišiotos maišais. Veidai nušalę, pa juodę, eina svyruodami, baisu žiūrėti. Vėliau dar prisidėjo pūgos. Vėjas košia kiaurai, verčia iš kojų, neša sniegą, taip sumaišo žemę su dangum, kad žmonės paklysta tik paėjėję kelis metrus nuo durų. Tokiomis dienomis mokykla nedirbdavo.

O kokia baisi vienatvė, koks ilgesys! Nelaimės draugų daug, bet nei vienos tikrai artimos.

Netikėtai iš Juozo gavau telegramą: „Sveikas, siųsk siuntinį, banderolę, telegrafuok“. Ir praneša naują adresą.

Dieve mielas, šaukiasi pagalbos, o padėti negaliu. Esame atskirti nuo pasaulio. Paštą atveža tik laivai vasarą, o iki jos 7–8 mėnesiai. Siuntinių iš čia išvis nepriima. Vėliau gavau ir laišką. Rašo, kad, ilgai negavęs mūsų laiškų, jaudinasi. Patyręs, kad mes išvežti į Jakutiją, rašė visiems ten gyvenantiems lietuviams, kurių tik gavo adresus, kol sužinojo, kur mes. Ir prašo siuntinio, nes kiti iš Jakutijos gauna. Vargšas, nesuvokia, kad mes esame pora tūkstančių kilometrų į šiaurę nuo Jakutsko, čia kitokios sąlygos. Visai atskirti nuo civilizacijos. Ir nuo Tėvynės atskirti.

Einu, būdavo, rytą į Leną vandens ar ledo parsivežti, danguje įvairiom spalvom mirga Šiaurės pašvaistė. Ap-

link tik sniegas, baisaus šalčio sukaustytas ledas. Rieda ašaros ir sušalusios krenta po kojom. Mintyse šaukiu savo artimuosius: vyrą, Tėvelius, brolių, sesutes. Kur jūs? Ar dar gyvi? Ar jaučiat mano ilgesį ir skausmą? Vėl ir vėl meldžiuosi.

Teismas

Mokyklos direktorius, keletą kartų apsilankęs mano pamokose, pripažino, kad turiu dalykinių žinių, didelę praktiką ir gerai valdau klasę. O mokytoją rusaitę, kuri dėstė gamtos mokslus, išbarė, norėjo atimti iš jos pamokas ir paskirti man. Aš visokiais būdais atsisakinėjau.

Viskas lyg ir sekėsi. Bet štai sykį, neturėdama laikrodžio (buvau jį pardavusi), pavėlavau į mokyklą. Įeinu į klasę, o susirūpinę mokiniai man sako, kad aš „padariusi pravaikštą“. Dar nežinojau, kad „pravaikšta“ reiškia, jog aš darbo laiką pravaikščiojau, o už tai gresia teismas. Stai ga atsidaro durys ir direktorius kviečiasi į kabinetą. Čia jis man sako, kad už dvidešimties minučių pavėlavimą turįs atiduoti mane į teismą, ir liepia pasiaiškinti (vėliau kiti mokytojai ir valytoja sakė, kad pavėlavau mažiau, bet ką čia beįrodysi). Aiškinausi, kad dvi dienas nebuvu duonos, parduotuvėje daug žmonių, išstumdavo iš eilės, kad grįžusi radau susirgusią dukrelę – turėjau ją pasirūpinti. Be to, neturėjau laikrodžio. Tada direktorius davė 45 minutes, kad nuvesčiau dukrelę pas gydytoją ir gaučiau pažymą, jog ji serga.

Per šaltį tempiau sergantį vaiką pas gydytoją. Gavau tą pažymą. Tuomet direktorius liepė rašyti pasiaiškinimą. Apskaiciavęs visą mano sugaištą laiką, pasakė atiduosias

mane į teismą už dviejų valandų pravaikštą. „O kas bus toliau?“ – paklausiau direktoriaus. Jis atsakė, kad teismas Kiusiure, už 700 kilometrų. Teisėjas galės atvažiuoti, bet galės ir už akių nuteisti. O galima bausmė – išskaičiuos dalį algos arba kalėjimas. Kaipgi vaikai? Juos atiduosią į vaikų namus. Taip „nuraminta“ nuėjau į pamokas.

Slinko dienos, o aš vis laukiau teismo, graužiausi ir meldžiausi. Pagaliau prisiminiau Baraškovo pažadą padėti ir parašiau jam laišką į Kiusiurą, paprašiau papasakoti apie mano padėtį, jei teismas vyktų Kiusiure. Ir toliau dirbau su baime laukdama to teismo. Neturėjau net kam pasiguosti.

Po kelių mėnesių apie 23 valandą atėjo pasiuntinė iš kontoros kviesti manęs į mokyklą, girdi, vyksta teismas. Visi pasimeldėm, persižegnojau ir viena išėjau į tamsą. Didžiausia mokyklos klasė buvo pilna žmonių. Už stalo sėdėjo jakutas teisėjas ir du tarėjai – nepažįstamas rusas ir Zinaida Michailovna Kekonen, Rytelės mokytoja. Mane pasodino pirmoje eilėje ir liepė laukti. Buvo teisiama lietuvių, kurios pavardės neprisimenu, už tai, kad pasiėmė kelias lentas. Aiškiai matėsi, kad jos psichika sutrikusi. Į visus klausimus laužyta rusų kalba ji atsakinėjo vis tą patį: „Lenta valdiška ir aš valdiška, nėr kuo kūrenti“. Žmonės linksmi kvatojo. Ją išteisino. Išgirdusi sprendimą, ji žemai nusilenkė, padėkojo ir išėjo.

Atėjo mano eilė. Zinaida Michailovna kažką pašnibždėjo teisėjui ir šis paprašė mokinių išeiti. Išėjo ir mokyklos direktorius. Tada ėmė mane tardyti – davė oficialius klausimus. Po to pakvietė direktorių ir jis susijaudinęs sugrįžo. Teisiamąją Merkienę paprašė atsistoti ir aš supratau, kad dabar jau prasideda mano teismas. Vėl tie patys klausimai: vardas, pavardė ir staiga visai netikėtai:

– Ar jūs rašėte Ivanui Ivanovičiui Baraškovui?

– Taip.

– Kodėl jam skundžiatės?

Čia teisėjas išsitraukia mano laišką ir jį perskaito. Atsakau, kad tai ne skundas, o fakto konstatavimas. Tada paklausė, kodėl aš laiške vadinu Baraškovą vieninteliu humanišku žmogumi, sutiktu šiaurėje. Paaiškinau, kad tai vienintelis žmogus, kuris aplankė mane žeminėje, išrūpino man šiltą apavą, stengėsi, kad gaučiau kambarį. Negalėjau sakyti, kad tikras jo humaniškumas ypač atsiskleidė tada, kai dirbti priėmė mane, nepajėgią moterį su abejotinu dokumentu, o ne sveiką vyrą su diplomu.

– Ar jūs turite laikrodį?

– Neturiu.

– Papasakokite, kodėl pavėlavote.

Pakartojau viską, ką buvau parašiusi pasiaiškinime direktoriui. Liepė man sėstis ir pradėjo apklausinėti direktorių. Paklausė, kaip mokytoja Merkienė atlieka pareigas. Direktorius mane apibūdino gerai. Sakė, esanti patyrusi mokytoja, gerai išmananti dėstomąjį dalyką.

– Ar ir geometriją ji dėsto? – pasiteiravo teisėjas. Matyt, jam tai buvo kažkas neįkandama.

– Taip. Dar ir algebrą, ir fiziką, ir chemiją, – buvo atsakyta.

– Ar aplankėte ją žeminėje?

Direktorius atsakė, kad taip. Tada kreipėsi į mane su tuo pačiu klausimu. Jis pas mane nesilankė, bet kaip galėjau nepatvirtinti jo žodžių.

– Ar žinojote, kad mokytoja neturi laikrodžio?

– Taip, žinojau.

– Ar mokiniai nesiskundžia mokytoja?

– Ne, bet sakė, kad ji kartais neteisingai kirčiuoja.

– Nėra ko stebėtis, juk ji ne rusė. Turite mokiniams tai paaiškinti.

Ir teisėjas gana griežtai išbarė direktorių, kad padavęs mane į teismą be pagrindo. „Jei jau norėjęt paskusti, galėjęt kreiptis į švietimo skyrių. Ir apskritai jūsų pareiga pasirūpinti jos gyvenimo sąlygomis.“ Direktorius visas iškaitęs bėgte išbėgo iš klasės. Aš buvau išteisinta.

Laiminga grįžau namo, išbučiavau vaikučius, visi suklaupę pasimeldėm. Tik vėliau sužinojau, ko aš išvengiau. Nuteistuosius išvarė į Stolbus per Kalėdas. Nuėjus kokius dvidešimt kilometrų prasidėjo pūga. Sargybiniai su stipresniaisiais nuėjo vieni, palikdami silpnesnius likimo valiai. Sunkiai brido paliktieji per sniegą, aprimus vėjui aptiko žmonių pėdas ir, eidami jomis, pateko pas žvejus. Jei ne tas atsitiktinumas, tikrai nebūtų išsigelbėję. Pamaitinti, pernakvoję ir sužinoję kelią, kitą dieną nuėjo likusią jo dalį, iš viso apie septyniasdešimt kilometrų. Dalis kalinių kelionėje sušalo. Neabejoju, kad aš būčiau buvusi tarp jų. Po to dažnai pagalvodavau apie laišką Baraškovui, palankiai nuteikusį teisėją. Jakutai labai solidarūs. Gal Baraškovas kalbėjo su juo?

Tik 1948 metais sužinojau šį tą daugiau apie Baraškovą. Tada jau mokytojavau prie Jakutsko. Kaip džiovininkė, buvau plaučių ligų dispanserio įskaitoje. Sykį laukiau gydytojo priėmimo ir matau, jog prie manęs eina aukštas, gražiai apsirengęs jakutas... Baraškovas! Be galo apsidžiaugiau jį pamačiusi... „Olga Antonovna, aš jus pažinau iš karto. Jūs pasikeitusi, bet akys liko tos pačios – liūdnos.“ Pradėjom kalbėtis. Pasirodo, jis buvo apšauktas nacionalistu, atleistas iš darbo ir likimo blaškomas po įvairias vietas. Mano laiškas pasiekė jį tik po dvejų metų, pilnas pašto štampu, su vos įskaitomu adresu. Aliochino elgesį Baraškovas paaiškino labai paprastai. Pasirodo, jis buvęs turtingo žmogaus sūnus. Žlugdydamas mane, norėjo įsiteikti pats.

(Žinios apie I. Baraškovą pasiekė mus ir vėliau. 1995 me-

tais Jakutske buvo išleista tremtinių prisiminimų knyga „Litovcy u Ledovitogo okeana“ („Lietuviai prie Arkties vandenyno“), į kurios pristatymą buvo pakviesti ir prisiminimų autoriai. Tarp jų buvau ir aš, Rytė Merkytė, nes paruošiau spaudai mamos prisiminimus apie I. Baraškova. Ten susipažinau su jauna simpatiška jakute, kuri prisistatė kaip Baraškovo anūkė. Tai istorikė Saasylana Sivceva, kuri domisi lietuvių deportacija į Jakutiją ir 1996 metais su jakutų delegacija lankėsi Lietuvoje. Tada

Ivanas Baraškovas su anūke Saasylana. Jakutskas, septyniasdešimtieji metai. Nuotrauka padovanota R. Merkytei Saasylanos Sivcevos 1996 metais.

ji man ir perdavė kelias savo senelio nuotraukas bei kai kuriuos dokumentus. Pasirodo, visą gyvenimą jis buvo saugumo stebimas, kelis kartus areštuotas kaip nacionalistas, o 1953 metų gruodį nuteistas kalėti. Tarp kitų kaltinimų buvo nurodyta, kad 1942 metais yra priėmęs į mokytojo pareigas kelis tremtinius. Laimei, po Stalino mirties nuosprendžiai jau nebuvo tokie griežti ir po kelerių metų I. Baraškovas iš kalėjimo buvo paleistas.)

Rūpesčiai

Nors Aliochinas ir nesupeikė manęs teisme, bet jaučiau jį esant mano priešą.

Mokykloje buvo pradėtos skirti stipendijos neturtinųjų daugiavaikių šeimų vaikams. Tokių vaikų kategorijai priklausė ir mano dukrelė Rytė. Buvo paskirta stipendija ir jai. Tačiau kitą dieną vėl buvo sušauktas mokytojų susirinkimas apsvarstyti tik vieną klausimą, – ar teisingai paskirta stipendija Merkytei. Direktorius pareiškė, kad jos tėvas – liaudies priešas, kalintis lageryje, todėl stipendijos duoti nereikia. Visi pritarė, tik trys mokytojai balsavo prieš. Aišku, tai buvau aš, dar mokytojas jakutas ir Zinaida Michailovna. Tai jaunai kukliai mokytojai reikėjo daug drąsos stoti prieš žiauraus direktoriaus valią. Jakutui jis nekeršijo, o suomei po to svarstymo pasidarė šiurkštus, ją ignoravo, nekalbėjo.

Sunkiai sudurdama galą su galu, negalėjau nusileisti. Mažieji visą laiką leido patale, nes visai neturėjo drabužių. Tad turėjau kovoti ir kovojau. Parašiau švietimo skyriaus vedėjui laišką, prašydama peržiūrėti pedagogų tarybos nutarimą. Man buvo pranešta, kad mokytojams

bus padidinti atlyginimai ir man būsią lengviau, o apie stipendiją – nė žodžio. Atlyginimai tikrai kiek padidėjo.

Direktorius savo nepasitenkinimo nerodė, tačiau greit rado progą man atkeršyti. Kai buvo pasirašoma valstybinė paskola, man jis liepė pasirašyti už dviejų mėnesių atlyginimą, nors visi rašėsi už vieną. Kai pradėjau aiškintis, prie mano pavardės direktorius įrašė „atsisakė“ ir išsiuntė sąrašą į rajono centrą. Greitai gavau telegrafu paklausimą, kodėl atsisakau pasirašyti paskolą. Paaiškinau, kad sutinku pasirašyti tik už vieno mėnesio atlyginimą.

Atėjo pavasaris. Vieną vidurdienį pasirodė saulės kraštelis, pažėrė pluoštą spindulių ir pradingo. Kitą dieną jau daugiau jos pasirodė, o vėliau jau ir visa pradėjo kilti. Tada pamatėm vieni kitus. Slenka gyvi lavonai, aptraukti oda skeletai. Veidai juodi nuo nušalimų ir suodžių, visi klibančiais dantimis ir kraujuojančiom dantenom, kitų kūnai ištinę nuo bado, margi nuo kraujosrūvų. Eina viskam abejingi, atrodo, nei minčių, nei jausmų nebeliko.

Aš irgi panašiai atrodžiau. Žmonės kalbėjo: jau ir Merkienė baigiasi. Darbas, liga, alkis, šaltis, nežinia ir ta amžina nervų įtampa mane taip išsekino, kad vos bepaėjau. Sykį einu iš parduotuvės ir vos velku kojas, jaučiu, kad tuoj išgriūsiu. Užėjau pas pakeliui gyvenančius Lazerį ir Pesią Šimbergus. Tai buvo inteligentiška žydų šeima. Šeimnininkas dirbo „rybzavodo“ buhalteriu, jo žmona – kasininke. Jie teturėjo vieną mažą sūnelį, kurį augino senelė. Jie gavo neblogus atlyginimus ir kaip kontoros tarnautojai – papildomai maisto. Tą dieną namuose buvo tik senelė frau Kelner. Pamačiusi mane vos gyvą, tuoj paguldė į lovą, išvirė arbatos. Į stiklinę šliūkštelėjo nemažai amerikoniško citrinų ekstrakto, nuo kurio man

Upės išsišakojimo vietoje stūkso didžiulė akmeninė uola Stolby. Iš kitos pusės prie jos šliejasi nedidelė sala, ant kurios pastatytas garsus Stolbų kalėjimas. Jame kalinta daug mūsų tautiečių už tai, kad bandė prasimanyti sau kokio nors maisto (Juozo Eidukaičio archyvas).

stebuklingai palengvėjo, kaip nuo kokio gyvybės eliksyro. Atsirado jėgų grįžti namo. Direktorius irgi pastebėjo mano nusilpimą ir, matyt, bijodamas prarasti matematikę, porą kartų išrūpino papildomą maisto daavinį. Taip ištempiau iki pavasario.

O čia nauji rūpesčiai. Syki, jau besibaigiant mokslo metams, po pirmos pamokos pamačiau atbėgančią Rytelę. Pasirodo, semia mūsų žeminę. Šį kartą direktorius buvo toks žmoniškas, kad paleido mane iš darbo ir leido laikinai susikraustyti į mokyklą. Parbėgusi radau vandens iki lango. Kelias kitas žemines irgi apsėmė. Elena dalį daiktų spėjo išnešti, kitus, ramiai beplaukiojančius, žvejojome kartu. Sušlapusią, apgadintą mantą pertempėme į mokyklą.

Vasarą atostogų neturėjom, nes buvo karo metas. Mane paskyrė žvejoti. Mokiniai buvo suskirstyti į brigadas, kiekvienai paskirtas mokytojas ir brigadininkas. Neįsivaizdavau, kaip žvejosiu, sirgdama plaučiais ir neturėdama tinkamų drabužių. Vėl išgelbėjo atsitiktinumas. Atėjo pas mane literatūros mokytoja rusaitė, siūlydama pasikeisti darbais. Ji turėjo tvarkyti gautą knygų siuntą ir organizuoti biblioteką, bet pas ją atvažiavo motina su gausia šeima, todėl ji tikėjosi žvejojama geriau juos ap rūpinti. Aš su džiaugsmu sutikau.

Jos lūkesčiai, deja, nepasiteisino. Brigadininkas visai nemokėjo žvejoti, jos brigada nieko neuždirbo ir net sau žuvies nepagaudavo. O aš visą vasarą tvarkiau knygas, kurios laikinai buvo suneštos į mokyklą. Knygos visai naujos, neblogai parinktos, pasitaikė net vertingų meno albumų. Vėliau mane paskyrė bibliotekininke, tai keletą mėnesių gaudavau papildomų pajamų. Be to, per tą biblioteką ir kambariuką pasisėkė gauti, tiesa, irgi ne be vargo. Buvo taip. Vieną dieną prasidėjo smarkus lietus. Mokykla buvo be stogo, ant knygų pradėjo lašėti vanduo, o paskui tiesiog pasipylė. Nubėgau į kontorą pagalbos, bet buvau šiurkščiai aprėkta ir išvaryta. Grįžusi puoliau gelbėti antrą kartą semiamos savo mantos, nes mūsų kambarėlį irgi užliejo. Toj nesėkmėj pagalbos ranką ištiesė Šimbergai: pakvietė mane ir vaikus kelias dienas pagyventi pas juos. Daiktus saugojo Elena.

Po kelių savaitių mediniame namelyje bibliotekai buvo paskirtas didokas kambarys. Dalį jo, gal dešimt kvadratinų metrų, atitvėrė mano šeimai. Taip pagaliau įsigijome savo kampą. Tiesa, turėjome apkūrenti biblioteką, nes buvo bendra krosnis, kurios pakura ir plyta buvo mūsų pusėje. Rytelę „apiforminau“ valytoja, todėl nesijautėme per daug nuskriaustos. Gaila tik buvo suga-

Po ledonešio, nuslūgus vandeniui, sustumti ledynai tarsi kokie bokštai lieka stūksoti ant kranto iki kito pavasario – vasarą jie spėja tik aptirpti. Tit Arai, 1991 liepos 17 (Danutės Staniūnaitės-Petrauskienės archyvas).

dintų, išmirkusių knygų, kurių dalį teko nurašyti.

Atėjo eilė rūpintis drabužiais. Gavau taloną ir nusipirkau amerikoniškos medžiagos. Į talką atėjo Stasė Grybaitė, kuri iš mano drabužių persiuvo mažiesiems paltukus, o Algučiui dar ir ilgas plačias kelnes. Visai neatsimenu, kuo jie avėjo, bet jau ir vasarą buvo nebe basi. Algutis irgi pradėjo lankyti mokyklą. Karolina Zenčikienė, norėdama padėti, atėjo netgi kelias dienas pas mus pagyventi ir atsigabeno savo siuvamąją mašiną. Aplopė drabužius, patalynę, pasiuvo mergaitėms sukutes iš amerikietiškos chaki medžiagos. Visa tai darė veltui, kad padėtų, palaikytų mane. Į mūsų pastogę ji atnešė skardų juoką, gerą nuotaiką, spinduliuojančią energiją.

Kova

Prasidėjo nauji mokslo metai. Atėjo žiema. Vėl poliarinė naktis apgobė salą su jos tragedija. Mirė ir mirė nusilpę, bado iškankinti žmonės. Ir vis dėlto dalies tremtinių gyvenimas ėmė po truputį gerėti. Tit Aruose įsisteigė žvejų kolchozas. Jo nariai užmokestį gaudavo produktais, įvykdę planus, dalį žuvų galėdavo ir sau paimti. Be to, ir „rybzavodo“ darbininkai jau turėjo iš senų tinklų nusimezgę vieną kitą nuosavą tinklą. Stipresniems, apsuksesniems įsižiebė viltis išlikti.

Elena nuo mūsų atsiskyrė. Ją pakvietė šeimininkauti kažkokio ruso viršininko žmona. Tai buvo laikoma didele sėkme. Būdama puiki virėja Elena ten labai pritapo, gyveno šiltai ir sočiai.

Elenos atnešamos žuvies jau nebeturėjom, bet po truputį pradėjo remti kiti. Panevėžietė Emilija Lukoševičienė, su kuria kartu mokėmės gimnazijoje, sūdė žuvis, tad kartais rizikuodama atnešdavo mums kokią žuvelę. Ten pat dirbo ir Zenčikienės duktė Janina, ji kartais įduodavo Algučiui ir Almutei po didelę žuvį ir liepdavo paslėpus nešti namo. Ir kiti kartais paremdavo. O tie mano jaunesnieji dažnai sukiodavosi apie sūdyklą, parsinešdavo išmestų žuvų vidurių, ką ne ką ten gnaibydamo, plaudavo ir valgydavo. Skaudu buvo tai matyti, o juk nieko pakeisti negalėjau. Bet tą antrąją žiemą maisto gaudavom kiek daugiau. Kartais vaikams paskirdavo talonų nupirkti pieno ar kiaušinių miltelių, kartais kondensuoto pieno ar troškintos kiaulienos dėžutę, ar dar ko nors šventėms.

Mano šeimos padėtis stabilizavosi.

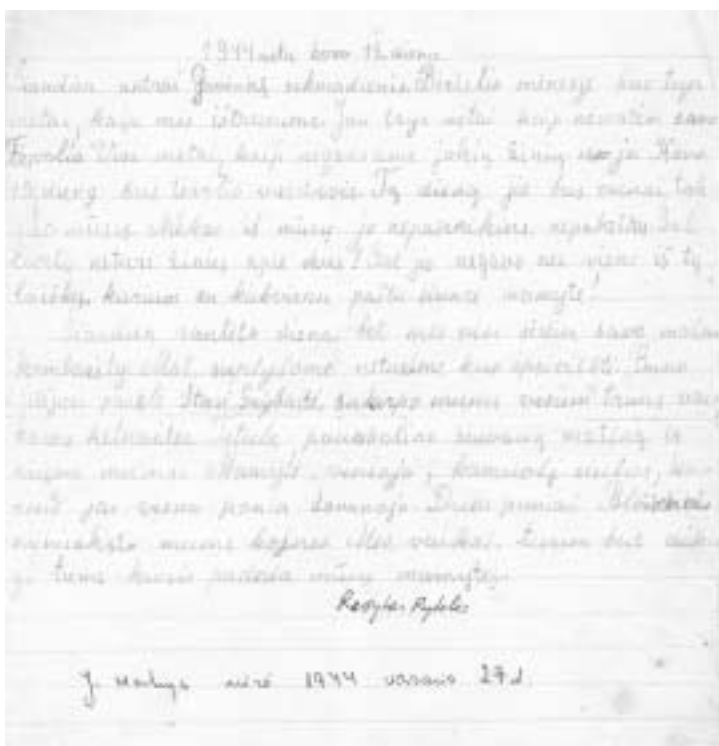
Ir mokykloje dirbti buvo jau lengviau. Iš Kiusiuro

švietimo skyriaus buvo atvažiavęs inspektorius Uvarovskis tikrinti mokytojų darbo. Jis vizitavo ir mano pamokas. Darbą įvertino gerai. Direktorius irgi daugiau nebepersėkiojo.

Taip praėjo antrieji darbo metai. Kitą vasarą į darbus mūsų nevarė, tad tikėjauosi gerai pailsėti. Tačiau, matyt, nebuvo lemta. Maždaug birželio vidury vieną vakarą pas mane atėjo gydytojos Ovčnikovos namų darbininkė ir pakvietė eiti drauge. Nustebau, nes ją buvau mačiusi vieną kartą, kai reikėjo pažymos Rytelei. Kai atėjau pas gydytoją, ji man papasakojo, jog girdėjusi, kaip Aliochinas sakęs jos vyrui: „Iš anksto neišspėsiu, o rudenį įteiksiu įsakymą apie atleidimą iš darbo. Teeina žvejoti ir supūva vandeny“. Gydytoja mananti, kad buvo kalbėta apie mane. Jos vyras draugauja su Aliochinu. Ji bijanti užtraukti savo šeimai jo pyktį, bet neišspėti manęs negalėjusi. Paprašė niekam nieko nepasakoti. Patarė pačiai važiuoti į Kiusiurą ieškoti teisybės, o kad nekiltų įtarimo, parašė siuntimą pasitikrinti plaučius ir gydyti dantis.

Neturėjau laiko nei dejuoti, nei kam guostis. Žinojau, kad profsąjungos pirmininkas Puliajevskis yra puikus žmogus, ir nutariau kreiptis į jį patarimo. Ir jis man patarė nesigarsinant tučtuojau važiuoti į Kiusiurą. Tremtinių komendantas Klimovas sutiko išleisti mane pasitikrinti sveikatos. Direktorius Aliochinas tam irgi neprieštaravo. Ta pačia proga paprašė nuvežti jo laišką švietimo skyriaus vedėjui.

Nuolatinio susisiekiimo su Kiusiuru nebuvo. Praplaukiantys laivai ne visi stodavo. Puliajevskis pasirūpino, kad jo kraštiečiai priimtų mane į plaukiantį iš Tikso laivą. Dar paprašė, kad nuvežtų veltui. Laive susipažinau su škiperiu, surusėjusiu gal penkiasdešimties metų žydu, gana flegmatišku, bet iš pažiūros neblogu žmogeliu. Suži-

Ištaikiusi laisvesnę valandėlę mokiau savo vaikus lietuvių kalbos. Vienas Rytelės rašytų diktantų.

nojusi, kad jie plaukia į Jakutską, paklausiau, ar negalėtų perduoti nedidelį siuntinuką ten gyvenančiai tremtinei gydytojai panevėžietei Tamarai Gineikienei, kurios vyras taip pat buvo lageryje. Tikėjausi jos paprašyti, kad pasiųstų jį į lagerį mano vyrui senuoju adresu. Jis sutiko. Paskubomis sudėjau kiek džiūvėsių, švaraus popieriaus, kelis lapus tabokos (ją gaudavome su daviniu) ir vyriškas puskojines. Sugrįžusią su siuntinuku mane įkurdino savo kajutėje. Įspėjo, kad nešildoma. Laivas išplaukė. Buvau apsimilkusi apnešiotą anglišką kostiumėlį, gerokai pa-

dėvėtą šimtasiūlę. Atsiguliau ant kieto suolo, užsiklojau šimtasiūle, bet vis tiek šalau. Sugrįžęs škipėris ramiai tarė: „Jūs taip sušalsite. Tuoj gulsiu kartu, sušildysiu“. Pašokau kaip žaibo trenkta, susigūžiau spausdama rankomis veidą. Su siaubu kartoju: „Ką jūs, ką jūs“. Jis ramiai nusišypsojo: „Aš tik pasiūliau. Nenorit, nereikia“. Ir užmetęs kailinius išėjo. Įsibaiminusi negalėjau miegoti. O kai sugrįžo rytą, buvo draugiškas, pakvietė kartu valgyti, papasakojo, kaip sunku dirbti, nes nėra tvarkos, visi jo pavaldiniai geria. Žodis po žodžio ir aš jam išpasakojau apie savo gyvenimą ir kelionės tikslą. Sužinojęs, kad vežu direktoriaus laišką, jis man patarė jį perskaityti. Bandžiau sakyti, kad esu ne taip auklėta, bet jis pareiškė, kad dabar gyvenu kitokiomis sąlygomis, kur su manimi elgiamasi klastingai, todėl turiu būti apdairi. Laiške buvo parašyta, kad direktorius laukia įsakymo dėl mano atleidimo iš pareigų, kurį parašyti žadėjo Uvarovskis.

Toliau keliavau dar labiau prislėgta, nors šeimininkas buvo man draugiškas, maitino žuvimi, netgi pats Kiusiure nuvežė į krantą.

Škipėris pasirodė esąs doras žmogus. Mano siuntinuką tikrai įteikė Gineikienei. Tačiau ji žinojo, kad Juozas Merkys jau miręs. Tiesiai rašyti man bijojo, todėl laišku paklausė Tit Aruose gyvenusios Onos Stanišauskienės, ką daryti su siuntinuku. Tokiu būdu po kiek laiko žinia apie vyro mirtį pasiekė ir mane.

Tik išlipus Kiusiure į krantą mane prašnekinio nepažįstamas žmogus, paklausęs, kaip gyvena žmonės Tit Aruose. Jį ten skiria matematikos mokytoju. Susipažino. Tai buvo žydų tautybės tremtinys Abelis Kabačnikas. Susitikimas su juo man buvo labai parankus, nes dabar švietimo skyriuje galėjau pasakyti, iš kur žinau apie mano atleidimą. Apsistoti buvau numačiusi pas buvusį Pane-

vėžio lenkų gimnazijos mokytoją Valerijoną Straševičių. Jis su žmona Marija, dantų gydytoja, abu jau senukai, gyveno dviejuose mažuose kambarėliuose. Barnaule aš jiems padėjau, pardavinėjau jų daiktus, todėl pamatę mane apsidžiaugė ir priėmė labai maloniai, tik pasiskundė, kad pas juos labai šalta, mat mažai malkų. Sužinoję apie mano atvykimo tikslą, labai mane užjautė.

Šiek tiek pailsėjusi, nuskubėjau į švietimo skyrių. Švietimo skyriaus vedėjas buvo naujas – jakutas, pavarde Jefimovas. Perdaviau jam direktoriaus laišką ir pasakiau, kad esu nustebinta, atsitiktinai sužinojusi, jog į mano vietą paskirtas mokytojas. Pasirašęs dokumentuose, jis tikrai rado Uvarovskio įsakymą dėl mano atleidimo. Dar kažką paskaitęs, pradėjo mane tardyti:

– Jūs išvežta iš Klaipėdos?

– Ne, ten man neteko gyventi.

– Juk jūsų vyras buvo Klaipėdos krašto gubernatorius?

– Ne, gubernatoriumi nebuvo.

– Tai kas buvo jūsų vyras?

Atsakiau, jog apskrities viršininkas, ir paaiškinau, ką tai reiškia.

– Ar jūsų vyras priklausė tautininkų partijai?

Į tai aš jam atsakiau:

– Kodėl jūs klausinėjat mane apie vyrą? Ne jis, o aš esu jūsų darbuotoja. Gal jo jau ir gyvo nebėra.

Jis liovėsi. Pasiūlė apsistoti bendrabutyje, bet aš pasakiau, kad jau apsistojau pas dantų gydytoją. Atsakyti žadėjo rytoj, kai bus geriau susipažinęs su mano byla.

Labai sujaudinta ir prislėgta grįžau pas Straševičius ir apsiverkiau. Abu senukai taip susigraudino, kad pasimelsti suklaupėm visi drauge. Jie mokėjo kažkokią lenkišką maldele, kuri „visada padedanti“. Straševičius

užrašė man tą maldele. Nuo tos dienos kalbu ją kiekvieną vakarą.

Po to mane paguldė, šiltai užklojo ir buvau beužsnūstanti, kai staiga išgirdau energingą moters balsą, klausiantį, ar čia apsistojusi mokytoja Merkienė, reikia su ja pasimatyti.

Susipažinome. Tai buvo vidutinio amžiaus iš pažiūros smarki moteris – suomė mokytoja iš Leningrado srities Sofija Abramovna Riechkelainen. Ji atostogų metu talkinanti švietimo skyriuje, girdėjo mano pokalbį su Jefimovu ir atėjo manęs palaikyti, patarti, kaip elgtis tokiu kritišku momentu.

Pasipasakojo apie save. Jos vyras buvęs mokyklos direktorius, komunistas iš idėjos. Bet kaip ir daugelis tokių trisdešimtųjų pabaigoje buvo Stalino sušaudytas. Prasidėjus karui suomiams buvo pasakyta, kad jie evakuojami, o iš tiesų jie buvo ištremti. Gyvendama Tarybų Sąjungoje buvo įpratusi ginti savo teises. Ji buvo irgi panašiai atleista, tačiau išsikovojo, kad sugrąžintų atgal į darbą. Ji mane padrąsino ir patarė kreiptis į NKVD ir į pirmąją partijos sekretorių.

Esu jai be galo dėkinga. Ji tiesiog įkvėpė man savo drąsos ir ryžto. Mūsų pažintis nenutrūko, dar ir dabar mes susirašinėjame.

Tuoju pat pradėjau veikti. Dar buvau tokia neišmanėlė, kad vietoj NKVD nuėjau į saugumą ir pataikiau pas majorą Smerčinskį. Jis dėmesingai mane išklausė ir pasakė, kad mano reikalu reiktų kreiptis į NKVD, į kapitoną Sergejevą.

Šis priėmė mane irgi maloniai, išklausė, pamatęs, kokia aš susijaudinusi, – ramino. Sakė, kad ateičiau pas jį gavusi įsakymą apie atleidimą iš darbo.

Kitą dieną švietimo skyriaus vedėjas Jefimovas įteikė

man tą įsakymą šaltai paaiškindamas, kad ne jis rašęs tą įsakymą, todėl neturįs teisės jo pakeisti. Ten buvo parašyta, kad mokytoja Olga Antonovna Merkienė atleidžiama iš darbo kaip „nepatikimas elementas“. Vėl skubu į NKVD. Perskaitęs įsakymą, kapitonas Sergejevas pareiškė, kad švietimo skyrius nekompetentingas spręsti tokį klausimą. Pasilikęs įsakymą, paskyrė man laiką ateiti dar kartą.

Išėjusi iš NKVD, pasukau partijos komiteto link. Prie durų budinti ištardė mane, kas, koku reikalu. Praleido.

... Kaip ramiai dabar rašau, o kaip tada jaudinausi, eidama pas kiekvieną viršininką. Juk tai buvo aukščiausia rajono valdžia, nuo jų priklausė mano likimas...

Iėjusi į labai erdvų, šviesų kabinetą, pamačiau prie žalia staltiese užtiesto stalo stovintį aukštą, gražų vyriškį. Tai buvo sekretorius Balašovas. Po skurdo, kuriame gyvenau, visa aplinka ir rami jo laikysena taip gerai mane nuteikė, kad pamačiusi ant palangės vazonėliuose žydinčias gėles, neišlaikiusi sušukau:

– Dieve mielas, kaip ilgai nemačiau gėlių! – ir išsigandau savo išsišokimo.

Sekretorius tik nusišypsojo parodydamas baltus dantis ir paprašė sėstis. Pajutau, jog tas gerai išauklėtas žmogus yra man palankus. Papasakojau savo istoriją. Kantriai išklausęs, pasakė turįs vykti į komandiruotę, todėl mano klausimą pavesias tirti savo pavaduotojui. Jis buvęs mokytojas, tad tikriausiai gerai suprasime vienas kitą.

Vėl turėjau viską papasakoti, dabar jau pavaduotojui. Šis pasakė, kad mano klausimas bus sprendžiamas po kelių valandų ir liepė pačiai ateiti į pasitarimą.

Į pasitarimąėjau įsitempusi. Sėdėjau gretimame kambaryje, todėl nežinojau, kas jame vyksta. Girdėjau gincą.

Ypač pakeltu tonu kalbėjo Jefimovas. Po gero pusvalandžio smarkiai išraudęs jis išėjo. Tada mane pasikvietė į vidų ir paaiškino, kad Jefimovas neperkalbamas, bet į vietą bus pasiųstas partijos atstovas ir švietimo inspektorius reikalo tirti. Jie mane guodė, siūlė grįžti namo ir ramiai laukti naujo įsakymo. Tada aš ėmiau prašyti, kad, jei man leis dirbti, perkeltų į kokią kitą mokyklą, nesvarbu kur. Čia Balašovas ėmė mane įtikinėti, kad to nedaryčiau, nes ekonomiškai Tit Aruose esą lengviau, o ir klimatas švelnesnis, bet aš negalėjau dirbti toliau su direktoriumi, kuriuo nebepasitikėjau ir nustojau gerbti. Prižadėjo spręsti ir šį klausimą. Ir dar paprašiau, kad apmokėtų už laiką, kada priverstinai nedarbiau, taip pat ir persikėlimo išlaidas. Tai dariau tik įkvėpta Sofijos Abramovnos, man atrodė tai per daug drąsu, bet jie reagavo visai ramiai ir prižadėjo. Jaučiau, kad jie linki man gero. Kiek nuraminta, padėkojusi atsisveikinau.

Grįžusi pas Straševičius papasakojau apie savo išgyvenimus ir laimėjimus. Jie labai džiaugėsi ir visi atsiklaupę pasimeldėm. Ir šiuokart jie atsiprašė, kad neturi kuo manęs pamaitinti, o savo maistą aš buvau jau suvalgiusi, tai atsigėrėm karšto vandens ir atsisveikinom. Girdėjau, kad į Tit Arus lyg ir ruošiasi plaukti kateris, tad nuskubėjau prie upės. Ir radau jį benuplaukiantį. Iš tolo ėmiau šaukti, kad paimtų ir mane, tai palaukė. Sumokėjau škiperiui trisdešimt rublių, ir tik vėliau sužinojau, kad kateriu veža nemokamai. Labai tų pinigų gailėjau.

Man liepė nusileisti į kajutę, kur radau ... savo užtąrėjus Balašovą, Smerčinskį ir anksčiau mano biblioteką vizitavusią propagandos skyriaus vedėją Tiumencevą. Mane pažinę pakvietė į savo draugiją, įtraukė į pokalbį. Buvau sujaudinta, kad elgiasi su manim pagarbiai, kaip su sau lygia, ir palengva atsipalaidavau. Plaukėm

pusantros paros. Valgydami kvietė ir mane (turėjo nepaprastai skanios žuvies), o vakare Tiumenteva pakvietė mane gulti šalia savęs: ant grindų buvo pakloti kailiai ir kailiais apsiklojome.

Nuraminta gerais pažadais, pabendravusi su kultūringais žmonėmis, vėl pasijutau žmogumi. Namo grįžau nurimusi, laiminga. Ir laukiau...

Aliochinas, sužinojęs, kad neparvežiau įsakymo apie atleidimą, liko nepatenkintas. Atsikeršydamas nesumokėjo man pinigų už atostogas. Juk niekam nepasiskusi.

Slinko dienos, savaitės. Jokios komisijos nėra. Pagalčiau iš mokinių sužinojau, kad kažkas vaikšto po namus, klausinėja tėvų ir mokinių, ar jie patenkinti mokytojos Merkienės darbu ir elgesiu. Tai švietimo inspektorius tikrino mano darbą. Vėliau jis pasirodė ir pas mane. Papasakojo, kad atsiliepiamai apie mane geri. Paprašė sąsiuvinio, kuriame galėtų surašyti tikrinimo rezultatus. Direktorius buvo taip nepatenkintas inspektoriumi, kad net atsisakė duoti popieriaus.

Kiek nurimau. Ir vėl laukiu.

Netikėtai sutikau iš komandiruotės grįžtantį į Tit Arus užsukusį Balašovą. Jis man pažadėjo grįžęs pagreitinti tyrimą. Ir tikrai greit atvyko kažkokie žmonės, tik nežinau, ką jie veikė, ir išvažiavo su manim nepasimatę.

O pinigai visai baigiasi. Mano tautiečiai stebi mano kovą su Aliochinu, užjaučia mane, bet paremti neskuba. Kad ir Elena. Ji dabar gyvena išlaikoma, jos alga jai lieka. Ar kiti. „Kolūkiečiai“, kuriems sekasi žuvauti, jau laikosi neblogai. Bet tyli. O aš prašyti bijau, nes nežinau, ar galėsiu atiduoti. Pirmoji pagalbos ranką ištiesė jauna mergina Frida Volpertaitė. Ji su jaunesniu broliuku našlaičiai, sunkiai verčiasi, bet paskolino man penkiasdešimt rublių. Ir Šimbergas davė šimtą penkiasdešimt. Abu žydų

tautybės. Prisiminiau Mamytės žodžius, kad nelaimėje pirmieji padės žydai, taip ir buvo. Galėjau bent dalį produktų išpirkti, o kas bus toliau? Jau ir rugpjūtis.

Sulaukiu „stebuklų“

Ir štai vieną poliarinės dienos vakarą mane pasikvietė tremtinių komendantas. Jis man įteikė didelį paketą iš Kiusiurio. Aš lieku mokytojauti, be to, esu perkeliama į Bykov Mysą⁹. Kaip aš apsidžiaugiau! Džiaugėsi ir artimesnieji tremtiniai.

Tremtyje sutikau daug padorių žmonių, kurie vienaip ar kitaip man padėjo. Vėliau dar du kartus buvau atleista iš darbo, tačiau abu kartus buvau grąžinta. O tą žodį „tremtinė“, išrėžtą aukšto pareigūno tiesiai į akis, pirmą kartą išgirdau jau Lietuvoje 1956 metais, kai iš tiesų jau nebebuvau tremtinė. Juos ištarė švietimo ministro pavaduotoja Vladė Vyšniauskaitė, kai nuėjau teirautis darbo.

Gavusi paskyrimą pradedu galvoti, kaip į tą Bykovą nusikraustyti, jis už kelių šimtų kilometrų. Susisiekimu nėra, o aš su visa manta ir vaikais. Ir vėl šaukiuosi Dievo pagalbos, ir vėl jos sulaukiu.

Vieną vakarą į mūsų duris pasibeldė du jauni vyrai, lietuviai ir rusas. Jie plaukią iš Bykovo į Žiganską parvežti kalkakmenių, netrukus grįšią. Kostas Vaitkevičius ieško savo krikšto motinos Onos Stanišauskienės, bet žmonės nemokėję paaiškinti, kur ji gyvena, tad pasiuntė pas mane. Paklaustas, ar nenuvežtų mano šeimos į Bykovą, Kostas mielai sutiko. Almutė tuoj nubėgo atvesti

⁹ Dažnai vadinamas Bykovmysu ar tiesiog Bykovu.

ponios Stanišauskienės, ir jie ilgai kalbėjosi. Tuo laiku aš išsišnekėjau su antruoju svečiu, ir paaiškėjo, kad jam reikia medžiagos kostiumui. Aš kaip tik turėjau. Kaip mokytoja buvau gavus taloną ir nusipirkau. Jis išsirinko dar keletą daiktų, atvežtų iš Lietuvos, ir sumokėjo 1100 rb. Stebuklas! Išsisprendė ir materialinės problemos. Atrodė, tie vaikinai buvo specialiai pasiūsti man palankaus likimo.

Ir tai dar ne viskas. Įvyko ir kitas stebuklas. Netikėtai praturtėjusi, kitą dieną su Almute nuskubėjau į parduotuvę maisto. Paėmusi korteles, pardavėja vietoj 0,5 kg sviesto ramiai sveria 2,5 kg. Po to dar cukrų, taukus, miltus, žodžiu, produktus, kurie mums visai nepriklauso, ir dar tokiais dideliais kiekiais. Suglumusi tyliai klausiu, ar ji neapsirinkanti. O ji man tyliai, bet griežtai sako: „Nemokykit manęs, žinau, ką darau“. Pasiunčiau Almutę namo daugiau pinigų atnešti ir laimingos grįžome namo.

Kitą dieną nuėjau pas pardavėją į namus padėkoti ir paklausiau, ar ji nenukentės. Ji atsakė, kad atvykusiems į komandiruotę „rybzavodo“ direktorius išrašo spirito. Tačiau gali jį išrašyti tik kartu su kitais produktais. O tiems žmonėms svarbu tik gėrimas, kitko jie neima. Taip dokumentai ir lieka. „Aš savęs nenuskriausiu, o jūs turite tris vaikus, išvykstate į nežinomą vietą, jums prireiks“.

„Argi ant manęs nepykstate“? – paklausiau. Mat jos dukrelei buvau davusi dvi pataisas iš matematikos. Ji man tiesiai atsakė: „Žinau, kad jūs reikli, bet teisinga. Už tai ir gerbiu“.

Taip baigėsi mano gyvenimas Tit Aruose. Aliochinas mane skriaudė vienas, o kiek daug gerų žmonių mane gelbėjo.

Surišome savo mantą į nedidelius pundus, kad galėtumėm panešti, ir laukėm. Ir sulaukėm. Buvo ankstyvas

rytas. Šimbergas pasirūpino, kad nuvežtų mūsų daiktus į pakrantę, o jo žmona atsiuntė didelę žuvį, kurią atėjusios išlydėti kelios tautietės tuoj iškepė. Atsisveikinti atėjo ir ponia Zenčikienė. Ir jau belipdami į laivą staiga matom... nuo kalno leidžiasi mažytė Pajautėlė su mamyte. Ta mergytė, gimusi Barnaule, gražiai auga šioje šalčio ir mirties šalyje, visus džiugindama meilumu ir grožiu.

Gyvenimas Bykove – aptvare

Bykovas – didesnė gyvenvietė, įsikūrusi ant kyšulio. Vienoje jo pusėje Lenos vandenys, kitoje plyti Arkties vandenynas – iki pat Šiaurės poliaus. Klimatas dar žiauresnis – nei medelio, nei krūmelio. Čia buvo „rybzavodas“, kontora, keletas medinių namukų, kuriuose gyveno tarnautojai, griozdiškas mokyklos pastatas. Atokiau – velėnomis apdėtos didžiulės lietuvių jurtos, keli barakai. Ir čia buvo suomių tremtinių. „Rybzavodo“ direktorius – rusas Suchanovas. Žmonių buitinius reikalus tvarko ūkvedys, žydų tautybės tremtinys Chaimas Kliackinas. Pastarasis ir apgyvendino mane medinio namuko pereinamame, be galo mažame kambarėlyje. Pro jį vaikščiojo žydų tautybės tremtinė, vokiečių kalbos mokytoja Ana Josifovna Bruckus, su kuria greitai susibičiuliavome. Kliackinas mums net staliuką ir porą kėdžių atsiuntė, nors šiaip nuo jo teko labai daug kentėti. Savo kambarėlyje radome sustatytas dvi mažas medines loveles, bet negalėjome jų sutalpinti. Laimė, Ana Josifovna vieną lovėlę leido pastatyti savo kambaryje, ten ir miegojo abi mergaitės. Aš miegojau ant kitos lovelės, Algučiui paklojau ant grindų. Džiaugiausi, kad gyvenimas mane suvedė su ta inteligentiška, puikia

Raižinys mamuto kaulo plokštelėje. Algirdo Čarneckio darbas. Bykovmysis, 1946 (Merkių šeimos archyvas).

moterimi. Per Raudonąją Kryžių ji užmezgė ryšius su giminėmis ir draugais Amerikoje, Izraelyje ir kitur. Jautėsi, kad kažkur yra pasaulis, normalus gyvenimas, tas teikė optimizmo. Be to, ji gaudavo laiškų ir iš vyro, buvusio lageryje. Su pavydu žiūrėjau į jos gausią korespondenciją. Labiausiai pavydėjau vyro laiškų.

Lietuvių čia buvo daugiau, daugiau inteligentų. Su kai kuriais iš jų vėliau susibičiuliavome. Po kelių dienų susipažinti su mumis atėjo Dalia Pūtviienė ir atnešė naminių pyragą, labai paprastą, bet, kaip tada mums atrodė, be galo skanų.

Nustebę žiūrėjo vaikučiai į tą nepažįstamą poniją, o jai išėjus klausė manęs, kodėl ji mus pavaišino. Papasakojau, kad kultūringoj visuomenėj taip priimta: pas naujus atžiauvusius žmones kas nors ateina susipažinti, papasakoti

apie vietines sąlygas, žmones, po to man reikia nueiti pasisvečiuoti, taip žmonės ir susidraugauja.

Ir tikrai ponia Pūtvienė greitai tapo man labai artima, su ja ir jos vaikais mes susidraugavom visam gyvenimui.

Čia gyveno kelios žinomų žmonių šeimos: Eleonora Čarneckienė su penkiais vaikais, Aldona Endziulaitienė su dviem dukrom ir kiti. Su tomis šeimomis irgi suartėjom ir susidraugavom visiems laikams.

Bykove mokykla taip pat buvo septynmetė, tačiau mokinių čia mokėsi gerokai daugiau. Direktorius, jakutas Kyčkinas, buvo mažamokslis, neišauklėtas žmogus, neturįs jokio autoriteto. Jis aprėkdavo mokinius, apstumdavo, kartais su vyresniais rusiukais susimušdavo. Bet buvo partinis, todėl laikėsi.

Visus reikalus tvarkė du mokymo dalies vedėjai: Branštein (moteris) ir Nazarovas. Abu baigę aukštąjį mokslą, taktiškai, teisingi, į visus mokinius žvelgė lygiai, neskriaudė tremtinių, už tai buvo gerbiami. Taktiškas ir teisingas buvo ir rusų kalbos dėstytojas Izmailovas. Mokykloje dirbo keletas suomių, keli jakutai. Kūno kultūrą dėstė Borisovas. Mokiniai – daugiausia lietuviai, suomiai. Rusų ir jakutų mažai. Drausmė buvo prasta.

Čia nebuvo sargienės, išnešiojančios į klases lempas, jas nešdavosi patys mokytojai. Dažnai mokytojui, einančiam į pamokas su lempa, mokiniai pakišdavo koją. Koks būdavo džiaugsmas, jeigu šis nugriūdavo! Koridorius buvo tamsus ir negalima rasti, kuris iš mokinių taip „pajuokavo“. Mokykla buvo labai didelė ir šalta, trūko reikalingiausių dalykų: vadovėlių, sąsiuviniių, kreidos, net plunksnų. Darbas buvo blogai organizuotas, mokinių žinios prastos, nors buvo ir gerai dirbančių mokytojų.

Aš, kaip ir anksčiau, dėščiau aritmetiką, algebrą, geo-

metriją, fiziką, chemiją. Pradžia buvo sunki. Neturėdami pagrindų mokiniai nesuprasdavo naujos medžiagos. Teko pavargti, kol suvaldžiau klases, sustiprinau drausmę. Pamažu viskas susitvarkė.

Bet santykiai su direktoriumi buvo blogi. Jis ėmė mane persekioti nuo pat pirmos dienos. Mano materialinė padėtis buvo labai bloga. Pasisavintų pinigų Aliochinas man taip ir nesumokėjo. Čia manęs niekas nepažino, jokios žuvelės niekas nepametėdavo. O išpirkti visus maisto produktus pinigų neužtekdavo. Mat čia dažnai buvo parduodama tik balta duona, kurios kilogramas kainavo penkiolika rublių. Po trisdešimt – keturiasdešimt rublių paskolindavo Ana Josifovna ir kartais mokytojas iš Šakių apskrities Jurgis Kebleris, bet varžiausi skolintis, nes galimybių grąžinti neturėjau.

Čia taip pat mokiniams iš skurstančių šeimų buvo skiriamos stipendijos. Jau mokėsi visi trys mano vaikai, prašiau stipendijos Rytelei. Bet direktorius nepaskyrė, atseit jos tėvas lageryje. Sykį per posėdį mano nervai neišlaikė. Labai aštriai pakalbėjau, kad vaikai badauja, už tėvą jie neatsako, o jo gal ir gyvo jau nėra. Ir išbėgau iš susirinkimo. Parėjusi į savo kambarėlį labai gailėjausi, tiesiog vietos neradau. Juk karo metas, gali mane atiduoti į teismą už darbo drausmės pažeidimą ar atleisti. Ne-kantriai laukiau Anos Josifovnos. Grįžusi ji papasakojo, kad man išėjus Branštein, Nazarovas ir Izmailovas labai priekaištavo direktoriui ir tiesiog vertė jį paskirti Rytelei stipendiją. Ypač mane gynė karštasis Borisovas, jis tiesiog apšaukė direktorių. Stipendija buvo paskirta. Man pasidarė lengviau.

Po ilgų prašymų Kyčkinas pagaliau sutiko mus apgyvendinti mokykloje. Anai Josifovnai paskyrė mažą atskirą kambarėlį, o mane su šeima perkėlė į kampą, atitvertą

nuo klasės plona lentine pertvara, kuri nesiekė lubų. Iš klasės pro tą pertvarą sklido garsai ir kvapai.

Mat už tos pertvaros buvo „internatas“ – ten gyveno bene šeši mokiniai iš tolimesnių vietų. Krosnis buvo bendra, pakura mano pusėje, plytos nebuvo. Malkų beveik neskyrė, turėjau „iš nieko“ apšildyti savo ir internato patalpas. Kartais pasisekdavo kur nupirkti kuro, bet dažniausiai eidavome vogti lentų, labai bijodami ir riziukuodami. Vogdavo ir mokiniai, gyvenę internate, ir atnešdavo man. Tada pasitaikė proga nupirkti iš jakutų dvi didelės plunksnų pagalves. Tai buvo pavojinga, nes daug jakutų serga džiova, galėjom apsikrėsti, bet neturėjau kitos išeities. Laikėme tas pagalves porą dienų šaltyje. Taip „išdezinfekavę“ pasisiuvome didelę šiltą antklodę.

Nuo šalčio kiek pasigynėme, bet labai vargino triukšmas. Mat Kyčkinas gavo iš medžiotojų baltą meškiuką ir laikė jį tuščioje nešildomoje klasėje. Kasdien, pritvirtinęs grandinę, vesdavo jį pasivaikščioti, lydimas didžiulio triukšmingo mokinių būrio. Paliktas vienas meškiukas liūdėdavo ir dieną naktį riaumodavo. Be to, augdamas jis darėsi ir pavojingas. Kyčkinas buvo sugalvojęs savotišką būdą bausti mokinius: nusikaltusį įstumdavo į kambarį pas meškiuką, kur tekdavo su juo galynėtis, nes jis, kad ir žaisdamas, įkasdavo ar gana skaudžiai įdrėksdavo. Ir kiekvieną kartą, bet kuriuo paros laiku, eidamas šerti ar šiaip lankyti globotinio, Kyčkinas be jokio reikalo, nesibeldamas, užeidavo ir į mūsų kambarį – vien tam, kad įkyrėtų. Sykį tai pastebėjęs Borisovas labai išbarė direktorių, tiesiog iškeikė. Borisovas buvo „frontovikas“, vadinas, žmogus, kovojęs fronte ir atleistas iš tarnybos dėl rimtų sužeidimų, dažniausiai ir apdovanotas. Frontovikai buvo nepriklausomi, drąsūs, jų prisibijota. Man jis nejautė kokios nors ypatingos užuojautos ar simpati-

jos, tiesiog nepakentė neteisybės. Po to vizitai nutrūko. Tik vėliau sužinojau, kad Kyčkinas taip elgėsi paprašytas švietimo skyriaus vedėjo Jefimovo.

Bet kai vėliau pats Jefimovas atvažiavo tikrinti mokyklos darbo, buvo mandagus ir mano pamokas įvertino gerai. Mat ir čia greit išsikovojau gerą vardą ir buvau vertinama abiejų mokymo dalies vedėjų bei palaikoma kitų pedagogų. Tad suprato, kad kabinėtis beprasmiška. Sykį jis net užėjo į mano „aptvarą“. Tuo metu kaip tik svečiavosi Ana Josifovna, ir jis pradėjo klausinėti mūsų apie Lietuvą. Ar tiesa, kad parduotuvėse visko buvę, galima buvę laisvai važinėti į užsienį, kaip Lietuva įstojo į Tarybų Sąjungą? Atsakinėdama į klausimus, Ana Josifovna parodė labai daug diplomatijos, nes ji, kaip ir aš, suprato, kad vedėjas stengiasi išprovokuoti mus kokiam neatsargiam žodžiui. Aš daugiau tylėjau.

Liūdnas buvo mūsų gyvenimas tame aptvare. Nėr kur išsivirti, išsiprausti, pasiskalbti. Nuolatinis šaltis ir drėgmė, visad įtempti nervai pakirto mano sveikatą.

Ir čia per Janiną Ankudavičienę pasiekė mus žinia, kad jau prieš metus lageryje miręs mano mylimas vyras.

Atvirukas, kurį gavo p. Ankudavičienė, parašytas ant beržo tošies 1944 05 22. Tai jos vyro Vaclovo atsisveikinimo laiškas, bet pats, matyt, jau neturėjo jėgų rašyti, tai padiktavo nelaimės draugui Stanislavui Zybek-Pliateriui:

Brangioji Jane ir mylimi vaikai!

Tavo ir vaikų laiškus gavau, telegramos negavau, ačiū, laimingas nors tas kelias minutes, kol juos skaitau. Gal būt daugiau nebeparašysiu, jau atleisk, gal kada gyvenime Tave užgavau, bet žinok, kad visada Tau norėjau vien tik gero, o taip pat ir mūsų mylimiems vaikams ir aš, nelaimingas daugiau negalėsiu jų pamatyti.

V. Ankudavičiaus ant
beržo tošies žmonai
parašytas laiškas,
kuriame pranešama
apie J. Merkio mirtį.

Visą laiką stengiausi dirbti iš visų jėgų, bet reikėjo dar daugiau... Turiu tik Tavo numegztą megztinį. Badas ir Nagis visą laiką gyvena kartu su mumis. Merksys jau nebeparašys. Gegžna dar gyvena, kad mirė jo žmona jam nepasakė. Paškevičius sveikas. Viliuką paleido, jo žmona mirusi. Visi Tavo draugai ir pažįstami iš Vilkomiro daugiau neparašys. Kur Mikutovič nežinau, man jo labai gaila... Bučiuoju Tavo rankas ir pirštus, kurie tokie gražūs (toliau dvi eilutės neįskaitomos).

Tavo vyras Vacek

V. Ankudavičius išliko gyvas ir vėliau sugrįžo į šeimą. O man paskutinė viltis susitikti, prisiglausti, išsipasakoti, išsiverkti dingo. Viena, iki gyvenimo galo viena...

Nuėjau pas Dalę Pūtvienę, irgi praradusią vyrą, išsi-kviečiau ją lauk, norėjau pasiguosti, bet ji, tik pažiūrėjus į mane, iš pusės žodžio viską suprato. Apsikabinom abi stipriai stipriai ir ilgai stovėjom susiglaudusios be žodžių ir be ašarų, jausdamos begalinę vienatvę. O danguje mirgėjo šaltos abejingos žvaigždės, apšviesdamos negyvą sniego ir ledo dykumą.

Viską papasakojau vaikams. Suklaupę visi kartu tyliai pasimeldėm. Žinoma, jie sielvartavo, bet gal ne taip skaudžiai kaip aš. Negaliu apie tai daug rašyti. Neužmiršau jo visą gyvenimą.

Kurėjau, kad ir ką dariau, vis galvojau tą patį – niekada, niekada jau jo nebepamatysiu. Būdavo, einu iš darbo, žiūriu į pašvaistėm žaižaruojančius tolius ir mintimis kalbuosi su juo, grįžtu į praeitį. O ateityje – vien nuožmi kasdieninė kova.

Sąlygos gerėja

Baigėsi karas. Darbininkus tą dieną paleido iš darbo, mus – iš pamokų, bet kokio nors didelio išpūdžio tas nepadarė, nes nieko nekeitė mūsų gyvenime. Gal tik atsirado viltis susirasti gimines.

Vasarą Kyčkinas mešką pardavė į zoologijos sodą. Tą kambarį užleido man. Tai buvo kampinis šaltas kambarys, metus nevalytas, prisigėręs smarvės. Plovėm, vėdinom, grandėm grindis... Bet smarvė liko. Pasisekė gauti geležinę krosnelę. Turėjom jau kur išsivirti. Atėjus žiemai vėl labai šalome. Jaučiau, kad plaučiai nesveiki: prakaituodavau, pakildavo karštis, nusilpau. Bijojau visai atgulti. Vasarą prasidėjo susirašinėjimas su Lietuva. Mano sesutė Vandutė visą laiką gyveno su trimis vaikais ir tėveliais iš mokytojos atlyginimo gana skurdžiai. Per karą jų namelis ir daug daiktų sudegė, Genutė ištekdėjo už mokytojo Antano Vosylio ir pasitraukė į Vakarus, Vandutė nieko apie ją nežinojo. Nežinojo ir apie brolių Stepą. Per Jarytę, su kuria visą laiką susirašinėjome, suradau Juozo sesutę Milčę. Pasirodo, laiku buvo perspėta, kad ją ruošiasi ištremti, ir, susikrovusi daiktus į vežimą, drauge su sesers Anielės šeima išvažiavo į Rygą ir ten apsigyveno. Artimųjų laišakai labai džiugino, jau nebejačiau tokios baisios vienatvės. Labai laukėm ir banderolių su knygom bei žurnalais, bet...

Per tai sulaukiau ir didelių nemalonumų. Viena klasiės draugė nieko blogo nemanydama atsiuntė man dar prie vokiečių išleistą žurnalą „Žiburėlis“. Nespėjau jo net perskaityti, dėmesį patraukė tik vienas eilėraštis:

Po mokytojo langu erškėtrožė žaliavo,
Žaliuojančiam biržely jis liūdnas išvažiavo.

Tik sunkvežimiui užiant paukšteliai nenutilo
Nuo vieškelėlio dulkės vis kilo, kilo, kilo...

O jau kitą dieną atėjo pas mane saugumiečiai daryti kratos. Laimei, žurnalas gulėjo visai nepasleptas, ir jį tuoj paėmė daugiau per daug nekratydami, tik paviršutiniškai pavartė daiktus, paėmė laiškus. O juk turėjau tą mirusiųjų sąrašą dar iš Tit Arų ir rašiau kažką panašaus į dienoraštį. Jei tai būtų suradę... Baisu pagalvoti, tuoj tuos popierius sudeginau. O vakare mane išsikvietė tardyti. Apkaltino laikius antitarybinę literatūrą. Sakiau, nežinojau, nespėjau perskaityti, gal pati būčiau ją atnešus saugumui, jei būčiau susipažinusi su turiniu. Apsimečiau naivia ir vis kartočiau tą patį. Kas siuntė? Nežinau, pirmą kartą tą pavardę išgirdau, gal nepažįstama, gal kokia draugė ištekojo ir jos pavardę negirdėta. Ir taip be galo. Greit supratau, kad žurnalas tik kabliukas, iš tiesų nori mane užverbuoti bendradarbiauti.

Tai buvo be galo sunkus laikas, nesinori ir prisiminti, be to, ir atsimenu kaip per rūką. Iškviesdavo mane vakare, visą naktį pralaikydavo, dieną nepailsėjusi turėjau dirbti, o kitą naktį vėl viskas iš naujo. Vos laikiausi ant kojų, buvau kaip apdujusi.

Iš pradžių tardė dviese, saugumietis, atvykęs iš rajono centro, drauge su mūsų komendantu ir įkalbinėjo mane geruoju, žadėdami atsilyginti už paslaugas. Vėliau tardė tik tas atvykėlis vienas, pasidėjęs ant stalo revolverį, visai apgrasindamas, keikdamasis necenzūriniais žodžiais. Sakė:

– Kokia tu motina, štai nušausiu tave čia pat, ir liks tavo vaikai vieni, kaip gali jų negailėti?

Bet tvirtai laikiausi – nesutikau. Buvau taip iškan-kinta, kad kartais tikrai galvojau, tegul nušauna, kad tik

greičiau viskas baigtųsi. Po kelių savaičių tikrai viskas baigėsi. Buvau raštiškai pasižadėjusi niekam apie tai nepasakoti ir nepasakojau, tik Rytelė žinojo. Vargšei tai mano dukrelei teko tikrai ne vaikiškas krūvis.

Prireikė daug laiko, kol bent kiek atgavau jėgas.

Pavasariį turėjau dar vieną skaudų išgyvenimą. Praeitų metų, rodos, lapkričio mėnesį iš Tit Arų į Tiksį išvyko stiprus šunų kinkinys, kuriuo važiavo „rybzavodo“ direktorius Jevsiukovas, o vadeliojo kinkinį Vladas Zenčikas, mano artimos draugės sūnus. Prasidėjo stipri, nepaprasta pūga, trukusi daugiau nei savaitę. Keliauninkai pražuvo. Ir štai pradėjus tirpti sniegui jų kūnai buvo rasti netoli Bykovo. Čia ir buvo laidojami. Kadangi iš visų bykoviečių buvau Vladui artimiausia, kažkaip savaime išėjo, kad turėjau atstoti jam motiną. Skaudė tai buvo pareiga. Tas jaunas, gražus, toks energingas vyras – dar viena baisiosios Arkties pasiglemžta auka.

Nebeatmenu, tą ar kitą žiemą sušalo ir mūsų mokyklos jauna linksma mokytoja Lapeko. Ji įsimylėjo vyriškį, gyvenusį Tiksyje, ir važiavo jo aplankyti. Užėjus pūgai ji paklydo su vadeliotoju – ar išlipo iš rogių gamtos reikalais, ar tiesiog iškrito, bet į Tiksį jis parvažiavo vienas. Pavasariį ją surado. Veidą buvo apsirišusi suknele, kurią prašiau parduoti. Visa mokykla labai jos gailėjo.

Tą vasarą sužinojau, kad „rybzavodą“ inspektuoja didelis viršininkas, atvykęs iš centro. Nebeatsimenu, nei kaip jis atrodė, nei ką pas jį nuėjusi kalbėjau. Atsimenu tik, kad kalbėjau drąsiai ir su didele širdgėla. Jo tarpininkavimu „rybzavodas“ paskyrė mano šeimai normalų tomis sąlygomis kambarį bendrame barake. Lengviau atsidusau.

Dabar, skaitydama šiuos užrašus, matau aprašytus vien tik buitinius rūpesčius, skriaudas, negalavimus. Bet

tada toks buvo mano ir kitų tautiečių gyvenimas. Atskirti nuo pasaulio laikėmės iš paskutiniųjų, kad tik išliktume. Žmonės buvo apatiški, ateityje nematė jokios šviesesnės perspektyvos. Darbininko kortelė ir vaiko uždirbtas rublis jiems atrodė svarbiau negu mokslas. Atvykusi kalbinau tėvus, kad leistų vaikus mokytis. Pagerėjus gyvenimui, daugiau jaunimo pradėjo lankyti mokyklą.

Ir su žuvim buvo jau lengviau. Žmonės išmoko žuvauti, daugiau pagaudavo. Už pasiimtą žuvį jau nebe teisdavo. Kolūkiečiai galėjo daryti su savo sugauta žuvimi ką tinkami, o ir kiti žvejai turėjo po vieną kitą nuosavą tinklą.

Jau ir jaunesnieji vaikai daug padėdavo. Jie užsiaugino kažkieno padovanotą šuniuką, dabar tai buvo stiprus šuo, vardu Murikas. Pasikinę jį, vaikai parveždavo iš upės ledo: vienas rūpestis man atkrito. Daug sumanumo rodė Algutis. Jis pasiūlė kaimynams jakutams pasikinkyti Muriką sugautai žuviai vežti. Už tai kasdien jie duodavo mums vieną žuvį. Mat žvejų laimikis priklausė nuo žuvų migracijos laiko ir vietos, kur pastatyti tinklai. Kai žvejyba sekasi, žuvų pagaunama tiek daug, kad nuosavas šunų kinkinys per silpnas jai vežioti. Gaila tik, kad tas sėkmingos žvejybos laikotarpis labai trumpas.

Apsigyvenę barake labiau įsiliejome į lietuvių visuomenę, o čia žmonės stengėsi vieni kitiems padėti. Ir man kartais atnešdavo žuvų Monika Abramavičienė, kurios trys sūnūs buvo mano mokiniai, ar Mykolas ir Ona Rapauskai, kurių taip pat tris vaikus mokiau. Prieš šventes ateidavo raudonskruostis Algis Marcinkevičius, mano sūnelio amžiaus berniukas, ir skardžiu balsu apreikšdavo: „Ponia Merkiene, mama sveikina jus su šventėmis ir siunčia lauktuvių“, – ir brinkteldavo pusmaišį šaldytų žuvų ant žemės. Mes jį praminėm „Kalėdų seneliu“, ne-

Žiemą vienintelė susisiekimo priemonė neapbrėpiamose Šiaurės platybėse – šunų kinkinys (Juozo Eidukaičio archyvas).

Kai žuvis „eina“. Juozas Eidukaitis, buvęs O. Merkienės mokinys ir Rytelės bendraklasis, jau tapęs tikru Arkties gyventoju, sotus, šiltai apsirengęs, perpratęs Šiaurės klastą. Tit Arai, 1956 (Juozo Eidukaičio archyvas).

įtariau tada, kad vėliau jis ir mano Algis taps geriausiais draugais, krikštys Lietuvoje vienas kito vaikus. Padėdavo ir Antanas Abromavičius, pats auginantis keturis vaikus. Mane rėmusieji nebuvo kokie pasiturintys žmonės, tiesiog šeimose buvo žvejų, o man padėjo iš geros širdies. Žinoma, tos padovanotos žuvies nebuvo daug, valgydavom jos tik retkarčiais, bet tai buvo didelė paspirtis.

Bičiulystė su čia išigytais draugais tęsėsi visą gyvenimą, ilgainiui jie tapo kaip giminės.

Aš artimai susidraugavau su Eleonora Čarneckiene, Lietuvos diplomato Valdemaro Čarneckio žmona. Ji, kaip ir aš, buvo giliai tikinti, tai mus labai suartino. Eleonora turėjo penkis vaikus, šeima labai vargo, bet tikėjimas ir įgimtas optimizmas ją palaikė. Ji mokėjo suburti žmones, tas vienišas nelaimingas moteris, pas ją vykdavo bendros pamaldos. O ir visa Čarneckių šeima turėjo kažkokio magnetizmo, ypatingą humoro jausmą. Ir dabar, senatvėje, Elytė man bene artimiausia.

Turėjau ir daugiau draugių, daugybę pažįstamų. Su simpatija stebėjau Julijos Motiekienės gyvenimą. Sykį ji atėjo pas mane pasitarti, ką jai daryti. Ji pamilusi puikų vaikiną Bronių Valaitį, jie norėtų sukurti šeimą, bet nieko nežinanti apie vyrą. Jaudinasi, blaškosi, nežino, kaip apsispręsti. Aš irgi nežinojau, ką patarti. Bet galvojau taip: jei likimas juos išskyrė ir per visą tą laiką negavo apie vyrą jokios žinios, greičiausiai jo nebėra. O jei gyvenimas taip klostosi, gal reikia paklusti jo dėsniams.

Julija kreipėsi ir į kitus jos gerbiamus žmones, žinau, kad tarėsi su Bojarskais, bet, matyt, visi patarė tą patį, ir Julija ištekėjo. Šeima sulaukė dviejų vaikučių ir po Stalino mirties grįžo į Lietuvą.

Pagerėjus gyvenimui pradėjo rasti dvasinio bendravimo poreikis. Kilo noras pasitvarkyti, padailinti skurdžią

buitį. Jau, žiūrėk, viena kita mergaitė ateina į mokyklą su sumažinta šimtasiūle, dar ir kokia apykakle pagražinta. Pasidarė populiarius albumėliai, į kuriuos draugai įrašydavo linkėjimus. Ypač gerai, jei jie dar ir piešinėliais papuošiami. Auksarankiai Čarneckiai iš mamuto kaulo, kurio čia buvo galima rasti, pjaustė įvairias figūreles, papuošaliukus. Žmonės pradėjo švęsti šventes, burtis.

Tuo metu jau buvo pastebėtos gerosios lietuvių savybės: darbštumas, sumanumas, sąžiningumas. Kėlė pagarbą aukšta moralė, ypač gražus moterų elgesys. Praradusios vyrus, dažnai ir vaikus, jos laikėsi oriai, gal tik viena kita nebepakęsdama bado pasinaudojo siūloma vyriška globa. Bet ypač padidėjo susižavėjimas lietuviais pastačius klubą. Jame ėmė burtis saviveiklininkai, spiestis jaunimas. Vienas iš aktyviausių vadovų buvo Česlovas Šukaitis. Jis režisavo vaidinimus, pavyzdžiui, parengė ištraukas iš Puškino „Čigonų“. Be to, jis griežė smuiku, grojo akordeonu. Tačiau didžiausią pasisekimą turėjo jo vadovaujamas choras. Kai pirmą kartą buvo atlikta daina „Karvelėli mėlynasis“, kai nuskambėjo „Man ilgu, oi ilgu“, mažai kas iš lietuvių išsilaikė nepravirkęs, o kitataučiai manė, kad tai kokia giesmė. Smuiku griežė ir Algirdas Stašenis. Valė Damašienė vadovavo šokėjams. Grupė jaunimo su tautiniais kostiumais sušoko „Suktinį“ ir kitus tautinius šokius, o gabioji Lidija Dargužienė šoko solo čardašą ir lėlės šokį. Visi buvo sužavėti.

Kyčkinas buvo atleistas iš pareigų. Į jo vietą atvyko naujas direktorius – Afanasijus Vasiljevičius Kapitonovas. Tai buvo aukštas, malonaus veido, kuklios laikysenos jakutas. Jis dažnai atrodė prislėgtas. Vėliau supratau priežastį. Jo žmona buvo sunki ligonė džiovininkė, o šeimoje – du maži vaikai.

Sužinojusi, kad Kapitonovas – matematikas, labai

išsigandau. Jei atims iš manęs dalį pamokų, neišsiversiu. Bet tai buvo protingas žmogus, radęs išeitį manęs neskriausti. Ketvirtoje klasėje pradėjo dėstyti pagal dalykus. Taip atsirado šešios papildomos aritmetikos pamokos. Be to, jis iškovojo mokyklai internato vedėjo etatą ir eiti pareigas paskyrė mane. Materialiai man buvo net geriau, moraliai taip pat, nes direktorius vertino mano patyrimą, atsižvelgė į mano nuomonę, daug tarėsi internato reikalais. Jokių patalpų tas internatas neturėjo. Tai veikiau buvo sąlyginis pavadinimas, tiesiog neturtingų tėvų vaikams buvo skirtas papildomas maisto davinyš, pietūs mokyklos valgykloje, beje, labai kuklūs. Mano pareiga greta kitų buvo tvarkyti tos valgyklos darbą, budėti pietų metu, padėti dalyti maistą. Per tuos metus internato auklėtiniams paskyrė, rodos, tris poras veltinių, kelias šimtasiūles. Štai ir būk gudrus, padalyk tai septyniasdešimčiai vaikų, kai visiems reikia. Stengiausi būti sąžininga, bet, aišku, negavusieji būdavo nepatenkinti. Tas darbas man kainavo daug nervų.

Santykiai su direktoriumi buvo geri. Aš labai jo galėjau. Prižiūrėti šeimai jis buvo pasamdęs du jakutus, vyrą ir žmoną. Tačiau juos išsiuntė žuvauti, atseit nevalia eksploatuoti žmonių. Kaip jis tvarkėsi, net nežinau. Jis dažnai ateidavo pas mus į baraką su koku nors reikalu, pasėdėdavo. Gal norėjo atsipalaiduoti. Aš pavaišindavau jį papirosais, žinojau, kad jis, kaip ir daugumas jakutų, aistringas rūkalius ir paskirtos papirosų normos jam neužtenka. Kartais išeidamas nedrąsiai paprašydavo likusių pakelyje papirosų, o vėliau aš pati jam visą dėžutę atiduodavau. Kartais mokykloje paprašydavo duonos namo parsinešti. Taip niekad ir nesupratau, kodėl jis taip skurdo. Visa valdžia visko turėjo per akis, išsirašydavo, ko tik panorėję.

Gyvenimas verčia rizikuoti

Mano sveikata ėjo vis blogyn. Dėl ligos praleisdavau daug pamokų. Užpoliarėje gyvenau jau penkerius metus ir supratau, kad ilgiau nebeištersiu. Apsisprendžiau žūtibūt iš čia ištrukti, kad mano vaikučiai neliktų be motinos. Trys mano kolegos vyrai ruošėsi palikti mūsų mokyklą. Vienas jų tremtinys suomis Kajava net gavo Karelijos ATSR švietimo ministerijos oficialų kvietimą atvykti mokytojauti į Petrozavodską. Įkvėpta jo pavyzdžio, parašiau ir aš į Jakutijos ATSR švietimo ministeriją, prašydama pablogėjus sveikatai perkelti mane dirbti į Jakutską. Pridėjau daktaro Iskakovo man išduotą pažymą, kad Užpoliarės klimatas kenkia mano sveikatai. Gana greit gavau švietimo ministro pavaduotojo atsakymą: „Jūsų atvykimui neprieštaraujame, vieta aprūpinsime, suderinkite klausimą su rajono valdžia“.

Tuoju pasiūniau prašymą į Bulūną, prašydama NKVD skyriaus sutikimo išleisti mane į Jakutską. Atsakymą gavau neigiamą. Ką daryti? Kreipiausi patarimo į direktorių. Jis apgailestavo, kad neteks tokios padėjėjos, bet patarė važiuoti savo rizika. Suprato, kad kitos išeities nėra. Jis parašė man labai gerą charakteristiką ir dar nuo savęs asmeniškai laišką švietimo skyriaus vedėjui, prašydamas nedaryti man kliūčių. Atsiskaičiau su mokykla ir ėmiau ruoštis kelionėn.

Kai kurie tautiečiai stebėjosi mano ryžtu ir bandė atkalbėti. Važiuoti be NKVD leidimo – ar tai juokas? Prarsiū čia vietą, kambarį, o jei lieps grįžti? Be to, ir į laivą gali neįleisti ar jėga išlaipinti. Viena su mažais vaikais į

nežinią... Apsisprendžiau, bet labai nerimavau.

Sykį gatvėje sutikau tą saugumietį iš rajono, kuris mane taip žiauriai tardė. Vis dėlto aš priėjau prie jo, pasi-sveikinau ir paklausiau, ar gali mane nepriimti į garlaivį ar iš jo išlaipinti, jei neturiu NKVD leidimo išvykti. Jis mandagiai atsakė, kad čia to daryti niekas neturi teisės. Kiusiure NKVD darbuotojas patikrins mano dokumen-tus ir ten vietoje bus sprendžiamas mano klausimas. Iš jo elgesio supratau, kad jis mane gerbia kaip stiprų žmogų, kažin ar taip su manim kalbėtų, jei būčiau sutikusi išda-vinėti savo tautiečius. Ne kartą gyvenime pastebėjau, kad išdavikais naudojamasi, bet jie niekinami.

Sužinojęs, kad garlaivis atplauks kitos dienos rytą, direktorius su miegančiu sūneliu ant rankų vėlai vakare atėjo į mokyklą sumokėti atlyginimų išvykstantiems mo-kytojams. Kadangi pinigų pritrūko, aš su Leonu Bojarsku, dirbusiu mokyklos ūkvedžiu, nuėjome su direktoriumi pas jį į namus. Ir ką gi mes pamatėm? Šaltame kambarė-lyje ant menkos geležinės lovelės su nusvirusia nuo lovos galva jau negyva gulėjo direktoriaus žmona. Šiurpus vaizdas. Su ašaromis akyse ištariau užuojautos žodžius ir atsisveikindama stipriai paspaudžiau direktoriui ran-ką. Jau Lietuvoje sužinojau, kad paskutinį patarnavimą tai kankinei atliko lietuvaits mokinės: kiek galėdamos aptvarkė ir su mokyklos kolektyvu palaidojo. O Kapi-tonovas vėliau buvo perkeltas į Kiusiurą ir vadovavo švietimo skyriaus darbui.

Dar vienas sunkumas prislėgė mano širdį kitą dieną. Sužinojęs, kad kraustausi, ūkvedys Kliackinas pareikala-vo, kad sumokėčiau „rybzavodui“ penkis šimtus rublių už butą. Jis puikiai žinojo, kad mokytojui butas priklauso nemokamai, bet naudojosi proga įsidėti šiuos pinigus į ki-šenę. Pasakė uždėsiąs draudimą mano daiktams ir nelei-

siąs išvažiuoti. Buvau beteisė, turėjau sumokėti. Tai buvo beveik paskutiniai mano pinigai, nes, grąžinus skolas ir nupirkus bilietus iki Jakutsko, nedaug man buvę likę.

Ir dar vieną nuoskaudą patyrėm. Gaila buvo skirtis su ištikimu draugu Muriku, bet kitos išeities neturėjom, o stiprus jaunas šuo buvo vertinamas, daug kas būtų jį pirkęs. Bet sutarėm su pasiturinčiais žmonėmis, laikančiais stiprų šunų kinkinį, manėm, Murikui bus ten lengviau. Tačiau žadėtų pinigų jie mums nesumokėjo. Negėda buvo bevaikai sveikų žmonių porai nuskriausti trijų mažų vaikų motiną. Skaudžiausia, kad tai buvo mano tautiečiai. O Murikas, kaip vėliau sužinojom, atbėgdavęs prie mūsų barako ir liūdnei kaukdavęs. Ir vaikai jo labai ilgėjosi.

Ištrūkė!

Pakrantėje šurmulys. Girdėti daug lietuviškos šnektos. Draugų padedami, įsikūrėme laive ir mes. Skaudu skirtis su tautiečiais, paliekam daug artimų bičiulių, bet tikimės greit pasimatyti.

Prieš pat išplaukiant laivui, mojuodama rankomis, uždususi atbėga krantu Rokiškyje mokytojavusi geroji paštininkė Matilda Sabienė. Su paskutiniu paštu mano vardu gautos trys perlaidos: dvi iš sesutės Vandutės, viena iš vyro sesers Emilijos Merkytės. Kokia laimė! Toks turtas sunkią valandą!

Netikėtai praturtėjusi pasijutau tvirčiau. Be gailėsčio žiūrėjau į tolstantį krantą. Kiek čia kentėta ir bado, ir šalčio, ir visokių skriaudų! Sudie, baisioji Šiaurė! Laisvu noru nesugrįšime į tą ledo karaliją, į poliarinę naktį.

Kelionė iki Kiusiuo neprailgo. Mūsų, tremtinių, buvo

kelios dešimtys šeimų. Vieni planavo pasiekti Jakutską ar nors Kiusiurą ir mokyti vaikus, o kiti slapta vylėsi traukti tiesiai į Lietuvą. Visi susirūpinę, neramūs. Bet kartu iš Tiksio uosto plaukia ir didelis būrys rusų. Tai jau visai kitokie žmonės. Dauguma jų, kurie, vengdami karo tarnybos, laisvu noru užsiverbavo dirbti Šiaurėje. Jokių sunkumų, be klimatinių, jie čia nepatyrė. Gyveno patogiuose, šiltuose namuose, apšviečiamuose elektra, nemokamai naudojosi geriausiais produktais, kuriuos tiekė amerikiečiai. Atlyginimai dvigubi. Todėl jie buvo susitaupę daug pinigų ir apsirūpinę puikiais amerikietiškais daiktais. Jautėsi saugūs ir pasitikį savim. Kai susipažinau ir išsikalbėjau su jais, pasirodė esą atviri ir nuoširdūs, mokė mane nenusileisti, davė daug praktiškų patarimų. Tik jų dėka išsireikalavau Jakutijos respublikos švietimo ministerijoje, kad man būtų sumokėtos persikėlimo išlaidos ir net sugrąžinti neteisingai už butą išplėšti pinigai.

Kiusiure visi mano kolegos išskubėjo tvarkyti reikalų, tik aš vis negalėjau ryžtis. Labai nusiminęs grįžo suomis Kajava. Nepadėjo nei oficialus iškvietimas, nei jokie maldavimai. Liūdna į krantą kraustėsi jo šeima. Kiti kolegos grįžo patenkinti, susitvarkę dokumentus. Jie pasakė, kad švietimo skyriuje žino apie mane ir manęs laukia. Kiti grįžusieji tą patį pasakė apie NKVD skyrių. Niekur nedingsi, išjudu ir aš. Nors visą kelionę mintimis vis skriejau pas Aukščiausiąjį, išeidama dar paprašiau vaikučių, kad pasimelstų Švenčiausiai Mergelei Marijai.

Su drebančia širdim einu į NKVD skyrių. Čia kalba trumpa: jei išleis švietimo skyrius, jie kliūčių nedarys.

Švietimo skyriuje pirmiausia sutinku savo buvusią mokinę suomiukę Jupilainen, kuri čia dirba sekretore. Iš jos sužinau, kad skyriui jau vadovauja nebe Jefimovas

Laiškai iš Tėvynės teikė mums daug džiaugsmo. Viena iš pirmųjų gautų nuotraukų – Vandutė su tėveliais ir vaikučiais. Iš kairės: Livutė, Vaidutis, Rimutis. Panevėžys, 1946 (Merkių šeimos archyvas).

(laimė), bet naujas skyrius vedėjas, kurio niekas dar gerai nepažįsta ir patarpininkauti ji negalinti. Tai vėl jakutas, oficialus ir neišvelgiamo veido. Išdėstau savo prašymą, rodu gydytojo pažymą, paties švietimo ministro pavaduotojo sutikimą įdarbinti Jakutske, direktoriaus laišką. Vedėjas nesileidžia į kalbas. Skiria mane į Kiusiuro dešimtmetę, žada butą, pamokų, kiek tik panorėsiu. O sveikata pasitaisys, juk čia klimatas švelnesnis. Aiškinu, kad čia vis vien Šiaurė. Man reikia daržovių, pieno. Tikrai neišlaikysiu. Prašau, maldauju, rusų iš laivo įkvėpta, neišeinu iš kabineto. O jis vis savo: ne ir ne! Jau buvau visai beprarandanti viltį, kai į kabinetą prisistatyti naujam viršininkui įėjo inspektorius, pernai tikrinęs mūsų

mokyklos darbą. Jie tautiečiai.

Inspektorius oficialiai prisistato, jie susipažįsta, o po to pradeda kalbėtis jakutiškai, bet suprantu, kad inspektorius kažką karštai pasakoja apie mane. Pagaliau vedėjas sako:

– Ką gi, jei ir inspektorius jus taip užtaria, matyt, reikia jus išleisti. Jupilainen, rašyk įsakymą!

Įsiminiau tą pavardę visam gyvenimui. Ji skamba man kaip muzika! Mergaitė su ašaromis puolė mane bučiuoti. Apsikabinome. Apsiverkiau ir aš. Dar vedėjas liepia parašyti man padėkos raštą, linki sėkmės, mandagiai atsisveikina.

NKVD skyriuje, pamatę įsakymą, tarnautojai labai nustemba, bet išduoda reikalingus dokumentus.

Laiminga grįžtu į laivą. Manęs pasitikti atbėga vaikučiai. Visi apsikabiname. Ištrūkė! Net nesitiki....

Pirmieji žingsniai Jakutske

Iki Jakutsko plaukėm apie mėnesį. Kai išsilaipinom, su mumis kartu vykęs agronomas iš Alytaus Steponas Vaitkevičius, energingas vyras, kreipėsi į prieplaukos administraciją ir išnuomojo didelę brezentinę palapinę, į kurią bemaž visi lietuviai ir susikraustėm. Be to, jis suorganizavo naktinį budėjimą. Ir gerai padarė, nes iš gretimos palapinės kitą naktį vagys išnešė kelis lagaminus.

Sunešę daiktus, išėjome apsidairyti. Ogi žiūrime – moteris parduoda pieną po dvidešimt rublių už litrą. Kaip nepirksi, vaikučiai tokiomis maldaujančiomis akutėmis žiūri. Ir nupirkau porą litrų. Neapsakomas skanumas, juk penkerius metus pieno neragavom.

Jakutskas nuo prieplaukos už kokių septynių – devynių kilometrų. Norint patekti į miestą reikėdavo susitarti su sunkvežimių, kuriais vežiojo akmenis anglis, vairuotojais, kad priimtų į kabiną, ar važiuoti tiesiog ant anglių. Sunku buvo išsisaugoti nesusitepus ar nesusiglamžius.

Švietimo ministerijoje kreipiausi į ministro pavaduotoją, kuris atsiuntė man telegramą. Jaučiausi jau tvirčiau, nes iš Lietuvos jau buvau gavusi universiteto baigimo diplomo kopiją. Priėmė maloniai, bet darbą siūlė tik rajonuose, Jakutsko mokyklose vietų nebuvo. Apsvars-tėm kelis variantus, bet kol kas sutikimo nedaviau. Tada pradėjau teirautis technikuose, bet ir ten mokytojų nereikėjo. Tiesa, vieno technikumo direktorius girdėjęs, kad jo matematikas žadėjęs po atostogų negrįžti, bet ži-nok dabar, kaip ten bus.

O iš palapinės vis daugiau žmonių išsikelia, bijau likti viena. Ir Algutis suviduriavo, pakilo temperatūra, gal nuo to pieno.

Vasara, esame atpratę nuo karščio, nuo saulės, mieste užvalgau tik savo pasiimtos duonos, grįžtu išvargusi, čia vėl nerimas dėl sūnelio. Atsigulu ir nieko jau nebe-galiu. Ta mano mažoji šeimininkėlė priverčia mane kaž-ką suvalgyti, žinau, kad jos globoj galiu ramiai palikti broliuką, daiktus, nurimstu ir užmiegu. O kitą dieną vėl ieškau darbo.

Sugalvojau užėti pasiteirauti į miesto švietimo skyrių. Ir čia viskas labai lengvai išsisprendė. Skyriaus vedėjas pasiūlė man vietą septynmetėje mokykloje, esančioje už septynių kilometrų nuo Jakutsko. Atseit ten galėsiu ir gyventi. Nieko nelaukdama sutikau. Gavusi įsakymą pėsčia nuėjau į tą mokyklą apsižiūrėti.

Direktorius Minenko, susipažinęs su mano dokumen-tais, apsidžiaugė, kad gauna mokytoją, baigusią aukštąjį

mokslą ir su didele praktika, maloniai priėmė ir parodė man skirtą didelį, erdvų, šviesų kambarį, kuriame stovėjo normali krosnis su plyta. Po visų tų landynių, kuriose gyvenome, šis kambarys buvo tikrai karališkas.

Vėlai vakare grįžau pas vaikus, kur laukė žinia, kad Algutis pasitaisė.

Prasidėjo kitas mūsų gyvenimo etapas.

Trečia dalis

Je Kay Lurotolian

Mano mama buvo puiki pasakotoja, mėgo rašyti laiškus, kartkartėmis imdavo rašyti lyg ir dienoraštį, aprašydavo kai kuriuos savo gyvenimo įvykius, apmąstymus.

Atsiminimus apie savo gyvenimą mano prašoma ėmė rašyti būdama septyniasdešimt aštuonerių metų, rašė neskubėdama, viską išgyvendama iš naujo. Spėjo aprašyti tik laikotarpį iki 1947 metų.

Kai 1988 metais Kęstutis Pukelis paprašė parengti jo sudaromai knygai „Leiskit į Tėvynę“ prisiminimus apie mokytojavimą tremties metais, mama jau buvo pasiligojusi, todėl, matydama, kad vis silpsta, tekstą suredaguoti pavedė man. Dirbant iškildavo neaiškumų, tardavausi su mama, ji aiškindavo, papasakodavo ką nors naujo, bet mano darbu buvo nepatenkinta. Nenuostabu, dar nebuvom nepriklausomi, tai buvo pirma leidžiama tremtinių prisiminimų knyga, gal ir paskutinė, atrodo neatsargu viską rašyti per daug atvirai. Be to, trumpinant ir redaguojant išnyko jos pasakojimo nuoširdumas, „gyvas nervas“.

Užtat rengdama spaudai šiuos prisiminimus stengiausi kuo mažiau redaguoti, trumpinti, norėjau išlaikyti jos pasakojimo stilių, perteikti visas mintis.

Tolimesnį mūsų šeimos likimą trumpai aprašysiu aš, bet tai jau bus kito žmogaus pasakojimas apie gyvenimą, matytą kitomis akimis, vaiko, jauno žmogaus akimis.

R. Merkytė

Knygos sudarytoja ir trečios dalies autorė Rytė Merkytė, Jakutskas, 1952 (Merkių šeimos archyvas).

Dvyliktoji septynmetė mokykla, į kurią buvo paskirta mama, stovėjo gražioje vietoje: aplink nedideli miškeliai, netoli keli ežerėliai. Mums, vaikams, po Arkties viskas atrodė tarsi rojus. Kokia šilta saulė, galima išsirengti, maudytis! O kiek žalumos, spalvų! Už kokių keturių kilometrų tekėjo plačioji Lena, priešingoje pusėje įrėmindami upės slėnį, rikiavosi neaukšti kalnai, apaugę dideliais maumedžių miškais. Koks grožis! O koks maisto įvairumas, kaip viskas skanu! Prisimenu, visi keturi eidavom į kaimyninę gyvenvietę parsinešti pusės litro pieno ir grįžę užsigerdavom juo krosnyje pašutintas perlines kruopas. Nuostabu! Galėjom nusipirkti daržovių, kurių ir skonį buvom pamiršę: agurkų, svogūnų, bulvių, morkų, burokėlių ir net paragauti pomidorų. Viskas buvo labai brangu, todėl tvirtai nusprendėm kitais metais auginti daržoves patys.

Mokykla buvo medinė, dviaukštė, bet nedidelė. Šalia namas, kuriame gyveno mokytojai, malkinė, tvartas mokyklos arkliui, gerai įrengta ledainė. Mokiniai ateidavo iš aplinkinių gyvenviečių, arčiausiai buvo tuberkuliozės sanatorija „Raudonoji Jakutija“, šalia kurios gyveno joje dirbę žmonės. Sanatorija buvo už pusantro kilometro, ten pirkdavomės produktus. Susisiekimo su Jakutsku nebuvo, reikėdavo eiti pėstiems.

Mamai dirbti buvo nesunku. Mokytojų kolektyvas draugiškas, klasės nedidelės, pavyzdžiui, mano septyn-toje klasėje mokėsi tik aštuoni vaikai.

Vėliau, kad ištirtų sveikatą, mama buvo paguldyta į sanatoriją „Raudonoji Jakutija“. Čia dirbo puikūs specialistai, taikantys pažangius metodus ir vartojantys geriausius vaistus. Mat ši sanatorija priklausė ne Jakutijos, o Tarybų Sąjungos sveikatos apsaugos ministerijai, čia buvo ne tik gydoma, bet atliekamas ir mokslo tiriamasis

darbas. Mamos sveikata ėmė taisytis. Vėliau ji buvo nušiušta į Jakutsko tuberkuliozės dispanserį, kurio įskaitoje buvo visus devynerius metus, kol dar gyvenom Jakuti-joje. Ne kartą buvo gydoma ir sanatorijoje.

Kitą pavasarį įsitaisėm nemažą daržą, pasodinom bulvių. Patys plėšėm dirvoną, paruošėm žemę. Vasaros ten trumpos, bet saulėtos ir šiltos, daržą laistėm, kartais per dieną išpildavom apie šimtą kibirų vandens, per sausras laistėm net ir bulves. Taigi dirbom daug. Kelis kartus drauge su kitais mokytojais važiovom į taigą gal už dvidešimties kilometrų uogauti (arčiau uogų nebuvo) ir išsivirėm uogienės. Įsigijome keletą vištų, žiemą, kaip ir visi, laikėm jas savo kambaryje. Patys pasiruošėm mal-ky. Žodžiu, įsitraukėm į aplinkinių žmonių gyvenimą, sustiprėjom, įdegėm.

Kitais metais į tą mokyklą dėstyti vokiečių kalbos buvo atkeltas Lietuvoje žinomas vertėjas Juozas Sužiedėlis su sergančia žmona Brone ir devynmete dukrele Rasele. Deja, ligonė greit mirė. Mes stengėmės tai šeimai palengvinti netekties skausmą, daug bendravom. Ponas Sužiedėlis puikiai išmanė literatūrą, dažnai mums garsiai skaitydavo, kol mes dirbom savo moteriškus darbus. Alma susidraugavo su Rasele, dar ir dabar ją globoja.

Rodos, dar pirmąją vasarą Algiui kilo mintis, kad mums reikėtų pirkti paršelių. Jis ir mamą įtikino, kad tai apsimokės, ir tvartelį pats pastatė. Tiesa, pirmas bandymas mums nelabai pavyko. Paršelis blogai augo, matyt, tvartelis buvo per šaltas. Nieko nuostabaus, Algiui tebuvo trylika metų, niekas jam nepatarė, nepamokė, be to, niekas aplinkui gyvulių nelaikė.

Kitą vasarą paršelis apsirgo ir teko jį paskersti. Algis pastatė rūkyklą ir pasūdęs ėmė mėsą rūkyti. Sykį eidamas maudytis rūkyti pavedė mums. O mes visos trys, užsi-

klausiusios puikaus pono Sužiedėlio Turgenevo romano skaitymo, lengvabūdiškai viską pamiršom, rūkykla užsidegė, mėsa apdegė. Algis grįžęs labai pyko, bet mums su panieka tepasakė: „Ach, jūs bobos, bobos“. Jautėmės be galo nesmagiai.

Ta proga noriu skirti porą žodžių savo broliui. Jau tada išryškėjo jo charakteris. Jis buvo gabus, protingas, viską, ko imdavosi, padarydavo, viską sugebėjo. Buvo taktiškas. Niekada neteko išgirsti iš jo lūpų negražaus žodžio ar keiksmažodžio.

Vėliau vasaromis dirbo šalia esančiame veislinės gyvulininkystės ūkyje, abu su Almute ganė bandą, kur buvo piktas jautis. Mama rašė: „Vasarą karšta, mašalai, uodai, galvijus kankina bimbalai, žemė išdžiūvusi, žolės mažai, o mano vaikučiai turėjo dirbti tokį sunkų darbą. Mokyklos direktorius, turėjęs šešias dukras ir nei vieno sūnaus, Algutį vadino „Aru“ (Oriol)“. Baigęs technikumą, Algis dirbo statybose fizinį darbą, ypač sunkų žiemą per baisius šalčius, vakarais mokėsi.

Jautėsi atsakingas už mus, moteris. Jo globą aš jaučiau iki jo gyvenimo pabaigos, iki galo jos neįvertindama. Tik jo netekusi pati sunkiai sirgdama supratau, kas jis man buvo: pasijutau viena vienužė vėjų pagairėj, nebebuvo šalia stipraus ažuolo, visą laiką saugojusio mane.

Dar truputį apie mūsų ūkininkavimą. Vėliau iš klaidų pasimokėm, ir kasmet nupenėję paršelių turėdavom mėsos. Persikėlus į Jakutską teko to atsakyti, bet paskutinė mūsų išauginta kiaulaitė mums gausiai atlygino už visą ilgametį triūsą – atvedė keturiolika paršelių, o vienas paršelis tuomet kainavo penkis šimtus rublių. Tarsi iš dangaus nukrito dideli pinigai. Mama nusprendė, o mes visi pritarėm, kad bus teisinga už tuos pinigus Algiui nupirkti motociklą, visų jaunuolių svajonę. Taip

ir padarėm, tik Algis juo važinėjo vos metus, nes greit jį paėmė į kariuomenę. Bet tai buvo daug vėliau.

Baigusi septynmetę mokyklą aš turėjau tęsti mokslą Jakutsko dešimtmetėje mokykloje. Mamos paprašyti gyventi mane priimdavo lietuviai. Pirmus metus praleidau pas ponią Marijoną Petruškevičienę, gyvenusią su suaugusiu sūnumi Antanu.

Jakutskas toli gražu nebuvo rojus, kaip mums pasirodė po Arkties. Tai tipiškas šiaurės Sibiro miestas – netvaringas, nešvarus. Mediniai namai aptverti aukštomis tvoromis. Mažiau nei metro gylyje buvo amžinas išalas, todėl vasarą vanduo neišsigerdavo į žemę, telkšojo balos, mieste esantis lėkštas ežerėlis buvo užpelkėjęs, dvokė. Net centrinėse kiek aptvarkytose gatvėse neaugo joks medelis ar krūmas – žemė prisodrinta žiemą barstomos druskos.

Vaikščioti nutiesti mediniai šaligatviai, važiuojamoji dalis išgrįsta medinėmis trinkelėmis, kurias kasmet iškilnodavo pašalas. Žiemą naktys ilgos ir tamsios, miestą gaubia tirštas rūkas.

Čia šalčiau nei prie Arkties vandenyno, tik vėjo nėra. Žemiausia temperatūra, kurią pamenu, nes tą dieną kaip tikėjau iš Jakutsko aplankyti šeimos, buvo 54° šalčio, bet būdavo ir žemesnė nei 60°.

Gyvendama Jakutске labai ilgėjausi namų, kiekvieną šeštadienį pareidavau. Ilgesį palengvindavo Čijos Čarnekytės apsilankymai pas ponią Petruškevičienę. Čijai pasisekė ištrūkti iš Bykovo ir ji mokėsi dailės techniku-me kartu su Antano draugu Pranu Poručiu, ir jaunimo būrelis dažnai čia susiburdavo.

Mokykloje pirmą sykį pajutau, kad esu iš visų skurdžiausia. Viena mokytoja, norėdama ką nors perduoti į vaikų namus, vis kreipdavosi į mane, manydama, kad aš iš ten. Po karo visi vertėsi sunkiai, bet, matyt, aš išsiskyriau. Dėl to per daug nesukau sau galvos, mūsų klasėje puošėvų nebuvo. Mokiausi mergaičių mokykloje, koketuoti nebuvo prieš ką, buvo privaloma nešioti uniformą.

Jaučiausi išsiskirianti iš kitų tarpo dėl kitos priežasties. Pirmą kartą atsidūriau viena tarp rusaičių. Jos buvo geros, draugiškos, tik negalėjau prie jų pritapti. Mąstymas, pasaulėjauta, skonis buvo visiškai skirtingi. Pavyzdžiui, mane žavėjo pasirodę trofėjiniai kino filmai „Dama su kamelijomis“, kur vaidino Greta Garbo, „Rigoletas“ ir kiti, o jos ėjo tik į tarybinius filmus „Kiaulininkė ir piemuo“, „Volga, Volga“ ir panašius. Man jos sakydavo: „Tavo skonis keistas, kažkoks europietiškas“. Tai skambėjo taip, lyg Lietuvoje kam pasakytų: „Tavo skonis azijietiškas“. Ir visur taip. Taigi per trejus metus nei su viena mergaite artimiau nesusidraugavau.

Baigęs septynmetę, Algis įstojo į Statybos technikumą, gyveno bendrabutyje tarp jakutų ir taip pat labai ilgėjosi namų. Aš jau gyvenau pas ponus Leoną ir Česlavą Abaravičius, susidraugavau su jų dukrelėmis Vida ir Aldona, jaučiausi laisvai. Kelis kartus per savaitę Algis ateidavo pavalgyti mano išvirtų pietų, – kartu pakelti namų ilgesį buvo lengviau.

Algiui baigus pirmą kursą turėjom labai sunkų išgyvenimą. Jis neteisingai buvo apkaltintas vagyste ir net areštuotas. Tik mama galėtų aprašyti, kokius kryžiaus kelius ji ėjo, kol išlaisvino sūnų.

Baigdama mokyklą tikrai labai skaudžiai pajutau ir išgyvenau savo beteisiškumą. Geriausiose Jakutsko mokyklose, tarp jų ir manojoje, pedagogai gerai paruošdavo

mokinius, ir jie, išlaikę visus konkursus, galėdavo įstoti į bet kurią Sąjungos aukštąją mokyklą. Todėl paskutinėje klasėje tik ir girdėjau kalbas, kur kas stos, kur važiuos. Manęs irgi visi klausė, ką planuoju, nes mokiausi gerai, baigiau mokyklą sidabro medaliu, o atsakyti negalėjau – išvažiuoti neturėjau teisės.

Neišvykusiems toliau mokytis buvo tik vienas kelias – į Pedagoginį institutą, vienintelę aukštąją mokyklą Jakutijoje. Dauguma lietuvių stojo arba į Fizikos ir matematikos, arba į Gamtos fakultetą. Baigus Kalbos ir literatūros ar Istorijos fakultetus, gauti darbą buvo maža vilties. Tad nuėjau mamos pėdomis, nors pašaukimo nei matematikai, nei pedagoginiam darbui nejaučiau.

Arktyje per laiką susiklostė tokia situacija, kad žvejojo beveik išimtinai lietuviai. Visi pajėgūs žmonės, išaugę ir subrendę lietuviškas jaunimas, drąsiai galima sakyti – jaunimo žiedas, stiprūs ir sumanūs, perpratę žuvavimo meną daug kartų viršydavo visas nustatytas žuvies paruošų normas. Žvejai kilnodavosi iš vienos vietos į kitą visame Lenos baseine, gyvendavo laikinuose nameliuose ar tiesiog palapinėse atskirti nuo šeimų, nuo žmonių, dirbo iki išsekimo neskaičiuodami valandų, priklausomai nuo oro sąlygų ir žuvies migracijos. O jų sugaunama žuvis garsėjo visoje Sąjungoje. Aukščiausios rūšies sūdyta ar šaldyta žuvis, juodieji ir raudonieji ikrai buvo siunčiami iš Tiksio lėktuvais į Maskvą ir pristatomi į Kremlių aukščiausiai valdžios viršūnėlei ir garbingiems svečiams vaišintis. Visi nuopelnai už puikiai suorganizuotą darbą buvo priskiriami vietinei valdžiai. O iš tikrųjų žvejybai vadovavo lietuviai, sumanūs ir energingi vyrai Vladas Kraujalis, Jurgis Domeika, broliai Justas ir Juozas Tumai, Bolius ir Petras Riekai, Alfredas ir Ipolitas Žitkevičiai ir daug kitų.

Galime didžiuotis, kad mūsų tautiečiai, išplėsti iš normalaus gyvenimo, iš švelnaus klimato, patekę į nežmoniškas sąlygas, sugebėjo išlikti, atskleisti savo sugebėjimus ir išgarsinti Lietuvos vardą. Lietuviai Jakutijoje tais laikais tikrai buvo labai gerbiami ir vertinami, gerai minimi jie ir dabar.

Tad nenuostabu, kad vietinė valdžia, pasitelkusi saugumą, jokių būdu nenorėjo lietuvių paleisti iš Arkties. Išleidžiami buvo tik sunkiai sergantieji, o su visa šeima – tik jei šeimoje nebuvo stiprių darbininkų. Baigusiujų vidurinę mokyklą, matyt, neturėjo teisės neleisti toliau mokytis, bet darė jiems visokias kliūtis. Buvo atvejų, jog, gavę leidimą važiuoti į Kiusiurą mokytis vidurinėje mokykloje, jaunuoliai nebegriždavo net atostogų aplankyti šeimų, bijodami, kad vietinė valdžia jų nebeišleis, o baigę dešimtmetę tiesiai vykdavo į Jakutską. Sunkiausia išsiveržti buvo išvežtiems gimnazistams ar studentams. Jie siūsdavo į Jakutsko technikumus paklausimus, ar priimtų juos mokytis. Gautas teigiamas atsakymas buvo laikomas lyg ir iškvietimu, tačiau vietinė valdžia mažai į tai atsižvelgdavo.

Ir vis dėlto per tuos ketverius metus iš Arkties gniaužtų ištrūko nemažai lietuvių. Jaunimas veržėsi mokytis, stojo į institutą ar technikumus. Dauguma vertėsi labai sunkiai, buvo pusalkaniai, bet visi mokėsi gerai, visur buvo pirmieji.

Atvykusieji su šeimomis dažniausiai įsidarbindavo Jakutsko statybos trešte Jakutstrojuje, kuriam vadovavo Rusijos žydas Jefimas Žarnickis. Tai buvo protingas žmogus, jis stengėsi į trestą privilioti kuo daugiau lietuvių, atvykusiems suteikdavo gyvenamąjį plotą. Tokiu būdu lietuviai natūraliai kūrėsi netoli vieni kitų. Ne visiems atvažiavusiems saugumas leisdavo pasilikti

Jakutske, dalį pasiūsdavo dirbti į anglies kasyklas ar plytų fabriką kitose gyvenvietėse. Įsikūrusius Jakutske galėjo bet kuriuo metu išsiųsti darbams visam laikui ar vasarai. Tuo atžvilgiu Jakutstrojus buvo išimtis – čia dirbančių neliesdavo, Žarnickis sugebėjo susitarti su saugumu. Tai irgi skatino dirbti Jakutstrojuje.

Užbėgdama į priekį noriu pasakyti, kad Žarnickis neapsiriko. Vėliau lietuvių dėka Jakutstrojus kaip organizacija labai sustiprėjo. Lietuviai buvo geri darbininkai, daug jų dirbo vadovaujamąjį darbą, buvo brigadininkai. Jakutstrojus ne kartą gavo apdovanojimų, net kelis kartus jam buvo paskirta pereinamoji raudonoji vėliava, apdovanojimas, skiriamas geriausius rezultatus Sąjungoje pasiekusiam trestui.

Garsino lietuviai trestą ir kitoje srityje.

Tresto vadovybė pastatė klubą, nupirko visus reikalingus dūdų orkestrui reikmenis, pasamdė konservatoriją baigusį jauną entuziastą Bulatą Saidąševą ir ėmė kalbinti jaunimą mokytis groti. Atsiliepė beveik vieni lietuviai. Grojo abu Abromavičiai, jaunesnieji Čarneckiai, Leonas Vainyla, Rimantas Pūtvys ir kiti, net mano brolis vėliau pradėjo mušti būgną. Greitai orkestras tapo geriausias Jakutske, žygiuodavo per paradus, grojo per šokius, laidotuves, o per iškilmes Jakutų nacionaliniame teatre buvo kviečiamas groti išimtinai tik Jakutstrojaus orkestras. Bulato draugas kompozitorius Grigorianas specialiai orkestrui rašė muziką. Neatmenu, kokia proga iškilmingai buvo atlikta Grigoriano oratorija. Žinoma, grodami šokiams muzikantai išgerdavo, kartais ir per daug prisivaišindavo, bet ribų stengėsi neperžengti.

Įstojęsi į Pedagoginį institutą aš bendrabučio negavau, dvyliktoji mokykla buvo laikoma esanti miesto ribose ir aš atseit butu buvau aprūpinta. Gyventi mane pakvietė mano draugė Albina Abromavičiūtė. Jos šeima buvo ką tik paleista iš Bykovo dėl jaunesniosios sesutės Rėnelės (Irenos) silpnos sveikatos ir, tėvui pradėjus dirbti Jakutstrojuje, jie laikinai buvo apgyvendinti nugriauti skirtame namelyje. Šeimoje, be dukterų, buvo dar du moksleiviai sūnūs Vacys ir Adolys. Dviejuose kambariukuose vietos šešioms žmonėms tikrai nebuvo per daug, bet pastatyti dar vieną lovutę man buvo galima.

Tame pačiame namelyje buvo apgyvendinta ir ką tik atvykusi Čarnekių šeima. Mudvi su Albina, Vacys, Čarnekių dvynukai Petras ir Povilas buvome panašaus am-

Laikui bėgant mamos buvę mokiniai tapo mūsų šeimos draugais. Iš kairės: Sigutė Bojarskaitė, Algimantas Rapkauskas, Olga Merkienė, Živilė Matulionytė, Rytė Merkytė. Jakutskas, 1954 (Merkių šeimos archyvas).

žiaus, dažnai ateidavo Algis ir kiti draugai, tad susidarė visas pulkas tokio žalio jaunimėlio. Vyresnieji Čarneckiai Algirdas ir Vytautas, išvežti jau gimnazistai, mūsų akimis žiūrint, buvo tikri „seniai“, bet vėliau mums, mergaitėms, įsijautus į studentų vaidmenį, jie jau nebeatrodė tokie „nukaršę“, galima buvo ir su jais pakoketuoti, o dar po kelerių metų ir visai susidraugavom.

Vėliau toms dviem šeimoms buvo paskirta pusė mažo namelio erdviame kieme miesto pakrašty, ir tas namelis greitai tapo jaunimo mielai lankoma vieta, savotišku traukos centru, na, ir prasidėjo linksmos dienos. Visas didesnes šventes ėmėme švęsti kartu, dideliame draugų būryje. Susidėję pinigų nupirkdavome produktų, iš anksto užraugdavome „braškę“ – gėrimą, panašų į girą,

Buvę mokiniai lanko savo mokytoją sanatorijoje „Raudonoji Jakutija“. Iš kairės: Vacys Abromavičius, Olga Merkienė, Petras Čarneckis, Adolys Abromavičius. Jakutskas, apie 1950 (Merkių šeimos archyvas).

tik turintį alkoholio, surasdavome, pas ką galima rinktis (dažniausiai pas mus), – ir linksmindavomės. Užvalgę labai jau paprastų vaišių dainuodavom ir šokdavom iki paryčių, o pailsėję tęsdavome dar ir kitą dieną. Šokiams grodavo kas nors iš kompanijos, tarp mūsų buvo gerai grojančių akordeonu, o dainuodavome visi, net sienos drebėdavo, žinoma, tik lietuviškas dainas. Niekas nepasigerdavo, nesikeikdavo, nepasakodavo nešvankių anekdotų, nekildavo jokių skandalų. Tik atsimenu, kad be galo daug juokdavomės, o batelių padai kartais prakiurdavo per vieną naktį.

Žiemą šeštadieniais eidavome pasišokti į Jakutstrojaus salę, kur grojo dūdų orkestras, o šiltuoju metų laiku – į miesto parką. Paprastai šokdavome tik su savo tautiečiais, išsiskirstant vaikinai palydėdavo mergaites iki namų. Greitai pradėjo ryškėti, kas kam simpatizuoja, mezgėsi ir rimtesnės draugystės, bet mūsų padėties nestabilumas neskatinio kurti šeimų. Tik vėliau, po Stalino mirties, buvo atšokta nemažai vestuvių. Tik man jose dalyvauti neteko, mūsų šeima jau buvo išvažiavusi į Lietuvą. Galiu pasidžiaugti, kad visos ten sukurtos šeimos buvo tvirtos ir išauklėjo gerus vaikus.

Reikia tik stebėtis, kaip toje aplinkoje, kur daugelis gyveno be jokių siekių, pasidavę tinginystei, girtuokliavimui, paleistuvystei, kur pusę leksikono sudarė keiksmai ir nešvankybės, mes išlikome tokie nesugadinti. Juk dauguma mūsų vaikinių dirbo fizinį darbą tarp bemokslių, neišsilavinusių žmonių. Atsakymą matau tik vieną – mūsų tėvų pavyzdį ir įtaką, visos lietuvių bendruomenės aukštą moralinį lygį. Mes didžiavomės, kad esame lietuviai, ir žinojome, kad lietuvio vardo su-teršti negalima.

O mama tuo tarpu gyveno jau viena toje užmiesčio

Šventės švęsdavome dideliame draugų būryje. Daugelis jų – buvę mamos mokiniai. Jakutskas, 1953 (Merkių šeimos archyvas).

mokykloje, nes Alma mokėsi aštuntoje klasėje ir gyveno drauge su manimi pas Abromavičius. Ir nors vasarą ten buvo tikrai labai gera, nors labai didelė paspirtis mums buvo tas mūsų „žemės ūkis“, reikėjo keltis į miestą ir gyventi visiems kartu.

Mamą perkėlė į vidurinę mokyklą, kur mokinių daugumą sudarė darbininkų vaikai. Čia buvo didelės klasės ir bloga drausmė. Ji daug ruošėsi pamokoms, nes dėstė jau vyresnėms klasėms. Jakutske mums teko nuomotis kambarį. Mokėjom brangiai, nors sąlygos buvo blogos, nes gyvenome tokio seno prasmirdusio narkomano kambariulyje, o jis, prisigėręs vaistų, dieną naktį miegodavo virtuvėje. Laimei, baigęs technikumą pradėjo dirbti Algis ir padėjo mamai išlaikyti šeimą. Greit Jakutstrojaus vadovybė skyrė jam kambarį, kuris buvo lietuvių gyvenamajame rajone, tad mes vėl grįžom į linksmų draugų būrį. O mama netrukus buvo perkelta dirbti į vakarinę

mokyklą, ten jai buvo lengviau.

Pedagoginiame institute tuoj supratau, kad pasirinkau specialybę ne pagal save. Guodžiausi mamai, norėjau pereiti į Kalbos ir literatūros fakultetą, abi svarstėm, ką daryti, bet nugalėjo sveikas protas ir susitaikiau su likimu. Mokiausi neblogai, juk reikėjo gauti stipendiją, bet man buvo sunku.

Pedagoginis institutas parengė daug tikrai gerų pedagogų, tarp jų nemaža lietuvių. Jie paprastai buvo siunčiami į tolimiausias Jakutijos mokyklas, nesutinkantys trejus metus dirbti paskyrimo vietoje negaudavo diplomų. Ir mane buvo bandyta išsiųsti į provinciją, bet apie tai vėliau.

Studentų gyvenimas buvo gan linksmas. Daug lietuvių gyveno studentų bendrabutyje. Vakarais jie rinkdavosi kieme ir dainuodavo lietuviškas dainas. Niekas nedraudė. O chorą lankyti buvo privaloma, dainavome tarybines patriotines dainas.

Tuo metu iš Arkties atvykęs žydų tautybės tremtinys Haris Perelšteinas (vėliau Vilniuje išugdęs berniukų chorą „Ažuoliukas“) jau dirbo su Jakutijos radijo komiteto choru. Užimti vyriausiojo dirigento posto jis, kaip tremtinys, negalėjo, bet faktiškai vadovavo chorui. O pakviestas dirbti su choru mūsų institute tvarkėsi jau savarankiškai. Suvaryti jėga studentai buvo paleisti, dainavo tik norintys ir galintys tą daryti, tarp jų daug lietuvių. Dainavimo kultūra labai išaugo. Buvo pradėti rengti vakarai, skirti žymesniems tarybiniais kompozitoriams. Po trumpos paskaitėlės apie kuri nors kompozitorių nuskambėdavo apie penkiolika jo dainų. Prisimenu vakarus, skirtus Dunajevskiui, Šostakovičiui, Tulikovui ir kitiems. Tai buvo svarbus kultūros reiškiny, į vakarus susirinkdavo daug žmonių iš viso Jakutsko. Beje, Perelš-

teinui, pasiekusiam tokią aukštą padėtį ir pagarbą, kaip ir kitiems tremtiniais, buvo parodoma, kad jis beteisis. Vieną vasarą jis buvo nuvežtas į Pokrovską dirbti plytų fabrike – su jo, pianisto, rankomis! Laimei, vietinė valdžia paskyrė jį į klubą.

Šventinėse programose dalyvaudavo saviveiklininkai. Visus nustebino keturių porų lietuvių ansamblukas, šauniai sušokęs suktinį, kubilą, klumpakojį. Merginos buvo su tautiniais rūbais.

Pasižymėjo lietuviai ir sporte. Dažnai užimdavo pirmąsias vietas lengvojoje atletikoje, būdavo stalo teniso čempionais ir, žinoma, pirmaudavo krepšinyje. Studentų komanda, kurioje žaidė Algis Mikulskis, Vytas Budrevičius, Gintas Šarka ir kiti, tapo Jakutsko čempionais.

Vėliau, šiems studentams išvažiavus dirbti, didžiausias entuziastas Zigmas Steponavičius, dirbęs medicinos sistemoje, subūrė lietuvius krepšininkus į komandą, pavadintą „Medik“. Tai buvo: Vytas Jakimavičius, Jurgis Domeika, Mindaugas Markevičius, Rimas Pūtvys, Sigitas Žiūra ir kiti. Vaikinai nebuvo aukšti, nes išvežti paaugliai nuo sunkaus fizinio darbo nustojo augti, tapo raumeningi ir kresni, bet buvo greiti, labai susižaidę ir laimėdavo pirmąsias vietas ne tik miesto, bet ir respublikos varžybose. Didžiausias triumfas buvo, kai kartą per Velykas tremtiniai įveikė miesto „Dinamo“ komandą, kurią sudarė beveik vieni saugumo karininkai, o rungtynes stebėjo jų ministras. Rezultatas buvo įspūdingas. Gausus būrys „sirgalių“ sveikino nugalėtojus kaip laimėjusius didelį mūšį. Žinoma, važiuoti į tarprespublikines varžybas tremtiniai neturėjo teisės.

Mes, besimokantis lietuvių jaunimas, laisvalaikį leidavome tarp tremtinių. Bet mane jau traukė prie vyresniųjų. Pasimokę Lietuvos gimnazijose, jie turėjo platesnį

Išvykos Lena buvo mėgstama pramoga. Iš kairės: Živilė Matulionytė, Danutė Klimavičiūtė, Rytė Merkytė, vairininkas Ričardas Vaicekauskas (Merkių šeimos archyvas).

akiratį, daugiau žinių, nepriklausomai nuo to, ar jie dirbo, ar mokėsi, su jais buvo įdomiau. Tai Ričardas Vaicekauskas, Vytautas Čarneckis, Leopoldas Ankudavičius ir kiti. Ir mano draugės dabar buvo vyresnės, bene artimiausios buvo matematikės Živilė Matulionytė ir Danutė Klimavičiūtė, vėliau tapusi Vytauto Čarneckio žmona. Taip pat visas šventes linksmai švęsdavome kartu, savaitgaliais tai vienur, tai kitur susimesdavome į būrį, o vasarą organizuodavome pasiplaukiojimus Lena. Vaikinai prie vienos valtys pritvirtino kažkur gautą motorą, prie jos pririšdavo kitą valtį ir linksmas būrys sekmadieniais leisdavosi į keliones. Iš tų laikų išliko daug malonių prisiminimų.

Gal per daug išsiplėčiau, bet norėjau parodyti, kokioje aplinkoje formavosi svarbiausi mūsų charakterio bruožai: optimizmas, draugiškumas, veržlumas, sugebėjimas siekti tikslo. Taip, buvo nepriteklių, visą laiką jautėmės nesą laisvi, bet mokėjome džiaugtis gyvenimu ir tikėjo-

me ateitim. Juk buvo gražiausi metai, pati jaunystė. Tik gaila, kad manoji buvo tokia trumpa.

Bet laikai keitėsi. Po Stalino mirties vylėmės, kad padėtis mainysis, tremtiniam bus leista grįžti į Lietuvą. Buvo ne visai taip.

Pirmasis smūgis – mamą atleido iš darbo. Paaiškinimas paprastas: atleista kaip „moraliai nepatikimas elementas“, bet tikroji priežastis, matyt, buvo ta, kad per mažai „liūdėjo“ mirus Stalinui, per mažai tą demonstravo. Mūsų šeimai tai jau nebuvo gyvybės ir mirties klausimas, kaip Arktyje, mes jau buvom suaugę, nepražūtumėm, tuo labiau kad ir prieš metus, Berijos reakcijos metu, kai buvo imta atleidinėti tremtinius mokytojus, mama dėl tos pačios priežasties irgi buvo atleista. Tikėjomės, kad bus vėl priimta į darbą, kaip ir aną sykį, taip ir buvo. Mes, jauni, į viską žiūrėjom lengviau, bet mamos sveikatą ta nuolatinė kova tiesiog ardė.

Antras smūgis – 1955 metais Algį paėmė į kariuomenę. Anksčiau tremtinių neimdavo. Jį, jo draugus Algirdą Marcinkevičių ir Augį Degutį paėmė pirmuosius ir išsiuntė tarnauti į Tolimuosius Rytus. Mūsų Algiui teko tarnauti Sachalino saloje karo aviacijoje, aerodromą aptarnaujančiame technikos dalinyje. Per visą tarnybos laiką nesutiko nė vieno lietuvio. Jautėsi vienišas, dažnai mums rašydavo. Mes labai jo gailėjom. Grįžo po trejų metų į Lietuvą pasikeitęs, lyg ir suprastėjęs, bet suvyriškėjęs ir labai visų pasiilgęs.

Aš 1955 metais baigiau institutą ir nepasirašiau sutikimo išvažiuoti iš Jakutsko. Motina turėjo invalidu-

Olga Merkienė su dukrelėmis Ryte ir Almute. Jakutskas, 1955
(Merkių šeimos archyvas).

mą, brolis kariuomenėje, sesuo nepilnametė, aš tapau „šeimos galva“. Todėl po ilgų svarstymų man išdavė vadinamąjį „laisvą“ diplomą, ir Švietimo ministerija mano paslaugų atsisakė. Pati turėjau susirasti darbą. Mane priėmė į Dailės ir muzikos technikumą dėstyti matematikos ir fizikos, o kai rudenį švietimo skyriuje apsižiūrėjo, kad mieste trūksta mokytojų, prisiminė ir mane. Paskyrė į vakarinę mokyklą, ir ten gavau visą krūvį. Pirmieji darbo metai, visa medžiaga nauja, niekas nesidubliuoja... Vieną dieną turėjau keturiolika pamokų, o aš tokios silpnos sveikatos... Pervargau. Na ir... sudie, jaunyste! Grįžusi į Lietuvą dar daug metų turėjau dirbti dviejose vietose, taip daugiau ir nebeatsigavau.

O tremtinius tikrai po truputį ėmė „paleisti“. Būtent „paleisti“: išduodavo pasą, turėjai pasirašyti, kad į Lietuvą negrįši, ir gali išvažiuoti. Tai nebuvo tremties pa-

naikinimas, – žmogus, neturintis tėvynės, yra tremtinys. Žvejų ir darbininkų vietinė valdžia netekti nenorėjo, tad pirmus „paleido“ pedagogus.

Žmonės prisiminė, kaip savavališkai grįžusius į Lietuvą 1947 metais vėliau išgaudė ir etapais per kalėjimus grąžino atgal į tremties vietas, todėl išvažiuoti niekas neskubėjo. Bet aš laukti nenorėjau, ir, tik gavusi pasą, pasibaigus mokslo metams, su savo drauge Živile Matulionyte ir trimis vaikiniais, visi mokytojai, išvažiavom į Lietuvą.

Tremties metus stengiausi aprašyti smulkiau. Gyvenimą grįžus, aprašysiu bendrais bruožais, smulkiau tik tą įsikūrimą, „įsikabinimą“ Lietuvoje, nes niekas čia mūsų nelaukė, atvirkščiai, visais būdais mums buvo parodoma, kad esame nepageidaujami. Turiu omenyje oficialiuosius sluoksnius, artimieji ir bičiuliai padėjo kiek galėdami. Manydami, kad ir čia kaip Jakutijoje į darbą mokykloje gali paskirti tik Švietimo ministerija, visi ten nunešėm prašymus ir savo dokumentus. Tokie atvykėliai, matyt, buvom pirmieji, švietimo ministro pavaduotoja V. Vyšniauskaitė nelabai žinojo, kaip su mumis elgtis, ir liepė ateiti po dešimties dienų. Mudvi su Živile nuvažiavome į Kauną, po to aš Panevėžyje aplankiau ten gyvenančią tetą Vandą ir kitus gimines, apsižvalgiau ir nurodytu laiku kartu su kitais draugais kreipiausi į Švietimo ministeriją atsakymo. Visi buvom paskirti į tolimų užkampių mokyklas. Vytas Jakimavičius ir Vilius Kairys, atvažiavę kartu, nuvyko į paskyrimo vietas ir į Vilnių persikėlė tik po kelerių metų. Žydų tautybės Miša Zalcmantas, turėjęs dar ir buhalterio specialybę, rado darbą Vilniuje.

Aš, tiek laiko praleidusi tremtyje, nenorėjau tūnoti

kur nors provincijoje ir apsisprendžiau gyventi Vilniuje. Alma turės baigti universitetą, mamai ir grįžusiam iš kariuomenės Algiui čia bus lengviau gauti darbą, o ir gyventi visiems viename mieste daug smagiau. Ir dabar kartais stebiuosi, kaip aš, nepatyrusi jauna mergaitė, visą gyvenimą kaip galvijas vežiota uždaruose vagonuose, baržose ir laikyta nelaisvėje, taip blaiviai apsisprendžiau.

Man išvažiuojant mama pasakė: „Surask Gerardą Žilinską ir Verutę Čibiraite, jie tau padės“. – „Kaipgi aš juos surasiu, juk Lietuva ne koks kaimas“, – tada atsakiau mamai. „Surasi, tai ryškios asmenybės, tikriausiai gyvens Vilniuje“, – atsakė mama. Taip ir buvo. Su Vilniaus senbuve ponia Čibiraite mama susipažino dar 1940 metais lankydamą grąžintą Vilnių. Suradau lengvai, – visi ją pažinojo. O profesorius G. Žilinskas dėstė Vilniaus universitete. Išvažiuodami palikom jį draugaujantį su panele Maryte, o dabar radau juos abu auginančius visą keturių sūnų būrį. Jis surado man vietą savo pažįstamo direktoriaus vadovaujamoje mokykloje Kėdainiuose ir kiek supyko, kai aš nepanorau ten važiuoti ir perleidau tą vietą Živilei. Jokių kitų užtarėjų ar globėjų neturėjau, tad vienaėjau kryžiaus kelius, stengdamasi prisiregistruoti Vilniuje. Reikėjo turėti pažįstamų vilniečių sutikimą prisiregistruoti jų bute. Kiekvienam to buto gyventojui, įskaitant ir mane, turėjo tekti po 16 kvadratinį metrų. Tokie geradariai atsirado. Tai buvo seniai Vilniuje gyvenanti mamos jaunystės pažįstama ponia Radzevičienė. Tada turėjau gauti rajono, o paskui ir miesto vykdomųjų komitetų leidimus gyventi Vilniuje. Žinoma, tas klausimas buvo derinamas su saugumo komitetu. Smulkiai neaprašinėsiu, bet per stebuklą man tas žygdarbis pavyko.

Tuoju parašiau mamai, kad prisiregistravau, ir kvie-

Algimantas Merkys prieš kariuomenę. Jakutskas, 1955
(Merkių šeimos archyvas).

čiau abi nieko nelaukiant atvažiuoti. Mama, perskaičiusi laišką, sakė kaimynėms: „Tai kvaila mergaitė, anoks čia laimėjimas, juk visur, kur apsigyveni, priregistruoja automatiškai“. Nebuvo su tuo susidūrusi. Įvertino tą tik vėliau... Jos pačios Vilniuje nepriregistravo (ir todėl neturėjo teisės dirbti) dvejus metus, nors visi vaikai jau gyvenome Vilniuje, o ji turėjo invalidumo pažymėjimą. Daug tremtinių, negalėdami niekur pritapti, išvažiavo iš Lietuvos. Kai kurie kūrėsi kaimynystėje, Rygoje ar Kaliningrade. Dalis grįžo į Jakutiją. Pasitaikydavo, kad, ir praėjus daugeliui metų, keliantis į kitą butą ar kam paskundus, tas draudimas gyventi Lietuvoje buvo iškeliamas į dienos šviesą ir buvę tremtiniai gaudavo perspektyvą, jog privalo išvažiuoti iš Lietuvos. Kitiems buvo net nurodoma, kad privalo išvykti per 24 valandas. Tokius perspektyvus yra gavę Leono Jasėno šeima Vilniuje, Antano Abromavi-

čiaus – Kuršėnuose ir kiti. Labiausiai skaudu buvo dėl to, kad iš visų Tarybų Sąjungos respublikų tik Lietuvos valdžia buvo nutarusi savo žmonių nepriimti. Taigi prisiregistravimas tikrai buvo laimėjimas.

Man išvažiuojant mamos sveikata buvo pablogėjusi. Ji gulėjo sanatorijoje nusilpusi, apatiška. Visi kelionės rūpesčiai teko Almutei. Ji veikė labai energingai: pardavė daiktus, motociklą, už gautus pinigus nupirko bilietus ir dar tą pačią vasarą abi jas pasitikau Vilniaus geležinkelio stotyje.

Mama nuvažiavo pas seserį Vandą ir jos vaikus Rimą, Vaidą ir Livutę, kitų savųjų jau neberado, tik tėvų kapus. Brolis pražuvęs,¹⁰ sesuo Amerikoje. Pasimatė su jaunystės draugėmis. Visi prisilėgti, įbauginti, šeimos išdraskytos, daug draugų pasitraukę, išvežta, žuvę.

Ne apie tokią Lietuvą mes svajojome, bet džiaugėmės esančios čia.

Pradžia buvo sunki. Su dideliu vargu mane priėmė dirbti laborante naujai besikuriančiame Mokslų akademijos Matematikos ir kibernetikos institute. Instituto vadovybei – direktoriui profesoriui Adolfui Juciui, skyriaus vedėjui Jonui Kubiliui ir partijos sekretoriui Jurui Požėlai – teko nemažai pakovoti su Akademijos kadrų skyriumi ir už jo stovėjusiomis saugumo struktūroms, kol leido mane priimti. Atlyginimas buvo mažas, turėjau uždarbiauti

¹⁰ Vėliau sužinojome, kad mamos brolis Stepas Januševičius, okupavus Lietuvą, iš kariuomenės buvo paleistas į atsargą. Karo metais kovojo Rytų fronte, dalyvavo kautynėse su Raudonąja armija prie Stalingrado, buvo pakeltas kapitonu. Vokiečių kariuomenei traukiantis, atsidūrė Kuršo grupuotės apsupime Latvijoje. Grįžęs į Lietuvą tapo partizanu. Apie 1945–1946 metus žuvo kautynėse su NKVD kariuomene netoli Stalgėnų, tarp Rietavo ir Plungės.

Olga Merkienė, švenčianti 75-erių metų jubiliejų, Vilnius (Onos Pajėdaitės nuotr.).

papildomai. Alma priėmė į Vilniaus universiteto Gamtos fakultetą. Iš pradžių jai negalėjo mokėti stipendijos, nes „limitai išnaudoti“, bet vietą bendrabutyje paskyrė. Mamą pakvietė pas save pagyventi Verutė Čibiraitė, buvo jos išlaikoma labai geromis sąlygomis, maitinama, kol pagerėjo sveikata – apie dešimt mėnesių.

Po kiek laiko aš gavau aspirantų bendrabutyje mažą kambarėlį, kur galėjau priimti mamą, iš kariuomenės grįžusį Algį, kurį laiką ir universitetą baigusią Alma. Vėliau mūsų jaunesnieji ėmė gyventi atskirai, sukūrė šeimas. Mūsų keliai išsiskyrė.

Aš likau dirbti Akademijoje. Dideliu mokslininku netapau, atlyginimas buvo kuklus, bet džiaugiausi, kad gyvenau tam tikrojoje oazėje, kur dominavo dvasiniai interesai, bendravau su inteligentiškais žmonėmis, pažinau ar tiesiog turėjau galimybę stebėti daug pasaulinio garso mokslininkų.

Algio kelias buvo sunkiausias. Visą laiką mokėsi dirbdamas. Baigęs Kauno politechnikos instituto Vilniaus skyrių dirbo grąžtų gamykloje. Iš gamyklos gavęs tuščias sandėlio patalpas savo rankomis ir lėšomis įsirengė butą. Drauge su žmona Verute augino sūnų Artūrą ir dukterį Ingutę. Brolių pakirto sunki liga, mirė būdamas keturiasdešimt aštuonerių metų.

Baigusi universitetą Alma gavo paskyrimą į chemijos laboratoriją Vilniaus baldų fabrike, vėliau ištekojo už to fabriko direktoriaus Vacio Čepo, po kurio laiko tapusio didelės baldų firmos „Vilnius“ direktoriumi. Jų duktė Adrija yra dramos teatro aktorė, drauge su vyru Dainium augina Vytį ir Moniką.

Po dvejų metų nežinios mamą priregistravo, ir ji pradėjo mokytojauti Vilniaus mokyklose, iš pradžių dėstė matematiką lenkų kalba, vėliau dirbo lietuviškoje dvi-

dešimt pirmoje vidurinėje mokykloje. Ji buvo gera dėstytoja, labai gerai išaiškindavo dėstomą medžiagą, gerai paruošdavo mokinius. Kolegoms mokytojams negailėjo patarimų, nes buvo puiki metodininkė. Profesorius Zigmas Žemaitis vertino jos žinias ir siūsdavo į jos mokyklą studentus atlikti pedagoginės praktikos. Vyresniame amžiuje jos charakteris sušvelnėjo, rasdavo laiko su mokiniais per pamokas pasikalbėti ir apie pašalinius dalykus, mokėjo neįkyriai juos pamokyti, paauglėti, tad kolegų ir mokinių buvo gerbiama ir mėgstama. Buvo klasių, kurios po mokyklos baigimo į savo susitikimus kviesdavo tik klasės auklėtoją ir matematikos mokytoją Merkienę.

Mama buvo plačių interesų žmogus. Mėgo teatrą, dailę, muziką. Mielai važiuodavo į ekskursijas po Tarybų Sąjungą su jaunystės drauge Liuse Chmieliauskaite-Jurskiene ar jos dukra Jūrate. Domėjosi istorija, politika, skaitė įvairiomis kalbomis: rusiškai, lenkiškai, prancūziškai.

Mėgo žmones, turėjo daug draugų, susirasdavo visus, su kuriais ją kada nors buvo suvedęs gyvenimas, ir atnaujindavo pažintį, turėjo platų korespondentų būrį užsienyje. Artimai bendravo su savo vaikų šeimomis, labai mylėjo anūkus. Nors gyveno su manimi, artimiausia jai buvo Alma, jų charakteriai buvo panašūs. Alma pakviesdavo mamą kartu su savo šeima atostogauti, susirgusią guldydavo į ligoninę, gaudavo vaistų, laimei, turėjo tam galimybių. Bet visi mes, jos vaikai ir anūkai, kaip galėdami stengėmės palengvinti jai gyvenimą, ypač senatvę. Ji atrodė patenkinta jai nuolat rodomu dėmesiu, niekad nesiskundė.

Mama buvo tvirtai įsitikinusi, kad Lietuva atgaus nepriklausomybę. „Gal aš to nesulauksiu, gal ir jūs, bet jūsų vaikai ar anūkai tai tikrai sulauks“, – sakydavo ji. Tačiau ir jai dar teko pamatyti Gedimino kalne plėvėsuojančią

trispalvę. Nors jau mažai vaikščiojo, Alma pavežėjo ją į tą vietą, iš kur matėsi tas išsvajotas vaizdas.

O mirė mama tiesiog nuo senatvės, ramiai užgeso be didelių kančių. Ėjo vis silpnyn, paskui nustojo vaikščioti, mažai bevalgė, atsisakė vaistų, galiausiai nustojo kalbėti. Bet kol galėjo, vis dar klausė, ar greit bus šešioliktoji, mat buvo vasaris. Nesulaukė, mirė penkioliktają. Vasario šešioliktają buvo pašarvota Šv. Rapolo bažnyčioje. Tai buvo pirmieji metai, kai ši šventė buvo paskelbta ne darbo diena, todėl aš maniau, kad žmonės norės dalyvauti įvairiuose renginiuose, ir nesitikėjau daug lankytojų. Be to, buvo labai šalta, priverstė daug sniego, eismas keliuose sutriko, supratau, kad mažai kas atvažiuos ir iš kitų miestų.

Apsirikau. Atsisveikinti ir pagerbti velionės atėjo labai daug žmonių. Jos buvę mokiniai suvažiavo iš Kau-no, Panevėžio, Šiaulių. Atėjo ir daug man nepažįstamų inteligentiškų žmonių. Didelė bažnyčia visą laiką buvo artipilnė. Matyt, pašamonėje daug kam siejosi Nepriklausomybė ir ši stipri moteris, Mokytoja ir Tremtinė. Ji gulėjo labai ori ir išdidi, priimdama tą rodomą jai pagarbą kaip pelnytą atpildą už dorai pragyventą gyvenimą.

Ir per gedulingus pietus buvo daug žmonių, vos kavinės salėje visus sutalpinome. Daugiausiai kalbėjo buvę mokiniai. Iš jų prisiminimų dar kartą išryškėjo, kad jų mokytoja, pati būdama optimistė, sunkiausiais tremties metais mokėjo atitraukti jaunimo dėmesį nuo tragiškos dabarties ir nukreipti į ateitį. Daug kam atrodė, kad tai buvo dorai, turiningai ir gal net sėkmingai nugyvenusio savo gyvenimą žmogaus išlydėjimas.

Todėl nustebau, po mamos mirties iš jos rašyto dienoraščio nuotrupų sužinojusi, kiek nuoskaudų ji turėjo sukaupusi savo širdyje. Gal kartais mes tikrai būdavom

nepakankamai jautrūs, bet dažnai, ypač vyresnio amžiaus, ji ne viską teisingai suprasdavo. Išgyveno dėl to, kad sūnus, kasdien važiuodamas kelis kartus pro šalį, neužsuka jos aplankyti, kad Artūras nutolo, kad aš užsidariusi ir nekalbi, nepagalvodama, kad sūnus dirba keliuose darbuose nuo ryto iki išnaktų ir neturi laiko, kad Artūrai jau šešiolika ir jis nori būti su draugais, kad man darbe ne visada sekasi ir dažnai būnu pavargusi. Iš čia ta vidinė graužatis.

Viso to nebūtų buvę, jei šalia savęs būtų turėjusi savo mylimą Vyją, kuris ją suprato ir mokėjo paguosti. Tie debesėliai būtų kaipmat išsklaidyti. Vyro meilės ir globos jai niekas negalėjo atstoti, be Jo ji visą laiką jautėsi nelaiminga. Ne tremtis, o Vyro netektis buvo didžioji jos gyvenimo tragedija.

Savo prisiminimuose, gyvenimo apmąstymuose ji

Mama su artimaisiais: dukra Ryte, anūkais Artūru ir Ingute Merkiais, proanūkais Giriuku ir Eglute Merkiukais. Vilnius, 1987 (Onos Pajėdaitės nuotr.).

nuolat mini Vyra, meilę Jam. Ištraukomis iš tų prisiminimų ir užbaigsiu šią knygą (kalba neredaguota).

Praėjo beveik trisdešimt metų nuo to laiko, kai aš su mažais vaikais, serganti plaučių tuberkulioze, buvau ištremta iš Tėvynės. Už ką? Į tą klausimą daugelis nesurado atsakymo, ir aš nežinau. Kokie baisūs buvo tie metai. Nežinai, kur Juozas, neturiu sveikatos, dokumentų, esi tarp svetimų žmonių, neturi pastogės, pragyvenimo šaltinio. Nėra maisto. Badauti, matyti badaujančius vaikus, tautiečius. Žinoti, kad tavo vyras paniekintas. Seniai Jis mirė, o aš vis galvoju, kaip sunku Jam buvo mirti. Jokių žinių apie mus neturėjo, išbadėjęs, išsekęs, nieko artimo.

Aš jutau Jį visada. Kai poliarinę naktį Tit Aruose su naščiais eidavau į Leną vandens ir virš manęs tvaskėjo, mirguliavo tūkstančiai šviesų, aš galvojau apie Jį, aš veržiausi prie Jo, aš kartais jaučiau Jį arti savęs. Dažnai sapne Jis mane ramindavo. Nebuvo dienos, kad bent keliolika kartų aš Jo neprisiminčiau.

Kai grįžau į Tėvynę, iš pradžių vis skausmas širdį suspausdavo, kai pravažiuodavau pro tuos namus, kuriuose mes gyvenom ir buvom laimingi. Bet laikas užgydo ir didžiausias žaizdas. Jau dabar pravažiuodama nejaučiu to fizinio skausmo krūtinėje, bet niekad neužmirštu

pažiūrėti į tą namą, į tas liepas, kurias mes sodinom, į aikštelę, kur mes su vaikais lankydavomės.

Išbluko Motinos, Tėvo vaizdas, o Vyras lyg gyvas mano akyse.

Dieve mano, kaip man skaudu pagalvojus, kad mirė vienas apleistas ir nieko nežinojo apie savo šeimą. Nė kapo Jo nėra, viskas išarta, išardyta, nė pėdsako neliko. Ir kasdien apie Jį pagalvoju, ir niekad Jo nepamiršiu.

Prieš dvylika metų sužinojau, kad prieš mirtį padavė sutuoktuvių žiedą lietuviui gydytojui, pavardės nežinau, prašydamas, kad perduotų jį man, Jo mylimai žmonai, kaip įrodymą, kad iki paskutinio atodūsio galvojo apie mane, apie vaikus, apie bendrą mūsų gyvenimą. Juk žiedą galėjo iškeisti į duoną, bet tas meilės simbolis Jam buvo brangiau už viską. Papasakojęs apie Jo paskutines dienas nelaimės draugas Gražys pridūrė: „Pasakykite savo vaikams, kad tai buvo krikščioninės sielos žmogus“.

Ir aš nešioju savo širdyje tą man brangiausią atsiminimą – mano Vyro Meilę, begalinį Jo man atsidavimą, Jo pasiaukojimą man.

Viena išauginau, išauklėjau vaikus. Matau auklėjimo trūkumus. Bet tas ilgesys, tas ilgesys taip graužė, kad žmogus sau vietos nerasdavai. Norėjosi pabėgti nuo jo, ieškoti žmonių, užsimiršimo. Ir niekur nuo jo nepabėgau, o į vaikus nepakankamai įsigilinau.

Dažnai priekaištauju sau... Ir dažnai kyla klausimas, kaip aš atlikau likimo man duotą pareigą? Ar paliksiu ką gero?

O Tu, Juozuti, visada mano Širdyje.

Asmenvardžių rodyklė

- Abaravičiai Leonas ir Česlova 180
 Abaravičiūtė Leliūgienė Aldona 180
 Abaravičiūtė Vida 180
 Abramavičienė Monika 162
 Abromavičiai 183, 187
 Abromavičius Adolys 184, 185
 Abromavičius Antanas 162, 196
 Abromavičius Vacys 184, 185
 Abromavičiūtė Mickeliūnienė Albina 184
 Abromavičiūtė Valiušaitienė Irena (Rėnelė) 184
 Aleksa Jonas 60
 Aleksienė Salomėja 60
 Algirdas 13
 Aliochinas Viktoras Semionovičius 120, 126, 132, 133, 139, 140, 146, 147, 149, 152
 Andersas 95
 Ankudavičienė Janina 156
 Ankudavičius Vaclovas 155, 156
 Ankudavičius Leopoldas 190
 Antanavičiai 43, 45
 Antanavičiūtė Zina 43
 Arminas Albertas 41
 Babina Jonas 35, 40
 Bagdonaitė Janiūnienė Livija (Livutė) 81, 169, 196
 Bagdonaitė Jūlytė 81, 83
 Bagdonas Rimas (Rimutis) 81, 83, 169, 196
 Bagdonas Vaidas (Vaidutis) 81, 169, 196
 Bagdonas Vladas 81, 83
 Balašovas 144–147
 Balčiūnas 41
 Baranauskienė Marija 107, 109
 Baraškovas Ivanas Ivanovičius 121–123, 129–133
 Berenšteinas Leiba 36, 37, 52
 Berija Lavrentijus 191
 Bernotaitė Laima 80
 Bernotas 79
 Bernotas Ignas 80
 Bilevičienė Antanina 105, 110
 Bilevičius Mindaugas 126
 Bojarskaitė Sigutė 184
 Bojarskas Leonas 167
 Bojarskų šeima 163
 Borisovas 152–154
 Branštein 151, 153
 Braždienė, jos vaikai Kostė, Antanas 19
 Bruckus Ana Josifovna 150, 152–154
 Brunofas, baronas 22
 Budrevičius Vytautas 79
 Bulota Jonas 113
 Butkevičius Česlovas 8

- Buzelienė Aiškutė 41
 Chainauskai 56
 Chainauskaitė Pliuskevičienė
 Jaroslava (Jarytė) 56, 107,
 108, 158
 Chainauskienė Merkytė Ona (An-
 cė) 55, 77, 107, 108
 Chmieliauskai 38
 Chmieliauskaitė Jurskienė Liusė
 38, 199
 Čarneckienė Eleonora (Elytė) 151,
 162, 163
 Čarneckis Algirdas 150, 185
 Čarneckis Petras 185
 Čarneckis Povilas 185
 Čarneckis Valdemaras 162
 Čarneckis Vytautas 185, 190
 Čarnekytė Čija 179
 Čarneškių šeima 163, 184
 Čepaitė Palšauskienė Adrija 199
 Čepas Vacys 199
 Čibiraitė Verutė 194, 198
 Damašienė Valė 164
 Dargužienė Lidija 164
 Daudzvardienė Merkytė Anelija
 (Anielė) 52 158
 Degutis Augis 191
 Domeika Jurgis 181, 189
 Dunajevskis Isakas 188
 Durickis V. 65
 Eidukaitis Juozas 124, 135, 161
 Elisonas Jurgis 13, 14, 19, 24, 25
 Endziulaitienė Aldona 151
 Filonovas 117, 119, 121, 123
 Gaidamavičiūtė Ona 40
 Gaigalis Stasys 55, 59
 Garbo Greta 180
 Gavorskienė 114
 Gegžna Algis 116, 157
 Gegžnienė Vanda 125
 Gerulaitis Karolis 113
 Giedraitienė Marija 13
 Giedraitis Juozas 40
 Gineikienė Tamara 141, 142
 Gogolis Nikolajus 46
 Graičiūnas Jonas 26
 Gražys 203
 Grybaitė Kairienė Stasė 97, 119,
 137
 Grybienė Elzbieta 98
 Grigonis Matas 13
 Grigorianas 183
 Grinkevičiūtė Dalia 100
 Gurskienė Konstancija 98, 112
 Gurskis Valentinas 112
 Gurskytė Laimutė 112, 113
 Gurskytė Ramanauskienė Zina-
 da (Zinutė) 112, 113
 Indriulaitytė Alfa 16
 Isakovas 166
 Izmailovas 152, 153
 Yčas Jonas 13, 14
 Jadvyga (Jadziulka) 22, 23
 Jakimavičius Vytautas 189, 193
 Jakštas Adomas 20
 Jameikis Mečys 26, 27, 35
 Jankauskienė Adelė 98
 Januševičienė Mikutavičiūtė Ste-
 fanija 8, 9, 76, 83
 Januševičius Antanas 8, 9, 83
 Januševičius Stepas 10, 18, 59, 83,
 157, 196

- Januševičiūtė Bagdonienė Vanda
(Vandutė) 8, 9, 12, 13, 18–20,
22, 26, 30, 38, 43, 48, 80, 83,
157, 168, 169, 193
- Januševičiūtė Vosylienė Ge-
nutė 8, 9, 18, 58, 81, 83, 85,
89, 157
- Jasėnas Leonas 196
- Jefimovas 142–145, 154, 170
- Jevsiukovas 159
- Jucys Adolfas 198
- Juodakiai 36, 56
- Juodakienė Olga 33
- Juodakis Petras Leonas 33, 40,
47, 56, 64
- Juodakytė Galina 33, 48
- Jupilainen 170
- Jurgelytė Danutė 126
- Jurkus Domas 40
- Jurskytė Jurskienė Jūratė 38,
199
- Juškytė Jadvyga 20
- Kabačnikas Abelis 142
- Kairys Vilius 193
- Kairių šeima 98
- Kairiūkštis 37, 41, 47
- Kajava 165, 169
- Kalkis Jonas 13, 14
- Kalvelis Domas 70
- Kapitanovas Afanasijus Vasilje-
vičius 164, 167
- Kapustinskas Paulius 40
- Karka Mykolas 13, 16
- Kasperavičius Matas 123
- Kasperavičių šeima 96
- Kaupaitė Saliutė 20, 21, 25, 31,
40
- Kaupas Julius 31
- Kazimieras 67, 68, 78
- Kebleris Jurgis 152
- Kekonen Zinaida Michailovna
125, 129, 130, 134
- Kelner 135
- Kęstutis 13
- Kyčkinas 151, 153, 154, 157, 164
- Kliackinas Chaimas 150, 167
- Klimavičiūtė Čarneckienė Da-
nutė 190
- Klimovas 140
- Komarienė 41
- Kraševskis 16
- Kraujalis Vladas 181
- Krikštonis Antanas 100
- Kruminienė Lina 98
- Kubilius Jonas 198
- Kudžma Antanas 117
- Kulnienė Jadvyga 116
- Kulnys Jonas (Jonukas) 94
- Kulnys Juozas 116
- Kulnių šeima 94
- Kunskaitė Elisionienė Ona 25
- Kuprionis Juozas 35
- Lapeko 160
- Laskauskas Adomas 39
- Laskauskas Kęstutis 39
- Legeckaitė Regina 88
- Legeckas 82, 88
- Lermontovas Michailas 24
- Lindė-Dobilas Julijonas 13, 17
- Lukoševičienė Emilija 138
- Macijauskas 82
- Maironis 20, 69
- Marcinkevičius Algirdas (Algis)
162, 191
- Marcinkevičiūtė Zolubienė Teklė
41, 43, 45–47, 52
- Markevičius Mindaugas 189

- Martynaitis Gintautas 114, 115
 Masiliūnaitė Narbutienė Kotryna (Katrytė) 15, 25, 31
 Matulevičius 74
 Matulionytė Sliesoraitienė Živilė 184, 190, 193
 Merkienė Januševičiūtė Olga (Olga Antonovna) 8, 9, 11, 18, 21, 27, 50, 76, 77, 79, 83, 123, 130, 132, 134, 143, 144, 146, 161, 162, 184, 185, 192, 197, 199
 Merkienė Marijona 53, 54, 65
 Merkienė Musteikienė Aleksandra 54, 60, 79, 80
 Merkienė Veronika (Verutė) 198
 Merkis Jurgis 49, 54, 55, 58–60, 64, 74
 Merkys Algimantas (Algis) 60, 66, 67, 73–75, 78, 80, 84, 96, 108, 138, 139, 150, 162, 172, 177–180, 185, 187, 191, 194, 195, 198
 Merkys Artūras 198, 201
 Merkys Girius 201
 Merkys Jonas 44, 52, 55
 Merkys Juozas 44–46, 48–50, 52, 53, 56–59, 61, 63–65, 68, 71, 72, 74–79, 81–84, 90, 107, 108, 111, 127, 142, 155–158, 204
 Merkys Leonas 54
 Merkytė Čepienė Almonė (Alma) 66, 67, 70, 75, 79, 84, 96, 108, 139, 148, 177, 178, 187, 192, 194, 196, 198–200
 Merkytė Eglė 201
 Merkytė Emilija (Milcė) 52, 54, 65, 68, 77, 158, 168
 Merkytė Inga 198
 Merkytė Rytė 62, 65, 67, 69, 72–75, 79, 82–86, 89, 90, 96–98, 102, 104, 108, 109, 114, 115, 125, 127, 129, 132, 133, 136, 137, 139, 140, 152, 153, 159, 161, 175, 184, 190, 192, 201
 Merkių šeima 9, 18, 21, 45, 50, 53, 69, 76, 80, 83, 169, 175, 185, 187, 190
 Mikulskis Algis 189
 Mikutavičienė Laskauskaitė Teofilė 34, 38, 94, 108
 Mikutavičius Aleksandras tėvas 10, 83, 89, 108
 Mikutavičius Aleksandras sūnus 94, 108
 Mikutavičiūtė Irena 108
 Mikutovič 157
 Miliutė 66, 67, 70, 72, 75
 Minenko 172
 Morkūnas Jonas 43
 Mošinskienė 41
 Motieka Benediktas 94
 Motieka Kastytis 94
 Motiekaitė Kazė 94
 Motiekienė Julija 94, 106, 163
 Motiekų šeima 94
 Musteikiai 55, 75
 Musteikis Ignas 54, 60, 79, 80
 Nazarovas 151, 153
 Nemeikšaitė Marytė 67
 Oginskis Bogdanas 11
 Okladnikovas 122
 Okuličienė 37, 50
 Okuličius Jonas 25–27, 30, 32, 35–37, 43, 48, 50, 57
 Onutė 66, 72, 75–79, 81
 Ovčnikova 139
 Pajėdaitė Ona 197, 201

- Palšauskaitė Monika 199
 Palšauskas Dainius 199
 Palšauskas Vytis 199
 Palubinskas Ona 80
 Paškevičius 157
 Perelšteinas Haris 188, 189
 Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 13, 15, 20
 Petkevičius Zenonas 20
 Petruškevičienė Marijona 179
 Petruškevičius Antanas 179
 Pliateris-Zybek Stanislavas 156
 Pliuškevičius Algis 107
 Pliuškevičius Dalius 107
 Pliuškevičius Rimas 107
 Pliuškevičius Vytautas 107
 Porutis Pranas 179
 Posse 15
 Požėla Juras 198
 Pukelis Kęstutis 174
 Puliajevskis 139, 140
 Puškinas Aleksandras 164
 Pūtviienė Dalia 151, 156
 Pūtvyis Rimantas (Rimas) 183, 189

 Raciūnaitė Vėbrienė Nastutė 20
 Radzevičienė 194
 Rajeckaitė Onutė 11, 12
 Rapkauskai Ona ir Mykolas 162
 Rapkauskas Algimantas 184
 Rastenis Vincas 31, 32, 35
 Reklaitienė 49, 50
 Riechkelainen Sofija Abramovna 143, 145
 Riekai Boliuis ir Petras 181
 Romeris Mykolas 66
 Roselis (Rossel) 49
 Rozmanienė Valerija 108
 Rudzys 63

 Sabienė Matilda 168
 Saidaševs Bulatas 183
 Saudargas 82
 Selickai 87
 Selickas Povilas 81
 Selickienė Elena 81, 84, 87, 89, 93, 96, 98, 99, 102, 105, 106, 109–111, 113, 116, 136–138, 147
 Seredinskaitė 11
 Sergejevas 144
 Sirusaitė Pajauta 93, 98, 149
 Sirusienė Eugenija 93, 98
 Sivceva Saasyłana 132, 133
 Slavynas 72, 73
 Smerčinskis 144, 146
 Smetona Antanas 20
 Sokolovas Jonas 13, 15
 Stalinas Josifas 133, 143, 163, 186, 191
 Stanišauskienė Ona 142, 148
 Staniūnaitė Petrauskienė Danutė 137
 Stašenis Algirdas 164
 Stauskas 20
 Steponavičius Jonas 41, 62
 Steponavičius Zigmas 189
 Straševičienė Marija 142, 143, 145
 Straševičius Valerijonas 142, 143, 145
 Suchanovas 150
 Sužiedėlienė Bronė 177
 Sužiedėlis Juozas 177, 178
 Sužiedėlytė Raselė 177
 Sveikackaitė Laimutė 73
 Sveikackas Daumantas 73
 Sveikackas Jonas 71, 73
 Sveikackienė Stanislava 73

- Šakenis Konstantinas 47
 Šalučka J. 35
 Šarka Gintas 189
 Šegamogaitė Barbutė 15, 21, 25, 31, 40
 Šekspyras Viljamas
 Šileikienė Bronislava 98
 Šimbergai Lazeris ir Pesia 135, 137
 Šimbergas Lazeris 147, 149
 Šostakovičius Dmitrijus 188
 Šukaitis Česlovas 164
 Šukevičiūtė Antanina (Antoinette) 13, 16
 Šurnaitė 26, 27

 Talaila 72
 Teišerskytė Zosė 36, 39, 40
 Telksniai 44
 Telksnytė 45
 Tiumenceva 146
 Tumai Justas ir Juozas 181
 Tumas-Vaižgantas Juozas 57, 58
 Tulikovas Sergejus 188
 Turgenėvas Ivanas 178
 Tustanovskis 95

 Urbšytė Vytutė 98
 Urbšių šeima 98
 Uršulė 34

 Vaicekauskas Ričardas 190
 Vainyla Leonas 183

 Vaitkevičius Kostas 148
 Vaitkevičius Steponas 171
 Valaitis Bronius 163
 Valdemaras 44
 Valentienė Stefanija 125
 Valentinavičiūtė 41
 Valikonis Jonas 41, 44
 Vienažindis 17
 Vieversienė Natalija 98
 Viliukas 157
 Virbalis 43
 Virbickas Kazys 39, 43
 Virzimiekas 59
 Vitkus 41, 43
 Volpertaitė Frida 147
 Vosylis Antanas 157
 Vyšniauskaitė Vladė 148, 193

 Zalcmantas Miša 194
 Zaunienė Jonuškaitė Vincė 60, 68
 Zaunius Dovas 60
 Zdzichauskas 82
 Zenčikaitė Janina 138
 Zenčikas Vladas 159
 Zenčikienė Karolina 138, 149
 Zikaras Juozas 13, 14
 Zilnys 23, 24
 Zilnytė Helė 23, 24
 Zilnytė Konstancija 23, 24
 Zubkus 75

 Žarnickis Jefimas 182, 183

Turinys

Pratarmė	5
Pirma dalis. Jaunystė. Šviesieji metai.....	7
Vaikystė	8
Gimnazijoje	13
Šis tas apie mūsų šeimą	17
Ekskursijos	19
Aš mokytojauju	22
Pirmoji meilė	24
Pasirenku matematiką.....	31
Liga	36
Pradedu dirbti	39
Susižieduoju	43
Važiuoju gydytis	48
Vėl Zarasuose	52
Mes tuokiamės	57
Šeima auga	63
Tada buvau tokia laiminga	66
Mūsų vasaros	71
Išvažiuojame iš Kaišiadorių	77
Paskutiniai metai Lietuvoje	81
Tremia!	85
Antra dalis. Branda. Tamsieji metai	91
Barnaule	92
99-oji kirtavietė	98
Kasdieniai rūpesčiai	99
Vyro laiškai	103
Kelionė į tolimą kolchozą	105

Apsilankymas Južakove	107
Kelionė į Šiaurę	110
Tit Arai. Ant bedugnės krašto	113
Įsižiebia viltis	120
Ir vėl mokytėjauju	125
Teismas	128
Rūpesčiai	133
Kova	138
Sulaukiu „stebuklą“	147
Gyvenimas Bykove – aptvare	149
Sąlygos gerėja	157
Gyvenimas verčia rizikuoti	165
Ištrūkė!	168
Pirmieji žingsniai Jakutske	171
 Trečia dalis. Ir kas buvo toliau	 173
 Asmenvardžių rodyklė	 205

Merkienė, Ona

Me-199 Aš – Olga, Juozo žmona: [atsiminimai] / Olga Merkienė. – Vilnius: Mintis, 2006. – 216 p.: iliustr.

Asmenvardžių r-klė: p. 205–210

ISBN 5-417-00898-2

Tai knyga apie matematikos mokytojos Olgos Merkienės (1906–1989) gyvenimą. Pirmoje dalyje autorė pasakoja apie savo jaunystę, mokytojos darbą, laimingą santuoką, antroje – apie tremties metus Sibire su mažamečiais vaikais, apie vyro netektį. Trečioje dalyje, parašytoje autorės dukters, toliau pasakojama nuo 1947 metų iki O. Merkienės mirties.

Skaitytojų laukia pažintis su stiprios dvasios, energinga, ryžtinga moterimi, patyrusia sunkią tremtinės dalį ir sugebėjusia nepalūžti.

UDK 888.2-94

Olga Merkienė
Aš – Olga, Juozo žmona

Redaktorius Arnoldas Piročkinas
Meninis redaktorius Romas Dubonis
Maketuotoja Danutė Navickienė

„Minties“ leidykla, Z. Sierakausko 15, LT-03105 Vilnius.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius.

Kaina sutartinė

